

JANUARY

2021

IJAR

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

! <http://i-jar.org> ! <http://dergipark.org.tr/ijar> ! info@i-jar.org !

e-ISSN 2602-215X

Volume: 6 - Issue: 11

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

Sayı/Issue: 11

Ocak / January 2020

Sahibi / Owner

Dr. Hakan ARIDEMİR - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye

E-mail: hakanaridemir@gmail.com

Editör / Editor

Prof. Dr. Niyazi KURNAZ - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye

E-mail: nkurnaz@gmail.com

Dr. Hakan ARIDEMİR - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye

E-mail: hakanaridemir@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Arthur SULA - University of Tirana /Albania

E-Mail: artursula2000@gmail.com

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Carlos Flores JUBERIAS - Universidad de Valencia /Spain

E-mail: carlos.flores@uv.es

Prof. Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIĆ - University Donja Gorica / Montenegro

E-mail: andjela.jaksic@udg.edu.me

Assoc. Prof. Dr. Nelya Yu. POTAPOVA-University of World Economy and Diplomacy /Uzbekistan

E-mail: nelly70@bk.ru

Asst. Prof. Dr. Mariya BAGASHEVA – South-West University "Neofit Rilski" /Bulgaria

E-mail: m_bagasheva@abv.bg

Asst. Prof. Dr. Hary FEBRIANSYAH - School of Business and Management, ITB / Indonesia

E-mail: hary@sbm-itb.ac.id

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / Türkiye

E-mail: adil.akinci@bilecik.edu.tr

Dergi Sekreteryası / Secretary of Journal

Arş.Grv. Ali KESTANE – Kilis 7 Aralık Üniversitesi / Türkiye

E-mail: alikestane@kilis.edu.tr

Kapak Tasarımı/Cover Desing

Arş.Grv. Kübra ÇİÇEKLİ/ Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye

Dizgi/Typesetting

Yasin ÇELEBİ-LAKE ARTDESIGN

İngilizce Editör/English Editor

Dr. Eren AKDAĞ

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi

Büyükdere Mh. Kırklar Sk. Yalçın Apt. No:18 D:5 Sarıyer/İSTANBUL

info@i-jar.org - <http://i-jar.org> - <http://dergipark.gov.tr/ijar>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

<i>Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Prof. Dr. Ali KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ann Marie Bissessar</i>	<i>University of the West Indies</i>
<i>Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH</i>	<i>Minia University</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim TAŞ</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Jose' R. Pires Manso</i>	<i>Universidade da Beira Interior</i>
<i>Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN</i>	<i>Gazi Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ</i>	<i>TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ricardas BARTKEVICIUS</i>	<i>Vilnius Pedagogical University</i>
<i>Prof. Dr. Bilhan KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Dick NG'AMBI</i>	<i>University of Cape Town</i>
<i>Prof. Dr. Fadil HOCA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Gulnar NADIROVA</i>	<i>Al-Farabi Kazakh National University</i>
<i>Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY</i>	<i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ</i>	<i>Balıkesir Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN</i>	<i>Muş Alparslan Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet ERDEM</i>	<i>Fırat Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet YÜCE</i>	<i>Uludağ Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Musa MUSAI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Selehattin KARABINAR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Yusuf DOĞAN</i>	<i>Cumhuriyet Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIĆ</i>	<i>University Donja Gorica</i>
<i>Prof. Dr. Yusuf GÜMÜŞ</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ali ARI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Doç. Dr. Nazım CAFERSOY</i>	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Elena MIHAJLOVA</i>	<i>Ss. Cyril and Methodius University</i>
<i>Doç. Dr. Nelya Yu. POTAPOVA</i>	<i>University of World Economy and Diplomacy</i>
<i>Doç. Dr. Arzu ARIDEMİR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Elmira ADİLBEKOVA</i>	<i>Ahmet Yassawi University</i>
<i>Doç. Dr. Kalina SOTIROSKA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Doç. Dr. Nagy HENRIETTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Doç. Dr. József KÁPOSZTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Doç. Dr. Adil AKINCI</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Arzu AL</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Oğuz BAKKALBAŞI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>

Her hakkı saklıdır. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan Uluslararası **Bilimsel Hakemli** bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All rights reserved. International Journal of Afro-Eurasian Research (IJAR) is an International Scholarly -Peer Reviewed- Journals and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of International Journal of Afro-Eurasian Research.

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER /INDEX

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. L'éloge de la haine » Le nouveau négationnisme du génocide contre les Tutsis au Rwanda	
Ayşe Sıla ÇEHRELİ.....	1-13
2. Soykırım Ansiklopedisinde Yer Alan Sözde “Ermeni Soykırımı” Bölümünün Tahlili	
Murat ŞENGÖZ.....	14-20
3. İşletmelerin Yeşil Yönetim Algıları ve Sürdürülebilirlik Bilinci	
Belkıs ÖNEL.....	21-33
4. How Recent Developments in Climate Change Could Result in Some Changes in International Relations?	
Mehmet Sadık AKYAR, Nahla SARHAN, Nail BAİROMOVA.....	34-50
5. SSCB’den Ayrılan Türk Cumhuriyetlerinin Yerel Yönetim Perspektifleri	
Alper ÖZMEN.....	51-60
6. Analysis of Relationship Between Sustainable Development and Health Economics in Van City	
Nida GÜNSAN, Zafer KANBEROĞLU.....	61-75
7. Ekonomik Özgürlüklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Orta ve Güney Asya Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi	
Hüseyin ÖNDER, Abdulhanan ZARIFY.....	76-86
8. Türk Dış Ticareti’nin Yapısal Dönüşümünün Analizi (2002-2016)	
Zeki YILMAZ, Müge ERYILMAZ.....	87-101
9. Bilgi Toplumu Olma Yolundaki Türkiye’de Genç İşgücü İstihdamı	
Tuğçe OLCAY.....	102-124

« NEFRETİN ÖVGÜSÜ ». RUANDA TUTSİ SOYKIRIMINA KARŞI YENİ SOYKIRIM İNKARCILIĞI

Ayşe Sıla Çehreli

ayse.cehreli@marmara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7460-8241

Kitap Eleştirisi
Book Review

Geliş Tarihi

Received: 17.11.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 25.12.2020

« L'Éloge de la Haine ». Le nouveau négationnisme du génocide contre les Tutsis au Rwanda

ÖZ Söz konusu makale, Kanın Övgüsü. (FPR-Front patriotique rwandais) Ruanda Yurtsever Cephesinin Suçları başlıklı kitabı incelemeyi hedeflemektedir. Bağımsız bir gazeteci olan Judi Rever tarafından kaleme alınan çalışma, Ruanda Geçici Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin gizli belgeleri ve FPR hareketinin bazı eski üyeleriyle yapılmış görüşmelere dayanmaktadır. FPR, uluslararası toplum tarafından, Temmuz 1994'te Ruanda'daki Tutsi soykırımını sona erdiren bir bağımsızlık hareketi olarak kabul edilmektedir. Gazeteci çalışmasında ise FPR'in bu "resmi tarihini" eleştirdiğini iddia etmektedir. Aynı zamanda, FPR'i Tutsi soykırımını kışkırtmak ve sivil Hutular'a karşı ikinci bir soykırım yapmakla suçlamaktadır. Buna karşın, Judi Rever'in kullandığı çoğunlukla anonim kaynaklar, yapmış olduğu sorunlu analiz, çağdaş Ruanda tarihinin daha çok inkarcı bir yeniden yazılışını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ruanda, Soykırım, Ruanda Yurtsever Cephesi, Soykırım inkarcılığı, Afrika

RÉSUMÉ

Le présent article vise à analyser l'ouvrage intitulé L'éloge du sang. Les crimes du Front patriotique rwandais (FPR). Rédigé par Judi Rever, une journaliste canadienne indépendante, le travail en question repose sur les documents confidentiels du Tribunal pénal international pour le Rwanda et sur un certain nombre d'entretiens réalisés avec les anciens membres du FPR. La journaliste canadienne affirme mettre en cause "l'histoire officielle du FPR". Celui-ci est pourtant accepté par la communauté internationale comme un mouvement de libération qui a mis fin en juillet 1994 au génocide contre les Tutsis au Rwanda. En même temps, elle accuse le FPR d'avoir provoqué ce génocide et d'avoir commis un autre génocide contre les civils hutus. Cependant, les sources largement anonymes utilisées par la journaliste, tout comme son analyse problématique, exposent plutôt une tentative avortée de ré-écriture négationniste de l'histoire contemporaine du Rwanda.

Mots clés : Rwanda, Génocide, Front patriotique rwandais, Négationnisme, Afrique

ABSTRACT

The purpose of this article is to analyze the book entitled In Praise of Blood. The Crimes of the Rwandan Patriotic Front (RPF). Written by Judi Rever, a freelance Canadian journalist, the book in question is based on confidential documents from the International Criminal Tribunal for Rwanda and on a number of interviews conducted by the author with former RPF members. The Canadian journalist claims to question "the official history of the RPF". However, the RPF is accepted by the international community as a liberation movement, which in July 1994 put an end to the genocide against the Tutsis in Rwanda. At the same time, Judi Rever accuses the RPF of having provoked this genocide and of having committed another one against Hutu civilians. Due to the large number of anonymous sources used by the journalist and her problematic analysis, the book rather exposes a failed attempt of a negationist rewriting of Rwanda's contemporary history.

Keywords : Rwanda, Genocide, Rwandan Patriotic Front, Genocide Denial, Africa

« Du point de vue intellectuel, Péan s'inscrit clairement dans un registre révisionniste. Il nous dit, en résumé : " Voilà, vous n'avez rien compris à ce qui s'est passé, tout ce qu'on vous a raconté, ce ne sont que des mensonges et moi Péan, du haut de ma réputation, et, en plus, avec des témoignages de Rwandais, je viens vous démontrer que toute l'histoire est à revoir ". »

José Kagabo (Belhaddad, 2008)

Le Front patriotique rwandais (FPR¹) a une histoire complexe, encore peu abordée dans les travaux internationaux existant sur le Rwanda contemporain. Connue dans ses grandes lignes, elle devrait être écrite de façon beaucoup plus précise. Avec son ouvrage intitulé *Rwanda. L'éloge du sang. Les crimes du Front patriotique rwandais*², Judi Rever a montré, à la fois par le choix de ses sources largement anonymes et son analyse problématique, qu'elle ne fera pas partie des auteurs qui écriront cette histoire.

Le FPR a été fondé en 1987 en Ouganda par des réfugiés tutsis qui, à partir de 1959, ont été contraints à l'exil à la suite de plusieurs vagues de violence et de massacres. Perpétrées essentiellement sous la Première République (1961-1973) de Grégoire Kayibanda, ces campagnes ont été relayées, sous la Deuxième République (1973-1994) de Juvénal Habyarimana, par une politique plutôt répressive-discriminatoire contre les Tutsis.

Le FPR, mouvement révolutionnaire, puise donc ses origines dans une expérience de près de trente années de vie de réfugiés à la fois dans les pays limitrophes du Rwanda, mais aussi en Europe et en Amérique du Nord. Il s'est notamment inspiré du réveil culturel de ces communautés de réfugiés au début des années 80 (Prunier, 1999 : 84-87) : une prise de conscience favorisée par des chants, danses et pièces de théâtre traditionnels se référant à un passé pré-colonial (Kimonyo, 2017 : 100-104). Le concept de Hutu et de Tutsi n'y renvoyait qu'à des catégories sociales sous une même identité rwandaise. D'où le caractère inclusif du mouvement du FPR ayant – dès la première heure – compté parmi ses rangs des opposants hutus au régime de Habyarimana³.

La situation était, cependant, différente au Rwanda de l'époque qui reposait sur le mythe fondateur d'une « Révolution sociale » (novembre 1959-octobre 1961). Cet événement clé avait été déclenché par le PARMEHUTU (Parti de l'émancipation hutue) sous l'œil bienveillant de l'Administration tutélaire belge et des missionnaires catholiques. La « Révolution sociale » aurait mis un terme au pouvoir oppressif d'une « noblesse tutsie minoritaire », assimilée souvent à une forme de « féodalité », afin de permettre aux Hutus, le « peuple majoritaire », de se charger du gouvernement et de la gestion des ressources du pays.

¹ Cet article est issu d'un projet de livre en cours de rédaction : « *Les faits sont têtus* ». *Le FPR dans l'écriture négationniste du génocide contre les Tutsis au Rwanda*, à paraître en 2021.

² Ouvrage paru, en septembre 2020, chez les Éditions Max Milo. Pour la version originale anglaise cf. REVER Judi, *In Praise of Blood. The Crimes of the Rwandan Patriotic Front*, Toronto, Random House Canada, 2018. Il existe, également, une traduction néerlandaise de l'ouvrage qui a été publiée, la même année, par les éditions Amsterdam University Press.

³ La première partie (pp.19-126) de l'ouvrage de Jean-Paul Kimonyo présente, de la façon la plus complète, les origines et la naissance du FPR. Pour une étude plus récente, voir le travail en cours de GATETE Nyiringabo Ruhumuliza intitulé *The Rwandan Patriotic Front : From State Building to Democratic Stability*.

« Au Rwanda et au Burundi, les partis du menu peuple, majoritairement hutu, craignaient que les partis élitistes tutsi, une fois l'indépendance acquise avant l'émancipation sociale et politique du peuple, ne replongent ce menu peuple dans l'obscurantisme d'antan, d'avant l'arrivée de l'homme blanc » (Mbonyumutwa, 2009 : 37),

écrivit, notamment, Shingiro Mbonyumutwa⁴ dans son livre présentant une toute autre version de l'histoire du Rwanda contemporain.

Le FPR se base aussi sur l'évaluation critique de l'expérience de l'UNAR (l'Union nationale rwandaise), puis des combattants « *Inyenzis*⁵ » des années 1961-66. Il se distingue, néanmoins, tant d'un certain élitisme traditionnel que de la monarchie, pour rassembler, dans le mouvement, tous les Rwandais vivant dans le pays même ou en exil. Fondée en 1979 à Nairobi par des réfugiés tutsis, la RANU (*Rwandese Alliance for National Unity*) présente une autre source d'expérience plus récente pour le FPR. Privilégiant l'unité nationale, cette organisation a choisi la voie du plaidoyer politique sur la scène internationale en vue de combattre les injustices au Rwanda. Bénéficiant, enfin, d'une expérience de combat au sein de la NRA (*National Resistance Army*) de Yoweri Museveni, le FPR a associé aux négociations diplomatiques l'option du retour armé au pays. C'est un choix conditionné, essentiellement, par le refus du gouvernement de Habyarimana de régler le problème des réfugiés rwandais dans son ensemble⁶. Le choix du retour armé devrait être aussi considéré comme un moyen de pression qui a permis au FPR de prendre part aux négociations diplomatiques durant la transition difficile du Rwanda vers le multipartisme. Le « règlement définitif du problème des réfugiés » constitue aussi avec « l'édification d'une véritable démocratie » dans le pays, les deux points sur huit les plus importants du programme politique du FPR de cette époque⁷.

Dans son livre, Judi Rever choisit de se centrer exclusivement sur les « crimes du FPR », sans placer son enquête dans le contexte de l'histoire générale de ce mouvement. En d'autres termes, il s'agit plutôt d'une sorte de réquisitoire qui ne contient pas beaucoup d'informations sur le FPR : les données limitées, qu'elle puise dans quelques sources problématiques, sont loin d'apporter des informations fiables sur le sujet et nous y reviendrons en détail, ci-dessous.

Le ton accusatoire qui domine l'ensemble du texte formule des arguments assez répétitifs, invitant la société internationale à retirer son soutien à Paul Kagame et à le traduire devant la justice internationale avec d'autres membres du FPR (pp. 332-333⁸). C'est un appel que l'auteur réitère souvent durant ses

⁴ Shingiro Mbonyumutwa fut ministre du Plan et des Ressources naturelles dans le premier gouvernement de Juvénal Habyarimana (1973-1975), ensuite membre du bureau politique du MDR (Mouvement démocratique républicain) de 1991 à 1994.

⁵ Groupes de combattants, issus des premiers réfugiés ayant dû quitter le Rwanda au cours de la « Révolution sociale ». Le mot kinyarwanda *Inyenzi*, signifiant cancrelat, leur avait été attribué par le PARMEHUTU dans l'objectif de les humilier. Les combattants ont, en revanche, re-baptiser leur mouvement « IN-YE-NZI », l'abréviation de « *INgangurarugo yiYEMEje kuba ingeNZI* ». Ce terme a été forgé par Aloys Ngurumbe. Il désigne un membre vaillant de l'*Ingangurarugo*, une unité armée sous le *mwami* (roi) Kigeli Rwabugili vers la fin du XIXe siècle. (THOMPSON, 2007 : 84.)

⁶ Voir la *Position du Comité central du MRND (Mouvement révolutionnaire national pour le développement) face au problème des réfugiés rwandais* du 26 juillet 1986, document cité par Jean-Paul KIMONYO. (Kimonyo, 2017 : 19)

⁷ Cf. La version française du Programme politique du FPR, nouvelle édition, mars 1991, 21 p. Document incluant un avant-propos rédigé par le colonel Alexis Kanyarengwe qui, à cette époque précise, fut le président du FPR. [<https://francegenocidetutsi.org/ProgrammeFPRmars1991.html.en> ; site consulté, pour la dernière fois, en octobre 2020.]

⁸ Toutes les références, situées entre parenthèses dans le texte, sont issues de la traduction française du livre numérique (Version Google Play Books). REVER Judi, *Rwanda. L'éloge du sang. Les crimes du Front patriotique rwandais*, Chevilly-Larue, Max Milo, 2020, 610 p.

conférences. À ces occasions précises, Judi Rever aime aussi évoquer le fait que « Kigali » tenterait de l'empêcher de diffuser les résultats de ses enquêtes (p. 21). Son livre contient, d'ailleurs, plusieurs passages où elle raconte le cheminement de son travail, malgré des menaces et, parfois, sous la protection des services de sécurité. Ce sont des passages qui rappellent une version médiocre des romans de Frederick Forsyth ou de John Le Carré. On peut, effectivement, critiquer le choix éditorial de la journaliste qui a consisté à mêler les résultats déjà problématiques de son enquête avec un récit personnel peu intéressant. D'autant plus que la majorité des arguments formulés par Judi Rever sont également mentionnés dans les témoignages d'exilés hutus ou d'autres enquêtes de journalistes, les auteurs⁹ de ces publications coulant des jours tranquilles en Europe ou ailleurs.

Judi Rever vise donc à étudier les « crimes du FPR » et, selon cette journaliste canadienne indépendante, la liste de ces crimes s'avère bien longue. En résumé, l'auteur accuse le FPR d'avoir commis, contre des civils hutus, des crimes de nature universelle. Tantôt il est question d'un génocide (p. 33, p. 216, p.314), tantôt d'un nettoyage ethnique (p.126, p. 171) perpétré dans l'objectif de récupérer des terres pour y installer, à leur retour, les Tutsis exilés. Dans cette perspective, le FPR aurait ciblé, en particulier, les intellectuels hutus afin de pouvoir mieux contrôler la masse de civils démunis (p. 223, pp. 333-334).

En sus de ce « génocide contre les Hutus », le FPR se trouverait - toujours selon l'argumentation discutable de Judi Rever - à l'origine du génocide contre les Tutsis aussi. Presque tous les crimes (massacres de populations civiles, attaques à la grenade, assassinats politiques) perpétrés avant, pendant et au lendemain de ce génocide au Rwanda sont attribués au FPR. Les *Inkotanyis*¹⁰ auraient infiltré plusieurs institutions, dont les partis politiques d'opposition, afin de semer le chaos dans le pays (pp. 105-106). Ils auraient ainsi provoqué la haine des Hutus à l'encontre des Tutsis, ce qui aurait conduit le Rwanda au génocide. La responsabilité de l'attentat du 6 avril 1994 contre l'avion du président Juvénal Habyarimana, considéré comme l'événement déclencheur de ce génocide, incomberait aussi au FPR.

Le FPR aurait également perpétré un génocide au Congo lors du rapatriement forcé des réfugiés hutus au Rwanda, une politique qui aurait été accompagnée de la spoliation des ressources de ce pays. Ce faisant, il aurait infiltré les organisations humanitaires dans l'objectif précis de retrouver les populations civiles hutues pour les assassiner (pp.75-76). En ce sens, il n'aurait pas hésité à tromper ces populations en utilisant les véhicules et insignes¹¹ des organisations humanitaires (Bourdon et Duverger, 2000 : 59). Et, afin de justifier son intervention militaire au Congo, le FPR aurait simulé, au préalable, des attaques contre les populations civiles dans le Nord-Ouest du Rwanda. Il aurait ensuite attribué, à tort, ces attaques aux réfugiés hutus des camps situés près de la frontière congolaise.

---

⁹ Cf. par exemple, le livre rédigé par Jacques Pauw, un journaliste sud-africain, sur Kennedy Gihana, ancien membre du FPR (Pauw, 2012).

¹⁰ Nom donné aux soldats du FPR et signifiant combattants acharnés / invincibles. À l'origine, ce nom se référait au XIXe siècle à Kigeli IV Rwabugili, surnommé *Inkotanyi Cyane*, un roi qui fut célèbre pour ces conquêtes militaires au nord du Rwanda (Gatete, 2018).

¹¹ Un tel acte constituerait un crime de guerre tel que défini lors des travaux préparatoires ayant abouti, en juillet 1998, à l'adoption du Statut de Rome portant création de la toute première Cour pénale internationale permanente de l'histoire.

Mais le FPR aurait surtout infiltré les *Interahamwes*¹² et aurait participé aux massacres des Tutsis durant le génocide (pp. 114-115). Il serait, notamment, l'auteur de l'attaque contre les habitants de la colline de Bisesero, dont il aurait, également, réprimé la résistance à la fin de juin 1994. L'élimination des civils hutus, que ce soit au Rwanda ou au Congo, aurait été, selon Judi Rever, une politique généralisée du FPR. Dans son livre, la journaliste ne manque pas de souligner, à plusieurs reprises, que les exemples de massacres qu'elle cite ne constitueraient pas d'exception (p. 215). Ils auraient été, au contraire, commis à l'échelle du pays, et, tout particulièrement, dans les zones contrôlées par le FPR.

Ainsi, Judi Rever transforme-t-elle le FPR, connu pour sa discipline¹³ intransigeante (Rutabana, 2014), en un groupement de génocidaires réduit au niveau des *Interahamwes*, dont les membres massacrent à l'arme blanche, pillent, voire violent systématiquement (p. 133, pp. 195-196). Et cela, avec la soi-disant collaboration active des Tutsis de l'intérieur. Certains d'entre eux auraient été formés par le FPR pour devenir des « techniciens » avec la mission précise de provoquer le génocide, puis de favoriser la prise de pouvoir sans partage du FPR au Rwanda (p. 336).

En considérant l'ensemble de ces arguments, il ne faut pas s'étonner de voir que le livre de Judi Rever est, particulièrement, bien reçu dans les milieux négationnistes du génocide contre les Tutsis. Son travail est aussi accueilli par des émissions¹⁴, dont les modérateurs ne connaissent pas toujours l'histoire du Rwanda. Par conséquent, ils ne sont pas réellement en mesure de relever ou de discuter les informations problématiques contenues dans ce livre.

C'est, en particulier, le cas de la question de savoir si le livre de Judi Rever fait du négationnisme ou pas. Certes, la journaliste canadienne écrit et affirme dans ses interviews qu'elle ne nie pas le génocide contre les Tutsis (pp. 331-332). Elle souligne, également, qu'elle a fait le choix de centrer son étude plutôt sur les crimes de nature universelle (génocide, nettoyage ethnique, crimes de guerre) qui auraient été commis par le FPR contre les Hutus. Cela dit, dans son livre, l'auteur défend toute une série d'arguments allant exactement à l'encontre d'une véritable reconnaissance du génocide des Tutsis. Son affirmation de reconnaissance constitue plutôt un paravent derrière lequel elle cache les arguments de son livre que nous venons de résumer ci-dessus. Il conviendrait, d'ailleurs, de souligner que le livre de Judi Rever ne fait pas du simple négationnisme. Il ne s'agit pas, par exemple, de réfuter catégoriquement l'existence du génocide ou de parler d'un double-génocide, comme nous pouvons le lire dans plusieurs autres textes. En inversant le rôle des victimes et des génocidaires, en prétendant qu'il existerait des raisons – certes selon elle aussi injustifiables – mais qui auraient incité les Hutus à commettre un génocide, Judi Rever contredit la définition, même la plus élémentaire, du crime de génocide : le fait de tuer un Tutsi *parce qu'il est Tutsi* et

¹² Le mot *interahamwe* signifie littéralement « ceux qui attaquent ensemble. » Il désigne, officiellement, le mouvement de jeunesse du MRND, fondé en 1992. Dans la pratique, ce mouvement s'est transformé en une milice dépassant le cadre du MRND qui, avec les Forces armées rwandaises (FAR) et une partie de la population civile hutue, a perpétré le génocide contre les Tutsis en 1994.

¹³ Cf. Le chapitre intitulé « Le camp d'entraînement de Nakivala » dans le livre de Benjamin Rutabana, ancien membre du FPR, où il parle, sans ménagement, des conditions extrêmement dures de sa formation initiale dans le mouvement (Rutabana, 2014 : Livre numérique, Loc. 1341 – Loc. 1593).

¹⁴ À titre d'exemples, voir l'interview de Judi Rever réalisée, le 20 octobre 2020 par André Bercoff sur Sud Radio, 18min.59. [<https://www.youtube.com/watch?v=kNZAotBu0a8>] ou celle réalisée par Christine H. Gueye, le 22 septembre 2020, pour Sputnik France, 32min.08. [<https://www.youtube.com/watch?v=3vk8uNN7JhA>] ; sites consultés, pour la dernière fois, en octobre 2020.

non pas pour ce qu'il a fait. La journaliste canadienne se trouve donc à l'origine d'une nouvelle forme de négationnisme.

Sous une formulation un peu plus retenue, cette même approche problématique apparaît dans les récents travaux du professeur Filip Reyntjens (Reyntjens, 2017 : Livre numérique Loc. 928- Loc. 932). Si, dans son livre, le juriste belge formule ses arguments prudemment en citant les études d'autres chercheurs, F. Reyntjens n'hésite, cependant, pas à apporter clairement sa caution universitaire au livre de Judi Rever sur les réseaux sociaux, notamment sur son compte Twitter qu'il utilise activement. Ce faisant, il ne cesse d'inviter la communauté de chercheurs travaillant sur le Rwanda à débattre sur ce livre, sans toutefois se rendre compte de la violence extrême d'un tel débat pour les rescapés du génocide contre les Tutsis.

Reposant sur l'ensemble de ces arguments, Judi Rever affirme mettre en cause ce qu'elle appelle « l'histoire officielle » du génocide au Rwanda : une histoire qui aurait été forgée et contrôlée par le FPR. L'auteur y critique, tout particulièrement, le fait que Paul Kagame est accepté, à la fois au Rwanda et par la communauté internationale, comme le héros qui, avec l'aide des *Inkotanyis*, a mis un terme au génocide des Tutsis en juillet 1994 (pp. 20-21). Et en parlant du contrôle de « l'histoire officielle » du génocide par le FPR, Judi Rever estime – réellement - que les membres de ce mouvement surveillent – presque littéralement - les rescapés et les informations que ceux-ci peuvent communiquer aux journalistes, humanitaires ou chercheurs : les vecteurs de diffusion de cette « histoire officielle » au niveau international.

Or, les arguments énoncés dans le livre de Judi Rever reposent sur des sources plutôt anonymes, dont on ne peut ni vérifier les informations, ni les croiser avec d'autres sources. La note de bas de page suivant un argument extrême ne renvoie souvent qu'à une référence floue. À titre d'exemple, la note de bas de page relative à la participation des Tutsis de l'intérieur aux massacres de civils hutus peut se lire comme :

« Multiples entretiens avec d'anciens soldats, agents des renseignements et cadres. » (p. 197)

De ce fait, l'enquête de Judi Rever est loin de mettre en cause l'historiographie du génocide au Rwanda, telle qu'elle est écrite depuis 1994.

Plus précisément, Judi Rever se réfère aux témoignages d'anciens membres du FPR qui ont rompu avec le mouvement. Elle a également étudié des documents issus du TPIR (Tribunal pénal international pour le Rwanda). C'est une documentation qu'il conviendrait, toutefois, d'approcher avec prudence : en particulier, parce que les rapports et procès-verbaux d'audition de témoins, issus de l'Unité d'enquêtes spéciales du Bureau du Procureur, n'ont pas été toujours rédigés par des auteurs neutres. Et, de toute façon, les témoignages des anciens membres du FPR se trouvent, de nouveau, comme source principale, à l'origine des documents de cette unité. Autrement dit, ces documents ne sont fiables que, si et seulement si, les témoins le sont aussi.

Or, la méthode de travail de l'Unité d'enquêtes spéciales présente plusieurs inconvénients contraires à l'éthique. Déjà le choix de commencer l'enquête par l'étude de la « littérature anti-FPR » (p. 372) est assez révélateur. Cette littérature, source de désinformation, ne reproduit que la perception négative et les préjugés cultivés au Rwanda à l'égard de ce mouvement depuis 1990. Il ne faudrait pas non plus oublier qu'il n'était pas possible, sous le gouvernement de Habyarimana, d'avoir accès à des informations correctes sur le FPR. Les Tutsis de l'intérieur, accusés d'être des *ibytso*, c'est-à-dire de collaborer avec les *Inkotanyis*, ont été arrêtés en masse les jours qui ont suivi le déclenchement de la guerre d'octobre 1990. De peur de représailles, les familles, ayant des membres partis rejoindre ce mouvement, ne pouvaient plus entretenir

de contact avec eux. Le FPR n'était donc pas bien connu parmi la population rwandaise d'avant 1994. Dans les livres et la presse, il se trouve à l'origine de nombreux mythes et préjugés diffusés sur lui, délibérément ou par simple méconnaissance.

Deuxièmement, la décision d'infiltrer les anciens membres du FPR est considérée par les enquêteurs comme étant la seule possibilité de collecter des informations sur les crimes qui auraient été perpétrés par ce mouvement (p. 372). L'équipe des enquêteurs a, par conséquent, établi des relations de confiance avec les dissidents (p. 529), tout en leur promettant parfois de l'aide dans la procédure de demande d'asile dans un pays occidental. Ce qui leur attribue un certain pouvoir sur le témoin. Et il suffirait de se rappeler le témoignage particulièrement problématique d'Abdul Joshua Ruzibiza¹⁵ avant de se décider à prendre en considération sans réserve une telle source¹⁶.

Mais même sans cette négociation concernant l'aide dans la procédure d'asile politique, l'annexe E publiée dans la traduction française du livre de Judi Rever montre que l'Unité d'enquêtes spéciales, loin d'être neutre, a tenté d'orienter la déposition du témoin. On pourrait citer plusieurs passages significatifs dont celui où le témoin s'égare de la voie souhaitée par l'enquêteur :

« [Question] Est-il également exact que le Général Paul KAGAME, comme les extrémistes du Président HABYARIMANA, ne voulaient pas entendre parler de cette voie de partage du pouvoir comme une solution durable aux problèmes posés ?

[Réponse] En aucun moment j'ai eu l'impression que le Général Paul KAGAME négligeait les accords d'Arusha ; car il prétendait que lesdits accords étaient une victoire sur HABYARIMANA.

Certes, il ne manquait pas de signifier avec force qu'en cas d'échec que nous avons la force et le courage de prendre le pouvoir par les armes. » (p. 459)

Autre exemple tout aussi significatif :

« [Question] Êtes-vous convaincu que si le FPR l'avait voulu, le génocide n'aurait pas dû avoir lieu, même si le Gouvernement intérimaire du 1er Ministre KABANDA [sic] Jean & les Interahamwe Za MRND avaient envisagé d'exterminer les Tutsi, dans le cadre du génocide ?

[Réponse] En tant que militaire et considérant le facteur territorial, temps et ressources humaines, il me serait très difficile d'en arriver à cette conclusion. » (p. 519)

Enfin, l'enquêteur ne manque pas, non plus, l'occasion de faire la morale au témoin en question :

« Au moment où vous vous apercevez que l'on vous manipule et que l'APR [l'Armée patriotique rwandaise], devient une machine à tuer, ne croyez-vous pas regrettable d'avoir continué à travailler délibérément avec un mouvement (FPR) et une force (APR), sachant que vous adhérez à des politiques criminelles ? » (p. 525)

---

¹⁵ Ancien membre du FPR et réfugié en Norvège, Ruzibiza fut un témoin de l'enquête du juge Bruguière en 2006 concernant l'attentat du 6 avril. Il est cependant revenu sur ses déclarations en 2008. Cf. RUZIBIZA Abdul Joshua, *Rwanda. L'histoire secrète*, Paris, Éditions du Panama, 2005, 500 p. La publication de ce témoignage a été encadrée par Claudine Vidal et André Guichaoua qui ont rédigé, respectivement, la préface et la postface de l'ouvrage.

¹⁶ Voir aussi l'interview d'Abdul J. Ruzibiza réalisée, le 11 novembre 2008, par Albert Rudatsimburwa. [<https://francegenocidetutsi.org/RuzibizaFMContactfr.mp3>] ; site consulté pour la dernière fois en octobre 2020. Dans cette interview, Ruzibiza reconnaît qu'il a « recruté » pour l'instruction du juge Bruguière d'autres membres du FPR. Ils auraient, en quelque sorte, revu ensemble ce qu'il convenait de dire au juge. Ce que semble avoir fait aussi Théogène Murwanashyaka, le témoin principal sur lequel Judi Rever repose son livre, pour l'instruction judiciaire espagnole contre le FPR, du moins pour ce qui est du « recrutement » d'anciens membres de ce mouvement.

Ainsi, plusieurs questions posées au témoin par l'enquêteur contiennent-elles déjà la réponse préconçue : l'objectif de l'enquêteur n'étant, en quelque sorte, que de confirmer une version des faits où l'on entend l'écho de la voix de références révisionnistes / négationnistes comme celles de Pierre Péan ou des frères John et Robin Philpot.

Outre les sources anonymes, l'analyse de Judi Rever présente également plusieurs aspects problématiques, discréditant l'ensemble de son travail. Dans son livre, la journaliste canadienne n'hésite pas, en effet, à qualifier un ancien membre du FPR de « double-agent de Kagame » lorsque celui-ci ne lui donne pas des réponses allant dans le sens de ses attentes¹⁷ (p. 176). Judi Rever a également tendance à créer un « crime parfait » qu'on ne peut étudier. C'est, notamment, le cas lorsqu'elle prétend que le FPR aurait enterré les civils hutus, qu'il aurait assassinés, dans les fosses communes où se trouvaient déjà des victimes tutsies tuées par les *Interahamwes* (p. 145).

Le nouveau chapitre sur Bisesero, inclus dans la traduction française du livre, présente un autre exemple de « crime parfait » forgé par Judi Rever. La colline de Bisesero, connue pour sa résistance aux génocidaires, occupe une place particulière dans l'histoire du génocide des Tutsis ; elle est très bien documentée par les témoignages de rescapés¹⁸. J. Rever n'hésite pas cependant à ré-écrire cette histoire, sur la base de témoignages anonymes, en accusant les membres du FPR, déguisés en miliciens hutus, d'avoir massacré les habitants de cette colline, tout en réprimant leur tentative de résistance (pp. 185-186). Le FPR aurait, par la suite, assassiné aussi certains Tutsis ayant participé aux massacres de Bisesero (p. 187). Et, afin de dissimuler son crime, il aurait contrôlé le témoignage des rescapés pour que ceux-ci ne puissent pas s'écarter de « l'histoire officielle » du génocide :

« Plusieurs sources affirment que les civils tutsis victimes des violences du FPR et sauvés par des voisins hutus, des prêtres ou l'armée de Habyarimana pendant le génocide, ne peuvent raconter leur histoire parce qu'ils craignent d'être assassinés au Rwanda ou pourchassés à l'étranger par les agents de Kagame. Ils ont donc choisi de se taire ou accepté de mentir pour protéger leur famille, et dans bien des cas, pour profiter des privilèges : emplois, visas ou accès à l'éducation. » (p. 210)

Le chapitre sur Bisesero expose aussi la tentative avortée de l'auteur de vouloir réhabiliter les véritables acteurs ayant perpétré le génocide des Tutsis. En lisant la dernière phrase de la citation, on se demande aussi si la journaliste se rend compte que dans le Rwanda d'aujourd'hui, il n'y a plus de quota ethnique : les emplois, visas et l'éducation étant accessibles à tous les citoyens rwandais, sans distinction régionale ou autre.

De façon encore plus étonnante, Judi Rever affirme, exactement, le contraire d'une information qui est pourtant écrite – noir sur blanc – dans l'annexe I qu'elle intitule « Le deal US-TPIR / impunité pour le FPR » (pp. 593-600). En lisant ce document, on apprend, au contraire, que le gouvernement du Rwanda autorise le TPIR à examiner les enquêtes et procès n'ayant pas abouti à des condamnations des membres du FPR /

---

¹⁷ Il s'agit de Deus Kagiraneza, ancien membre du FPR, qui fut le préfet de Ruhengeri et un parlementaire avant de quitter le Rwanda en 2000 pour la Belgique. Cf. en particulier, la lettre du 19 décembre 2006 adressée par Deus Kagiraneza au juge Jean-Louis Bruguière. [<https://francegenocidetutsi.org/MeSecernoVulgus.html.fr>] ; site consulté pour la dernière fois en octobre 2020. Dans cette lettre, D. Kagiraneza se distancie de l'enquête Bruguière, tout en adoptant un ton très sévère : « En plus des lacunes, de l'arrogance et du cynisme qui apparaissent sur chaque page de l'ordonnance, votre rapport contient des erreurs scandaleuses d'évaluation et des abus de procédure. »

¹⁸ Cf. parmi d'autres témoignages, le rapport suivant : African Rights, *Résistance au génocide. Bisesero. Avril-juin 1994*, Londres, 1997, 244 p.

APR. De même, le TPIR se réserve le droit de porter une affaire devant le tribunal au cas où il noterait des problèmes dans la procédure judiciaire rwandaise. Ce qui a constitué une concession énorme pour le FPR qui avait mené une guerre de libération¹⁹ et a mis un terme au génocide contre les Tutsis. Malgré ce fait, le Rwanda est traité, en quelque sorte, comme l'Allemagne vaincue au lendemain de la Seconde Guerre mondiale qui n'a récupéré l'intégralité de sa souveraineté judiciaire qu'en 1955. L'accord entre le TPIR et le Gouvernement du Rwanda inclut d'ailleurs une clause prévoyant la renégociation de cet accord qui, à juste titre, semble ne pas correspondre aux attentes du Rwanda. À cela s'ajoute le fait que Carla del Ponte, procureur du TPIR entre 1999 et 2003, a jugé opportun de pratiquer une justice plutôt sélective. Afin de ne pas se brouiller avec le gouvernement du Rwanda, elle a envisagé d'ouvrir une enquête contre seulement deux anciens membres du FPR vivant en Europe (p. 396). Cela n'est pas, non plus, l'attitude d'un juriste, qui sur la base de solides preuves, agirait, de façon déterminée, contre l'impunité d'un gouvernement. Il est aussi important de noter, ici, que le TPIR disposait d'un temps et de ressources limités qu'il convenait plutôt d'utiliser pour sa mission principale, à savoir la poursuite des auteurs principaux de crimes de génocide.

D'autre part, l'annexe D de la traduction française, c'est-à-dire le rapport concernant « les enquêtes spéciales sur les crimes du FPR », montre que Judi Rever a largement paraphrasé des faits tirés de ce document. Autrement dit, elle a repris exactement certains faits du rapport sans les soumettre à un examen critique. Comme l'avait fait le journaliste Pierre Péan (Péan, 2015) pour l'enquête du juge Bruguière, Judi Rever est, en effet, la plume qui vulgarise les résultats des travaux de l'Unité d'enquêtes spéciales du TPIR.

Mais l'un des points le plus faible de l'enquête de Judi Rever est, sans aucun doute, sa comparaison maladroite de l'histoire rwandaise à celle de la Shoah. Au fur et à mesure que l'on avance dans la lecture du livre, on se rend compte de l'existence d'informations ressemblant considérablement à des éléments de la politique génocidaire nazie. Ainsi, est-il souvent question d'enterrer, puis de brûler les corps des victimes civiles hutues qui auraient été assassinées par le FPR. Les restes d'os humains auraient été, par la suite, détruits par une équipe de soldats par l'intermédiaire de l'acide. Puis les cendres récupérées auraient été mélangées à la terre ou versées dans les lacs environnants (p. 145). Judi Rever va jusqu'à écrire que le FPR aurait même assassiné un certain nombre de victimes hutues dans des camions, en y introduisant le monoxyde de carbone.

Vers la fin de l'ouvrage, le lecteur découvre que l'auteur, en soutenant les arguments ci-dessus, s'est effectivement inspiré de la politique génocidaire nazie :

« Les responsables du FPR n'ignoraient rien de l'histoire, et semblent même avoir étudié les méthodes utilisées sous le IIIe Reich. En effet, en 1941, des unités mobiles d'extermination suivaient l'armée allemande sur le territoire soviétique. Ces unités, appelées Einsatzgruppen, se composaient d'officiers allemands de la SS et d'agents de police qui s'appuyaient sur le soutien des civils pour identifier les Juifs et les éliminer.[...] À l'instar des unités mobiles du Troisième Reich, déployées à travers toute l'Union soviétique occupée, les escadrons mobiles du FPR s'étendaient de la frontière nord du Rwanda avec l'Ouganda, jusqu'au sud du pays, le long de la frontière avec la Tanzanie. Les camions qui transportaient les Hutus vers le Parc national de l'Akagera et les crématoriums à ciel ouvert installés dans les forêts ne sont pas sans rappeler les trains de la mort et les camps d'extermination qui existaient lors de la Seconde Guerre mondiale. » (p. 334)

¹⁹ Le vocabulaire privilégié par Judi Rever reflète sa conception de l'histoire du Rwanda. Son choix de parler d'une « guerre d'invasion » du FPR (pp. 21-22) ressemble à la réaction du président Habyarimana. Ce dernier l'avait présentée à la communauté internationale comme une attaque venant d'un pays étranger. Il est naturellement aberrant de parler d'invasion puisque ce sont les membres d'un même peuple qui tentent de rentrer chez eux.

La seule référence de Judi Rever, concernant cette comparaison fort inappropriée entre la Shoah et les crimes qu'elle attribue au FPR, est *l'Encyclopédie de l'Holocauste* en ligne du *United States Holocaust Memorial Museum* (USHMM) à Washington DC. (p. 339) Il ne faudrait donc pas s'étonner que la journaliste ignore tant *l'Aktion 1005*²⁰ que les conditions d'utilisation temporaire des camions à gaz pendant l'exécution de la politique génocidaire nazie. Elle ne sait pas, en effet, qu'il s'agit d'une politique qui, lors de sa mise en application même dans les centres de mise à mort, s'est constamment développée sur la base des premières expériences génocidaires acquises. La transformation de camions ordinaires en camions à gaz a nécessité, de surcroît, le recours des autorités nazies à une usine spécialiste de la technique en la matière. Il existe d'ailleurs une documentation qu'on peut consulter sur ce sujet précis au *Bundesarchiv* (Archives fédérales) de Berlin-Lichterfelde²¹. Par ailleurs, le processus de déterrer les corps et de les brûler en masse ne peut se dérouler rapidement, comme l'écrit brièvement Judi Rever dans son livre, sans en maîtriser une certaine technique. Encore une fois, c'est la politique génocidaire nazie qui a élaboré, dans les centres de mise à mort, une méthode à partir de l'expérience pratique. Sans vouloir entrer dans le détail, cette méthode a montré qu'on ne peut pas faire disparaître des fosses communes, en entassant par hasard les corps des victimes et en y versant un combustible. De même, contrairement à ce qu'écrit Judi Rever, les restes humains ne peuvent être détruits, à l'échelle génocidaire, par l'acide. Comme le montre, encore une fois, le cas de la Shoah, les os qui n'avaient pas été entièrement consumés par le feu, étaient pulvérisés par les membres des commandos spéciaux juifs²² utilisant divers outils à cette fin²³. En somme, il est impossible pour le FPR d'avoir accès à ce type d'informations pratiques / techniques (Van Oijen, 2020). Et les photos satellites, conservées dans les archives américaines, si elles existent réellement, devraient correspondre à tout autre chose que l'incinération de masse à ciel ouvert des corps de victimes hutues. Car il convient, également, de rappeler qu'il est impossible, pour ses exécuteurs, de cacher un génocide, quelles que soient les mesures de précaution prises pour en assurer une mise en application discrète.

Enfin, il est possible de tirer deux conclusions principales de la lecture du livre de Judi Rever.

²⁰ L'*Aktion 1005* a consisté, de l'été 1942 à la mi-janvier 1945, à faire disparaître, dans les centres de mise à mort, les traces de la politique génocidaire nazie. Cette politique a consisté, avant tout, à déterrer et à brûler les corps des victimes juives assassinées. Dans la phase de liquidation des centres de mise à mort, elle a aussi inclus la destruction des archives.

²¹ Voir, à titre d'exemple, *Reichssicherheitshauptamt* (Office central de la sûreté du Reich) II D 3 a (9) Nr. 214 / 42 g. Rs. *Technische Abänderungen an den im Betrieb eingesetzten und an den sich in Herstellung befindlichen Spezialwagen* (Modifications techniques sur la voiture spéciale qui est entrée en fonction et qui se trouve en production), Berlin, le 5 juin 1942.

²² Un commando spécial juif était appelé *Sonderkommando* à Auschwitz-Birkenau et *Arbeitsjuden* dans les quatre centres de mise à mort (Chełmno, Bełżec, Sobibór, Treblinka.) Il était question de témoins oculaires de la politique génocidaire nazie dans les camions et chambres à gaz. Les membres de ces équipes n'exécutaient aucune tâche liée à la mise à mort des victimes juives (comme le fait de prononcer un discours trompeur aux victimes à leur arrivée au camp ou celui de verser le gaz dans les chambres à gaz.) Ils étaient uniquement chargés de nettoyer les lieux de mise à mort, puis de trier les affaires personnelles volées aux victimes assassinées.

²³ Pour le cas spécifique d'Auschwitz-Birkenau, voir, par exemple, le témoignage de Filip Müller, survivant du *Sonderkommando* juif de ce camp. MÜLLER Filip, *Trois ans dans une chambre à gaz d'Auschwitz*, Paris, Pygmalion Gérard Watelet, 1980, 249 p. Les témoignages recueillis par Gideon Greif contiennent, également, beaucoup d'informations sur ce sujet. GREIF Gideon, *Wir weinten tränenlos... Augenzeugenberichte der jüdischen "Sonderkommandos" in Auschwitz* (Nous pleurons sans larmes.. Les témoignages des "Sonderkommandos" juifs à Auschwitz), Cologne-Weimar-Vienne, Böhlau, 1995, 307 p.

Premièrement, on comprend, plus que jamais, l'urgence de faire l'histoire du FPR²⁴ en partant d'une véritable enquête. Cela nécessiterait, outre une bonne connaissance de l'histoire du Rwanda, de maîtriser également le kinyarwanda, afin de pouvoir étudier les archives et de recueillir un grand nombre de témoignages. L'écriture d'une « histoire vue d'en bas », telle que l'historienne Hélène Dumas (Dumas, 2014) et le journaliste Jean Hatzfeld²⁵ l'ont fait, serait la méthodologie à privilégier. Autrement dit, il s'agirait d'une étude approfondie pour chaque région, suivie d'une comparaison des résultats obtenus sur l'ensemble du Rwanda et, aussi, au sein de différentes communautés rwandaises en diaspora.

Les témoignages des rescapés nous donnent déjà d'importantes pistes à explorer dans l'histoire du FPR : comme par exemple, l'étude de la perception particulièrement négative de ce mouvement sous le gouvernement de Habyarimana ou les raisons qui avaient conduit de jeunes rwandais à rompre tout contact avec leur famille pour rejoindre le front. La rencontre du rescapé du génocide avec les soldats du FPR présente un thème à part à étudier. Cette rencontre correspond au moment où le génocide prend fin pour le rescapé. Ce dernier est alors pris en charge par le FPR, venant de mettre sur pied des orphelinats et des centres d'accueil de fortune. Ce sont, en particulier, les témoignages d'enfants à l'époque du génocide, publiés récemment, comme celui de Dydine Umunyana²⁶ (Umunyana, 2016), qui exposent la complexité d'une écriture de l'histoire du FPR : une histoire qui, contrairement à ce que suggèrent Filip Reyntjens et Judi Rever, ne peut être réduite à une forme d'inquisitoire recensant les « crimes du FPR » sur la base de sources largement anonymes. Plusieurs autres thèmes, dont notamment le déroulement de la guerre d'indépendance, devraient également être reconstitués avec davantage de précisions.

Enfin, deuxièmement, le livre de Judi Rever va à l'encontre des choix politiques effectués par le Rwanda post-génocidaire, comme le fait de privilégier une identité rwandaise au lieu des mentions ethniques Hutu-Tutsi-Twa. En réalité, la démarche de l'auteur nuit à la réconciliation nationale, à laquelle les rescapés du génocide ont participé avec beaucoup de difficulté²⁷. L'enquête de la journaliste, s'inscrivant dans la ligne du nouveau négationnisme, prône une nouvelle forme de réconciliation. Cette même tendance à vouloir « ne pas séparer les victimes » se retrouve aussi dans le livre attribué à Kizito Mihigo²⁸ (Mihigo, 2020). Or, ceci reviendrait à déformer l'histoire du génocide, tout en confondant deux expériences radicalement différentes : celles du génocide et de la guerre. Cette approche risquerait de re-diviser les Rwandais. Ce que fait, précisément, Judi Rever en appelant la « diaspora hutue » à se mobiliser pour obtenir une soi-disant justice. Une telle approche rend, également, plus difficile le fait d'aborder la question des crimes isolés qui ont pu réellement être commis par des membres du FPR lors du conflit armé.

²⁴ Le tweet diffusé par le président Paul Kagame, le 4 juillet 2020, sur son compte Twitter, annonce son intention de préparer, avec la coopération d'autres membres du FPR, un projet de livre sur la guerre de libération au Rwanda.

²⁵ Jean Hatzfeld a écrit plusieurs livres sur le Rwanda. Citons les deux premiers qui ont été, respectivement, consacrés aux témoignages de rescapés et aux récits de Rwandais condamnés pour crimes de génocide. HATZFELD Jean, *Dans le nu de la vie. Récits des marais rwandais*, Paris, Point Seuil, 2002, 236 p. et HATZFELD Jean, *Une saison de machettes. Récits*, Paris, Seuil, 2003, 318 p.

²⁶ Les deux parents de Dydine Umunyana avaient rejoint le FPR. Ce témoignage montre que le lendemain du génocide fut aussi particulièrement difficile pour les membres du FPR.

²⁷ Parmi plusieurs autres exemples voir, notamment, MUJAWAYO Esther, BELHADDAD Souâd, *La fleur de Stéphanie. Rwanda entre réconciliation et déni*, Paris, Flammarion, 2006, pp. 77-106.

²⁸ S'agissant d'une publication posthume, il est difficile de déterminer quelle partie du livre a réellement été rédigée par K. Mihigo lui-même. D'autant plus que le texte contient un récit autobiographique à travers lequel surgissent les arguments répétitifs du nouveau négationnisme du génocide contre les Tutsis.

En fin de compte, seuls peu de Rwandais, qu'il s'agisse de politiques, de bureaucrates ou d'universitaires, semblent avoir compris, à la veille du génocide, le cœur du problème résidant dans le conflit à venir :

« Depuis des années, les autorités du pays déclarent que le Rwanda est trop petit pour que les réfugiés puissent rentrer, elles les appellent à rester dans leurs pays d'accueil, voire à en demander la nationalité. Mais ce n'est pas cela qui résoudra le problème des réfugiés rwandais. Moi, je ne supporterais pas qu'on m'empêche de rentrer dans mon pays sous prétexte qu'il est trop petit. J'aurais la nostalgie du lait battu (ikivuguto), d'une pomme de terre cuite dans un feu de berger (ururimbi, runonko).

Je vais proposer que ce paragraphe soit supprimé. Il est injuste qu'une partie du peuple rwandais soit privé de sa patrie avec tout ce que cela entraîne comme privation de droits. Les Rwandais qui sont à l'extérieur doivent choisir librement de demander la nationalité de leurs pays d'accueil. Personne n'a le droit d'imposer à un être humain de vivre hors de son pays, loin de sa culture²⁹. » (Mukeshimana-Ngulinzira, 2001 : 22-23)

Au fur et à mesure que le temps passe, le souvenir du lourd prix payé par les Rwandais tend à s'affaiblir pour certains milieux qui se sentent encouragés à faire « l'éloge de la haine ». Avec son livre, Judi Rever est l'un des principaux auteurs à y contribuer effectivement, en voulant entretenir cette haine entre les Rwandais.

RÉFÉRENCES

African Rights (1997), Résistance au génocide. Bisesero. Avril-juin 1994, Londres.

BELHADDAD, S. (2008). "José Kagabo : Péan, un procès pour l'honneur de la France", *L'OBS avec Rue89*, le 10 novembre 2008. <https://www.nouvelobs.com/rue89/rue89-monde/20081109.RUE6708/jose-kagabo-pean-un-proces-pour-l-honneur-de-la-france.html>, (20.12.2020).

BOURDON, W. et DUVERGER, E. (2000). La Cour pénale internationale. Le Statut de Rome, Seuil Points, Paris.

DUMAS, H. (2014). Le génocide au village. Le massacre des Tutsi au Rwanda, Le Seuil, Paris.

GATETE, N. R. (2018). "The Rwandan Nation is Whole Again", *The New Times – Opinions*, le 2 octobre 2018. <https://www.newtimes.co.rw/opinions/rwandan-nation-whole-again>, (20.12.2020).

GREIF, G. (1995). Wir weinten tränenlos... Augenzeugenberichte der jüdischen "Sonderkommandos" in Auschwitz (Nous pleurons sans larmes.. Les témoignages des "Sonderkommandos" juifs à Auschwitz), Böhlau, Cologne-Weimar-Vienne.

HATZFELD, J. (2002). Dans le nu de la vie. Récits des marais rwandais, Point Seuil, Paris.

HATZFELD, J. (2003). Une saison de machettes. Récits, Seuil, Paris.

KIMONYO, J.P. (2017). Rwanda demain ! Une longue marche vers la transformation, Karthala, Paris.

²⁹ Propos de Boniface Ngulinzira, rapportés par son épouse, lorsqu'il préparait, en juin 1989, un discours de Juvénal Habyarimana, en tant que conseiller aux Affaires éducationnelles, culturelles et sociales à la Présidence de la République du Rwanda. Homme de paix, Boniface Ngulinzira fut l'un des membres fondateurs du Mouvement démocratique républicain (MDR) rénové, le principal parti d'opposition au gouvernement de Juvénal Habyarimana. En tant que ministre des Affaires étrangères et de la Coopération au sein du gouvernement d'union nationale ayant inclus les partis d'opposition, il a conduit, jusqu'en avril 1993, les négociations de paix avec le FPR.

- MBONYUMUTWA, S. (2009). Rwanda : à quand la démocratie ? Deux guerres civiles sur une génération, L'Harmattan, Paris.
- MIHIGO, K. (2020). Rwanda. Embrasser la réconciliation. Pour vivre en paix et mourir heureux, éditeur René C. Mugenzi.
- MUJAWAYO, E. et BELHADDAD, S. (2006). La fleur de Stéphanie. Rwanda entre réconciliation et déni, Flammarion, Paris.
- MUKESHIMANA-NGULINZIRA, F. (2001). Boniface Ngulinzira. Un autre Rwanda possible. Combat posthume, L'Harmattan, Paris.
- MÜLLER, F. (1980). Trois ans dans une chambre à gaz d'Auschwitz, Pygmalion Gérard Watelet, Paris.
- PAUW, J. (2012). Rat Roads. One Man's Incredible Journey, Zebra Press, Cape Town.
- PÉAN, P. (2005). Noires fureurs, blancs menteurs. Rwanda 1990-1994, Mille et une nuits, Paris.
- PRUNIER, G. (1999). Rwanda : le génocide, Éditions Dagorno, Paris.
- REVER, J. (2018). In Praise of Blood. The Crimes of the Rwandan Patriotic Front, Random House Canada, Toronto.
- REVER, J. (2020). Rwanda. L'éloge du sang. Les crimes du Front patriotique rwandais, Max Milo, Chevilly-Larue.
- REYNTJENS, F. (2017). Le génocide des Tutsi au Rwanda, Presses universitaires de France, collection « Que sais-je », Paris.
- RUTABANA, B. (2014). De l'enfer à l'enfer. Du Hutu Power à la dictature de Kagame, Book Editions, Paris.
- RUZIBIZA, A. J. (2005). Rwanda. L'histoire secrète, Éditions du Panama, Paris.
- THOMPSON, A. (2007). The Media and the Rwanda Genocide, Pluto Press, Londres-Ann Arbor Michigan.
- UMUNYANA, D. (2016). Embracing Survival, Umbrella Press, Londres.
- VAN OIJEN, J. (2020). " « In Praise of Blood ». Sensational, But does it fit with reality ? ", <https://www.zammagazine.com/chronicle/chronicle-38/807-in-praise-of-blood>, (20.12.2020).

SOYKIRIM ANSİKLOPEDİSİNDE YER ALAN SÖZDE “ERMENİ SOYKIRIMI” BÖLÜMÜNÜN TAHLİLİ

Murat ŞENGÖZ

muratsengoz74@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6597-0161

Kitap Eleştirisi
Book Review

Geliş Tarihi

Received: 30.11.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 04.01.2021

ANALYSIS OF THE SO-CALLED "ARMENIAN GENOCIDE" PART IN THE GENOCIDE ENCYCLOPEDIA

ÖZ Dinah L. Shelton editörlüğünde hazırlanan *Soykırım Ansiklopedisi*, tarihsel ve yakın zamandaki soykırım ve insanlığa karşı suç örnekleri hakkında bilgi ve fotoğraflar içermektedir. *Soykırım Ansiklopedisinde* soykırım ve ilgili savaş suçlarının tanınması ve tanımlarının kısa bir tarihçesini sunulmaktadır. *Ansiklopedi*, suçlarla ilgili diğer bilgilere ek olarak, soykırımlardan ve savaş suçlarından sorumlu siyasi liderlere de odaklanmaktadır. *Soykırım Ansiklopedisi* içerdiği bilgilerin doğruluğundan ziyade, batılı akademik çevrelerin konu ile alakalı hâkim görüşlerini yansıtması bakımından dikkate değerdir. Bu çalışmada *Soykırım Ansiklopedisi*'nde yer alan sözde "Ermeni soykırımı" ile ilgili hususlar, ansiklopedide geçtiği sırayla; milli soruşturmalar, Ermeni şairlerinin iddiaları ile uzlaşma ve barışma başlıkları altında aktarılacak ve kritik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Sözde Ermeni Soykırımı, Ermeni Tehciri, Egemen Güçler,*

ABSTRACT *The Encyclopedia of Genocide, prepared under the editorship of Dinah L. Shelton, contains information and photographs on historical and recent examples of genocide and crimes against humanity. In addition to other information on crimes. The Encyclopedia also focuses on the political leaders' responsibility for genocides and war crimes. The Encyclopedia of Genocide is important in terms of reflecting the dominant paradigms of the western academic circles on the subject, rather than the accuracy of the information. In this study, the issues related to the so-called "Armenian Genocide" will be elaborated and criticized referring to National investigations and under the title of reconciliation with the claims of Armenian poets.*

Keywords: *The so-called Armenian Genocide, Armenian Relocation, Imperial Powers,*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında ve geri bölge emniyeti kapsamında cephe gerisinin ve bölgedeki halkların güvenliğini sağlamak, cepheye giden ana ikmal yollarının emniyetini tesis etmek amacıyla 1915 yılında, buldukları bölgelerde düşman unsurlarla iş birliği içinde bulunan ve genel asayiş ve halkın can ve mal emniyetini tehdit eden Osmanlı Devleti vatandaşı Doğu Anadolu bölgesindeki Ermenilerin daha güvenli topraklara göç ettirilmesi uygulaması, bilhassa Ermeni diasporasının kıskırtması ve diğer bir kısım batılı devletlerce “Ermenilerin katliamı ve soykırımı” olarak nitelendirilmekte (Doğan, 2006: 295-309) ve sözde "Ermeni soykırımı"¹ dolayısıyla Türkiye Cumhuriyetine karşı büyük bir propaganda kampanyası yürütülmektedir. Oysa yalın ifadesiyle soykırım, Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesine göre (1948); “ırk, milliyet, etnik ve din farklılıkları nedeniyle insan gruplarının yok edilmesidir.” Bu yönüyle soykırım suçu kuşkusuz, devletler tarafından, devlet idaresini elinde bulunduran siyasi otoritenin rıza ve/veya direktifi ile işlenebilir. Türkiye Cumhuriyeti 1950 yılından beri “Soykırım Sözleşmesinin” tarafıdır. Soykırım Sözleşmesi Aralık 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilmiş, Ocak 1951 tarihinden beri yürürlüktedir. Şu ana kadar söz konusu sözleşmeyi yüz kırk ülke imzalamıştır (Kekevi, 2018: 233-270).

Sözde “Ermeni soykırımı” iddiaları halen Türkiye Cumhuriyeti’ni dış politik manada meşgul eden meselelerden bir tanesi olmaya devam etmektedir. Bu kapsamda meseleye dair tartışmalar akademik ve bilimsel kıstaslardan uzak, totolojik², doğruluğu kendiliğinden menkul birtakım savların, sanki mutlak hakikatlermiş gibi sunulması nedeniyle kısır bir döngü içinde devam etmektedir. Bu çalışmada mezkur sorunla ilgili olarak, Dinah L. Shelton editörlüğünde hazırlanan Soykırım Ansiklopedisinin sözde “Ermeni soykırımı” bölümü tahlil edilecektir. Bu çalışmaya esas teşkil eden Soykırım Ansiklopedisi, 2005 tarihinde Amerika Birleşik Devletlerinde, Macmillan Reference yayınevinde “Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity” orijinal ismi ile yayımlanmıştır. Ansiklopedi toplam 1458 sayfadan oluşmaktadır. Soykırım Ansiklopedisi, tarihsel ve yakın zamandaki soykırım ve insanlığa karşı suç örnekleri hakkında bilgi ve fotoğraflar içermektedir. Soykırım Ansiklopedisinde soykırım ve ilgili savaş suçlarının tanınması ve tanımlarının kısa bir tarihçesini sunulmaktadır. Ansiklopedi, suçlarla ilgili diğer bilgilere ek olarak, soykırımlardan ve savaş suçlarından sorumlu siyasi liderlere de odaklanmaktadır. Soykırım Ansiklopedisi içerdiği bilgilerin doğruluğundan ziyade, batılı akademik çevrelerin konu ile alakalı hâkim görüşlerini yansıtması bakımından dikkate değerdir.

Bu çalışmada Soykırım Ansiklopedisi’nde yer alan sözde "Ermeni soykırımı" ile ilgili hususlar, ansiklopedide geçtiği sırayla; milli soruşturmalar, Ermeni şairlerinin iddiaları ile uzlaşma ve barışma başlıkları altında aktarılacak ve sonrasında kritik edilecektir. Ansiklopedinin ilgili bölümlerinde aktarılan görüşlerin yazarların kişisel görüşleri olduğu ve hükümetlerinin resmi görüşlerini yansıtmadıkları bilhassa ifade edilmektedir

MİLLİ SORUŞTIRMALAR

Soykırım Ansiklopedisi’nin milli soruşturmalar bölümünde, Birinci Dünya Savaşı sonrası Türklerin Ermenilere karşı işledikleri iddia edilen suçlarla ilgili yürütülen soruşturmalardan bahsedilmektedir. Bu bölümü kaleme alan Kanadalı yazar Matthew Mc.Manus’a göre (2005: 733-735); 10 Ekim 1914 tarihi itibarıyla İttihatçılar

¹ "Ermeni soykırımı" ifadesinin tırnak içinde kullanılması, kavramın asılsız olduğuna vurgu amacı taşımaktadır.

² Bir bileşik önermenin kendisini oluşturan önermelerin her değeri için her zaman doğru sonuç vermesi durumudur. Yükleme ve öznesi aynı terimden oluşan bir önerme türüdür.

Osmanlı Devleti'nde iktidarda bulunmaktadır ve iktidarda bulunan bu hükümet Osmanlı Devletini Almanya'nın yanında ve müttefiki olarak Birinci Dünya Savaşına girmesine neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında 1915 yılında Osmanlı Devleti vatandaşı Ermenilere yönelik olarak gerçekleştirilen yer değiştirme ve tehcir sürecinde, Osmanlı Devleti Hükümetinin kışkırtmasıyla, soykırım eylemi olarak nitelendirilebilecek bir biçimde, örgütlü ve kasıtlı bir şekilde birçok Türk vatandaşı Ermeni soydaşın öldürülmesi hadisesi gerçekleşmiştir. Yazarın iddiasıyla söz konusu eyleme katılan, sorumluluğu ve ihmali bulunan kişilerin yargılanması tam anlamıyla yerine getirilememiştir. Her ne kadar müttefik kuvvetlerle Osmanlı Devleti arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Barış Antlaşmasının 23. maddesi gereği, savaşın geleneklerini ve kanunlarını çiğneyen Türk milliyetçilerin müttefik kuvvetler tarafından kurulacak askeri mahkemelerde yargılanması planlansa da, Sevr Antlaşmasının hiçbir zaman tasdik edilememesi nedeniyle bahse konu yargılamalar gerçekleştirilememiştir. Sevr Antlaşmasının yerine geçen 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşmasıyla ise, hukuki dayanaklarının eksik olması dolayısıyla, savaş sırasında politik nedenlerle işlenen suçlara dair af getirilmesi kabul edilmiştir.

Yazar Matthew Mc.Manus'un aktardıklarına göre; bir soruşturma komisyonu tarafından başlatılan bir araştırmanın ardından Türkiye Devleti, suçlu olduğu iddia edilenler için tümüyle Osmanlı Devleti ceza yasalarını esas alan ve yüksek mevkili kişilerin ise kaçak olmalarından dolayı fiilen yargılanmalarının mümkün olmadığı birkaç harp mahkemesi kurmuştur. Yazara göre söz konusu mahkemelerde asıl suçluların cezalandırılması yerine politik olarak, Ermenilerin maruz kaldığı yer değiştirme ve tehcirin, merkezi otoritenin rıza ve direktifleriyle ve Ermenilerin Türkiye'deki nüfusunun azaltılması maksadıyla bilinçli olarak yerine getirilip getirilmediğinin araştırılması olmuştur. Kurulan mahkemelerde birçok yüksek rütbeli sanığın duruşmalara katılmamasına rağmen, bazıları gıyabında ölüm cezası ile mahkûm edilmişlerdir. Kimi daha kıdemsiz sanıklar ise süreli hapis cezasına çarptırılmışlardır. Birçok diğer sanık ise beraat etmiştir. Yazar Matthew Mc.Manus'un aktardıklarına göre; hemen hemen suçlanan bütün yüksek rütbeli ittihatçı sanıklar yargılanmadan önce kaçmışlar, birçok orta seviyeli ittihatçı ise önce mahkûm edilmiş, daha sonra ise serbest bırakılmışlardır. Hükümetin değişmesi ve Lozan Antlaşmasına eklenen af bildirisinin sonuçlandırılmasıyla, birçok şüphelinin yargılama süreci başlamadan sona ermiştir. Yazara göre Sevr Antlaşmasının 230'uncu maddesi ile esasen, müttefik kuvvetler tarafından savaş kurallarına uymayanlar için askeri mahkemeler kurulacağı belirtilmektedir. Yazara göre buna rağmen Lozan Antlaşmasına yapılan bir ek protokol ile savaş suçlularına af getirilmesi sadece politik nedenlerle izah edilebilir.

ŞİİRLERDE ERMENİ KATLIAMI

Soykırım Ansiklopedisi'nin ikinci cildi şiirler bölümünde Peter Balakian tarafından sözde "Ermeni soykırımı" ve katliamını şiirlerle ifade eden ve geniş kitleler tarafından beğeni toplayan bazı önde gelen Ermeni şairlerden bahsedilmektedir. Peter Balakian'a göre (2005:811-812); bu şairler 1915 yılı hadiselerine tanık olarak dünyaya gelmişler, sürgün keder ve ahlaki zulüm üzerine şiirler yazmışlardır. Bu şairler; Siamanto (Adom Yarjanian), Daniel Varoujan, Eghishe Charents, Vahan Tekeyan'dır. Siamanto (Adom Yarjanian) 1878'de Osmanlı Devleti topraklarında bugünkü Kemaliye'de doğmuştur. Siamanto; "Arkadaşımdan kanlı haberler" adıyla bir seri şiirler yazmıştır. Peter Balakian'a göre bu şiirler Osmanlı Devleti tarafından Ermenilere yapılan 1909 katliamının zulümlerini betimlemektedir. Şiirlerde anlatılanlara göre bu katliamlarda Türk Politik Koalisyonu ve yerel halk tarafından Adana vilayetinde yaşayan yaklaşık otuz bin Ermeni öldürülmüştür. Bu şiirler 1915 "Ermeni Soykırımı" için bir ön söz niteliğindedir. Peter Balakian'a göre Siamanto'nun Dans, Keder, Dut Ağacı şiirleri soykırımın işkencenin ve tecavüzün grafiksel, gerçekçi

betimlemeleridir. Akademisyenler Siamanto'yu çığır açan bir şair olarak görmüşlerdir. Çünkü Siamanto Birinci Dünya Savaşının İngiliz siper şairlerine öncülük yapmıştır ve şiirlerinde süslü cinsel içeriğe sahip ifadelerden uzak durmuştur. Siamanto "Ermeni Soykırımı" süresince İstanbul'da 24 Nisan 1915'te tutuklanan 250 entelektüelden ve kültürel liderden birisidir. Peter Balakian'a göre Siamanto daha sonra Osmanlı Hükümeti tarafından ölüme sevk edilmiştir.

Siamanto ile beraber, Daniel Varoujan (1884–1915) da yeni batı Ermeni kuşağının yani Osmanlı Ermenilerinin önemli şairlerindedir. Peter Balakian'a göre Daniel Varoujan'un ilk şiirleri Ermeni mitlerinin efsanelerini ve kültürünün yeniden canlanmasını biçimlendirmiştir. Öyle ki Osmanlı Ermenilerin kültürel canlanması yirminci yüzyılın başında karakterize edilmiştir. Peter Balaikan'ın aktardıklarına göre Daniel Varoujan, 24 Nisan 1915'te Osmanlı Hükümeti tarafından yakalanmış ve bir takım insanlık dışı kötü muamelelerden sonra 19 Ağustos'ta idam edilerek öldürülmüştür. Hapishanede iken Ermenistan doğa hayatı ve özlemi hakkında şiirler yazmıştır. Peter Balakian'ın iddiasıyla; Daniel Varoujan'un "Kırmızı Toprak" adlı şiiri 1915 yılında yaşanan hadiselerin arifesinde 1890'larda Osmanlı Devleti Padişahı Sultan Abdülhamit tarafından gerçekleştirilen Ermeni Katliamına maruz kalan Ermenilerin katliam edilmesini betimlemektedir. Eghishe Charents (1897-1937) o zamanki Rusya Ermenistanı'nda bulunan Kars vilayetinde, yani bugünkü Türkiye'nin Kars ilinde doğmuştur. Peter Balakian'a göre Eghishe Charents'in eğitici şiirleri "Dante Efsanesi" gibi Eghishe Charents'in Kuzeydoğu Türkiye Ermenilerinin kurtarılmasında yer aldığı direniş hareketlerindeki "Ermeni soykırımına" dair yaşantısıyla ilgilenmektedir. Eghishe Charents'in diğer şiirleri de soykırım travmasıyla ilgilidir. Vahan Tekeyan (1878-1948), İstanbul'da dünyaya gelmiş ve Kahire/Mısır'da yaşamıştır. Soykırım başladığında idamdan kaçmıştır. Peter Balakian'a göre Vahan Tekeyan'ın seçme şiirlerinden oluşan Kutsal Öfke (1983) kitabı, birçok iyi seçilmiş kayıp, sürgün, keder ve öfke hakkında döngüsel olarak dönüştürülmüş şiirleri içermektedir. Peter Balakian'a göre Vahan Tekeyan'ın "Tanrıya Söylemeliyiz Tanrıya" ve "Scutari" şiirleri soykırımdan uyanışın acısının anlamı ve travma hakkında Ermeni çevrelerde yüksek seviyede ilgi uyandıran şiirleridir. Özetle diyebiliriz ki, Ermeni şairler şiirlerinde Ermeniler için ortak bir bilinç ve kader birliği oluşturmak için milli duyguları ön plana çıkaran şiirler yazmışlardır. Şiirlerinde lirik ve didaktik temaların yanında sözde Sultan Abdülhamit'in sözde 1890'larda yaptığı Ermeni Katliamı, sözde 1909 Adana Katliamı ve 24 Nisan 1915 olaylarına değinilmiştir.

UZLAŞMA VE BARIŞMA (ERMENİ SOYKIRIMI)

Soykırım Ansiklopedisi'nin ikinci cildinin 868'inci sayfasında Uzlaşma ve Barışma başlığı altında "Ermeni Soykırımından" da bahsedilmektedir. Bu bölümde Ermeniler ile Türkler ve Türkiye Devleti arasında bir barışın ta ki Türklerin ve Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşında bütün dünyada Ermenilere karşı uyguladıkları imha kampanyası uygulama konusundaki kabahatlerini kabul edene kadar, söz konusu olmadığı belirtilmektedir. A. Rigby'ye göre (2005:868); dünyada birçok devlet Ermenilere karşı işlenen cinayeti kabul etmiştir. Bununla beraber halen Türk yetkilileri tarafından herhangi bir uzlaşma ve barışma işlemini başlatacak bir işaret için bir belirti olmadığı da dile getirilmektedir.

Bu noktada şiirler üzerinden söz konusu hadiselerle kanıt getirmek birçok bakımdan eleştiriye açıktır. Nitekim bu kapsamda, Hayrettin İvgin tarafından hazırlanan "*Tarihi Şiir ve Ağıtlarda Ermeni Katliamı*" adlı çalışmada (İvgin, 2015) soykırıma asıl uğrayanların Müslüman Türk ve Kürt nüfus olduğu anlaşılmaktadır. Kaldı ki eserde yer bulan ağıt ve şiirler, söz konusu hadiselerin yaşandığı zaman diliminde kaleme alınmış veya söylenmişlerdir. Bu bakımdan salt şiir ve ağıtlar üzerinden bir tarih okuması kuşkusuz sistematik hatalara neden olabilir. Bu nedenle hadiselerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve bilimsel bir dürüstlikle

ortaya koyulabilmesi için mutlaka diğer tarihi vesikalarla birlikte, sağduyu ve bilimsel nesnellikle dikkate alınması gerekmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Ermeni iddialarındaki temel mesele Ermenilerin yaşadıkları acıların boyutları değil; yapılan yer değiştirme ve tehcirin esas kastına ilişkindir. Ermeniler Jön Türklerin 1916'daki sözde katliamları örgütlediklerini iddia etmektedirler. Ansiklopedi'nin Ermenistan ile ilgili bölümünde atıfta bulunulan asıl dayanak, Osmanlı Devleti tarafından 1919-1920 yıllarında kurulan mahkemelerdir. Özünde askeri mahkemelerin kurulmasının nedeni, Osmanlı Devleti'nin o dönemki iktidarının, Birinci Dünya Savaşını kaybetmiş olmanın verdiği psikolojik çöküntü içinde, birtakım yargılamalarla, sözde sorumluluk ve kabahati bir kısım düşük rütbeli İttihat ve Terakki partisi üyesinin üzerine yıkıp, Türk Devletini ve ulusunu temize çıkarma ve böylece Paris'te düzenlenecek olan barış konferansına, kendilerince bir problemden daha kurtularak katılma niyetleriydi. Bu kapsamda İstanbul başta olmak üzere, sözde katliamların gerçekleştiği Anadolu şehirlerinde de bazı mahkemeler kurulmuştur. Söz konusu yargılamalar esnasında, İttihat ve Terakki Partisinin bazı üyeleri ve dönemin iç işleri Bakanı Talat Paşa, Savaş Bakanı Enver Paşa ve Halep Valisi Cemal Paşa da dahil yedi sanık ülkede bulunmadıkları için yargılamalar giyaplarında gerçekleştirilmişlerdir. Yargılamalar neticesinde, Talat, Enver, Cemal Paşalar ve Nazım Bey giyaplarında ölüm cezalarına çarptırılmışlardır. Söz konusu yargılamalar, muhtemelen halk tarafından Birinci Dünya Savaşı mağlubiyetinin sorumlusu olarak Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Partisi mensupları görüldüğünden kayıtsızlıkla karşılanmıştır. Yargılamalara karşı 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgali ve İngilizlerin aşırılıklarından sonra kısmen bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Yargılamalar, Osmanlı kabinesinin 17 Ekim 1920 tarihinde istifa etmesine kadar devam etmiştir (Soysal, 1985:8).

Ermenilere göre mahkemeler adil yargılamanın gereklerinden yoksundur. Ermenilere göre 1919-1920 askeri mahkemelerinde yapılan duruşmaların ispat kudreti güvenilmezdir. Oysaki gerçekte tüm tutuklamalar mahkemelere gönderilen ihbar mektupları üzerine yapılmıştır. İhbar mektuplarının ötesinde şüphelilerin mahkûm edilmelerini mümkün kılacak deliller, ispat edilebilecek bir husus mevcut değildir. Eğer iddialar gerçek olsaydı, mutlaka İngilizler şüpheliler aleyhine mahkûmiyet kararı verirlerdi. Ermenistan Kafkasya bölgesinde, tarih boyunca birçok diğer devletin bir parçası olarak yaşamıştır. Ermeni halkının Türklerle ilişkisi Selçuklu Devleti döneminde başlar. Osmanlı Devleti döneminde sadık bir tebaa olarak devletin bir parçasıdır ve birçok Ermeni devlet aygıtında üst seviye görevlere atanmıştır (Danişmend, 1971:40). Ermeni sorunu esasen büyük devletlerin kışkırtmaları sonucu oluşan yapay bir sorundur (Cornell, 2010).

Bugün sözde "Ermeni soykırımı" olarak ifade edilen husus, Birinci Dünya Savaşı esnasında Doğu ve Orta Anadolu bölgesindeki Ermenilerin geri bölge emniyetinin sağlanması kapsamında, Konya, Diyarbakır, Cizre, Birecik ve Halep'te oluşturulan toplama bölgeleri üzerinden Şehr-i Zor'a tahliyesinden ibarettir. İzmit, Adapazarı ve Ankara'daki Ermeniler bu göçe tabi tutulmamışlardır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya tarafından silahlandırılan ve kışkırtılan Ermeniler bölgede büyük bir asayiş sorunu yaratmışlardır. Ortaya çıkan asayiş sorunlarının ve Ermenilerin aşırılıklarının, Sultan Abdülhamit tarafından kurulan Hamidiye Alaylarının İttihat ve Terakki iktidarı tarafından lağvedilmesi neticesinde bölgede boşa çıkan eski Kürt milisleri tarafından bastırılmaya çalışılması karşılıklı kayıpları artırmıştır.

Rusya tarafından silahlandırılan her türlü disiplin ve nizamdan uzak Ermeni çeteleri, Büyük Ermenistan hayali ile bölgede büyük kıyımlar yapmışlardır. Nitekim dört yüz seneden daha uzun bir süre birlikte yaşayan Ermeni, Kürt ve Türk toplumları arasında meydana gelen ve büyük acılara sebebiyet veren silahlı çatışmalar ve silahlı Ermeni çeteleri tarafından sivil halkın kıyılması hadisesinde Rusya'nın birinci derecede sorumluluğu bulunmaktadır. Nitekim Hocalı Katliamı dahi özünde bir Rus Tümenin bir Rus Alayına bağlı bir Ermeni taburunun, komutanlık karargâhı bilgisi ve dahilinde, Hocalı 'da masum sivil Azeri Türklerini katletme hadisesidir (Özarslan, 2014: 187-214). Ancak bahse konu hadiseler asla bir millete mal edilmemelidir. Nihayetinde her millette haddini aşan, şuursuz topluluklar olabilir. Neticede, "Ermenilerin 1915 olaylarının "soykırım" olduğuna dair iddialarının uluslararası hukuk açısından herhangi bir karşılığı yoktur. Ermeniler uzun süredir silahlanmış ülke içinde terör tedhiş, isyan hareketleri gerçekleştirmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması ile birlikte Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler düşman ile iş birliği yaparak onların saflarında Osmanlı'ya karşı mücadeleye girmiş ve bu güçlerden askeri destek alarak devleti parçalayarak kendilerine ait büyük bir Ermenistan devleti kurmaya yeltenmişlerdir. Bu noktada kesin olan şey ise, kaçınılmaz olarak iki taraf arasında ara ara silahlı bir mücadelenin yaşanmış olduğudur" (Kekevi, 2018: 233-270).

Esasen Ermeniler ve Türkler ve dahi Kürtler arasında yaşanan hadiseler egemen devletlerin bir provokasyonu ve manipülasyonundan ibarettir (Cornell, 2010). Ne yazık ki büyük devletlerin bir "hibrid harp" tekniği olarak kimi devletlerarasındaki çatışmaları olgunlaştırmaları ve hatta körüklemeleri, sonradan da sözde ara bulucu devlet rolü oynamaları kabul edilebilir değildir. Yaşanan acıların koşulsuz inkârından ziyade, gösterilen karşılıklı saygı ve kurulan empati çerçevesinde anlaşılabilmesi için gayretlerin sevk edilmesinin teşviki bir milleti ancak yüceltir. Kaldı ki Türkler ve Ermeniler esasen tarih boyu iki kardeş kavim olarak yaşamışlardır. Anadolu coğrafyası aynı zamanda diaspora ve yurt dışında yaşayan birçok Ermeni için halen ana vatanıdır ve insanların yüreklerindeki bu gerçek değiştirilemez.

Ermenilerin en önemli silahlı örgütlerinden biri olan Taşnak Örgütü'nün 1887 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde kurulması manidardır. Bugün Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Belçika, İtalya, İsveç, Vatikan, Fransa, Slovakya, Hollanda, İsviçre gibi birçok ülke sözde "Ermeni Soykırımını" tanımıştır. Türkiye'nin "Ermeni Soykırımını" tanıması gerektiği tezi tarihi gerçekliklerden uzak, dayanaksız, ülkeyi sebepsiz yere Nazi Almanyası'na konumuna düşürecek, yol açacağı maddi ve manevi zararları itibarıyla telafisi imkânsız birçok onarılmaz müşkülata ortaya çıkaracak, kabul edilemez bir dayatmadır. Sorunun Osmanlı Devleti dönemine ait olduğu ve İttihat ve Terakki Partisi'nin mesul olduğu şeklindeki indirgemeci ve hafife alıcı kabuller de pratikte Türkiye'yi hak etmediği, gereksiz bir mesuliyet altına sokmaktadır. Üstüne Türkiye'nin sözde "Ermeni Soykırımını" kabul etmesi Avrupa'da yaşayan Türk kökenli insanların yaşadıkları yerlerde dahi zor durumda ve ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olabilir.

KAYNAKÇA

BALAKIAN, P. 2005. 2010. Thomson Gale, Mcmillan Reference, USA 2005, 811-812.

CORNELL, Svante E. 2010. *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Routledge.

DANIŞMEND, İ., H. 1971. *Osmanlı Devlet Erkânı*. Türkiye Yayınevi, İstanbul, 40.

DOĞAN, İ. 2006. "1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Geriye Yürüyemeyeceği Sorunu (Ermeni Olayları Açısından Bir Değerlendirme)", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: (10): 295-309.

İVGİN, H. 2015. *Tarihi Şiir ve Ağıtlarda Ermeni Katliamı*. Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon.

KEKEVİ, S . 2018. "1948 Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme ve Ermeni "Soykırımı" İddialarının Analizi, Ermeni Araştırmaları, (61): 233-270.

MATTHEW, Mc.M. 2005. *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*. Thomson Gale. Mcmillan Reference, 733-735.

ÖZARSLAN, B., B. 2014. "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı." Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi 4 (1): 187–214.

RIGBY, A. 2005. *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*. Thomson Gale, Mcmillan Reference, 868.

SOYSAL, M. 1985. "Orly Saldırısı Davası 19 Şubat-2 Mart 1985, Şahit ve Avukat Beyanları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 8.

İŞLETMELERİN YEŞİL YÖNETİM ALGILARI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BİLİNCİ

Belkıs ÖNEL

belkisonel@esenyurt.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8574-9915

Derleme Makalesi
Compilation Article

Geliş Tarihi

Received: 16.12.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 15.01.2021

GREEN MANAGEMENT PERCEPTIONS AND SUSTAINABILITY AWARENESS OF BUSINESS

ÖZ Sürdürülebilir kalkınma insanlığın temel ihtiyacının giderilmesi, yoksulluğun en aza indirilmesi, doğal kaynakların bilinçli kullanılması ve korunması olarak özetlenebilir. Bu kavram ile ekonomik büyüme, istihdam gibi ekonomik göstergelerin tek başlarına yeterli olmadığı; bunlarla beraber enerji etkinliği, kaynak etkinliği, ekosistemlerin korunmasına ilişkin kavramlara daha fazla önem verilmesi gerektiği ön plana çıkmıştır. Ekonomik gelişme ve büyüme esnasında var olan kaynakların gerektiği gibi tüketilmemesi, ekosistemlerin yeniden üretilebilir olmasına rağmen yanlış kullanımları sonucu hızla yıpranacak olmaları, bu büyüme önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Sosyal eşitliğin ve çevresel kalitenin yok olmasına neden olacak bu bilinçsiz kaynak kullanımının ortadan kaldırılmasına yönelik çevreye duyarlı yeni bir ekonomi modeline ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma modelinin tek başına yeterli olamayacağı ve bu modelin yeni politika araçları ile geliştirmesi öngörülmüştür. Bu amaç doğrultusunda "Yeşil İşletme" kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram ile gelecek nesillerin ekonomik krizlere ve çevresel risklere maruz kalmadan, bireylerin refah seviyesini yükseltmek ve sosyal eşitliği sağlamak amaçlanmaktadır. Bu çalışmada öncelikle teorik bir analiz yapılmış, yeşil işletme ve yeşil yönetim kavramları açıklanarak, yeşil düşünce yaklaşımı, sürdürülebilir yeşil hedefler ve işletmelerin yeşillenme nedenleri irdelenmiştir. Daha sonra yeşil işletme fonksiyonları açıklanmaya çalışılmıştır. Genel olarak işletmelerde, yeşil yönetim konusunda bilinçlenmenin arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil İşletme, Sürdürülebilirlik, Yeşil İşler, Yeşil Yönetim

ABSTRACT Sustainable development is the elimination of the basic needs of humanity, minimizing poverty and conscious use and protection of natural resources. With this concept, economic indicators such as economic growth and employment alone are not enough; however, it has come to the forefront that more emphasis should be given to concepts related to energy efficiency, resource effectiveness and protection of ecosystems. The fact that the resources that exist during economic development and growth are not consumed properly and that the ecosystems are reproducible, they will wear out rapidly as a result of their misuse constitute an important obstacle to this growth. In this context, it is envisaged that the sustainable development model alone cannot be sufficient and that this model will be developed with new policy tools. For this purpose, the concept of "Green Business" has emerged. With this concept, it is aimed to raise the welfare level of individuals and ensure social equality without exposure to economic crises and environmental risks of future generations. In this study, firstly, a theoretical analysis was made, by explaining the concepts of green business and green management, green thinking approach, sustainable green goals and the reasons for greening of businesses were examined. Then, green business functions were explained. In general, it has been determined that the awareness of green management has increased in enterprises.

Keywords: Green Business, Sustainability, Green Jobs, Green Management

GİRİŞ

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı nüfus artışı yoksulluk, sosyal eşitsizlik, sınırsız kaynak kullanımı ve paylaşımı gibi negatif etkenleri de beraberinde getirmiştir. Uzun dönemli kalkınma hedefleri ile çevresel hedefler paralel ölçüde ilerlememiş, ekonomik büyüme çerçevesinde yapılan çalışmalarda çevre faktörü dışarıda bırakılarak yaşam kalitesi, doğal kaynakların uzun dönemli kullanımı ve çevresel sorunlara ilişkin politikalar bu hedeflere dahil edilmemiştir.

Doğada bulunan kaynakların kendilerini sürekli olarak yenileyebileceği düşüncesi bu kaynakların yanlış kullanılmasına neden olmuş ve çevresel kalite uzun dönemler ihmal edilmiştir. Özellikle günümüzde küreselleşmenin etkisiyle birlikte biyolojik çeşitliliğin azalması, küresel ısınma, ekolojik istikrarsızlık, iklimsel değişim ve çevre kirliliği gibi ulusal ve uluslar arası sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunların eş zamanlı olarak meydana gelmesi dünya genelinde ekonomik kriz ve çevresel tahribata karşı önlemlerin alınmasını gerekli kılmıştır. 1970'lerden önce ekonomik büyüme adına geliştirilen politikalar incelendiğinde, doğal kaynakların kıt olmadığı kabul edilmiş ve bu bağlamda mal ve hizmet artışına gittikleri görülmüştür. Bu artışa paralel olarak artan çevre problemleri ise doğal görülmüş ve bu problemlerin tamamen ortadan kaldırılması yerine geçici çözümler bulunmuştur. 1970 ve sonrasında ise çevresel problemler uluslararası genel bir sorun haline gelmiş ve ortak çözüm yolları arayışına girilmiştir. Ancak her ülkenin sahip olduğu kaynaklar, uyguladıkları kalkınma politikaları ve bu alanda gösterdikleri faaliyetler birbirinden farklılık göstermiştir. İşte bu farklılığın ortadan kaldırılmasına yönelik küresel düzeyde, doğal kaynakları ve canlıları yok olmakla tehdit eden çevresel riskleri en aza indirecek, gelecek neslin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanını ortadan kaldırmayacak yeni çevreci politikalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda küresel boyut kazanan çevre sorunlarına ilişkin uluslararası işbirliği ile çözüm yollarına girildiği görülmektedir. Bu işbirliğine ilişkin ilk düzenlemeler 1972 yılında Stokholm konferansı ile birlikte çevresel tahribatın ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar oluşturmaktadır.

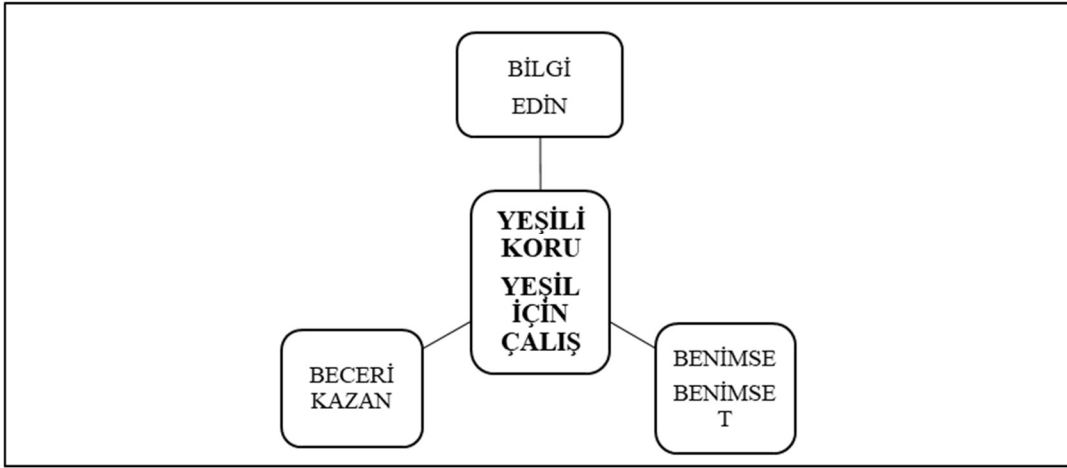
Bu çalışmaların ilk ayağını, gelecekteki kuşağın gereksinimlerini çevresel tahribata ve ekonomik krizlere maruz kalmadan karşılayabileceği düşünülen sürdürülebilir kalkınma modeli oluşturmuştur. Bu modelin tam olarak gündeme gelmesi ise Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun "Ortak Geleceğimiz" isimli raporu ile olmuştur. Bu rapor ile ülkelerin nüfus artışlarını kontrol edebilmek, bireylerin yaşam ve refah seviyelerini olumlu yönde etkileyebilmek, yoksulluğu ortadan kaldırabilecek adımlar atmak ve doğal kaynakların bilinçli tüketilmesini yaygınlaştırmak gibi küresel düzeyde yaşanan sorunlara ilişkin öneriler ileri sürülmüştür. 1992'de ise RİO konferansı ile çevre ve ekonomiyi olumlu yönde etkileyebilecek eylem planları oluşturulmuştur. Bu bağlamda "Gündem 21" yayımlanmıştır ve yaklaşık 10 yıl sonra "Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi" düzenlenmiştir.

YEŞİL DÜŞÜNCE YAKLAŞIMI VE 3B - 4R KURALI

Günümüzde çevre sorunlarına yönelik daha duyarlı ve bilinçli tüketici modelinin oluşması, işletmelerin çevreye daha az zarar verecek uygulamalarda bulunmasına ve daha çevreci politikalar yürütmesine temel oluşturmaktadır (Yıldırım ve Göktürk, 2004). Tüketicilerle beraber çevreci gruplar, çevre etik ve sorumlulukları çerçevesinde çalışmak isteyen personeller, konuyla ilgili yasal düzenlemeler ve medya araçları işletmelere, çevresel sorumluluklarının farkında olma yönünde baskı uygulamaktadır. Dolayısıyla işletmeler, ekonomik hedeflerinin yanı sıra çevresel hedeflerine de ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda yeşil düşünceyi benimseyen işletmeler çevreye duyarlı yaklaşımlarla hareket etmektedirler. Su kullanım

seviyelerini minimum düzeyde tutmak amacıyla çalışma alanlarında suyu tesiste toplamak, işlemek ve tekrar kullanıma hazır hale getirmek, yağmur sularını depolamak amacıyla sarnıç kullanmak, enerji kullanım oranını en aza indirmek için gün ışığından daha çok faydalanmak, tasarruflu lambaları kullanarak enerji kullanımını en aza indirmek, atık merkezi ısıtma ve soğuma sistemlerinin kullanılması, atık kullanımları azaltmak için, sınavi atıkların önüne geçerek çevre kirlenmesini önlemek, işletmelerde pet şişe, kağıt bardak ve buna benzer ofis malzemelerinin kullanımını azaltmak, işletmelerin çevreye fayda sağlayabilecek ürünler üretmesi, sürdürülebilir gelişme adına işletmelerin faaliyet gösterirken petrol, doğalgaz, kömür gibi kaynaklar yerine, yenilenebilir kaynak kullanımına özen gösterilmesi, rüzgar, güneş, su, biyoenerji, jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynağı kullanımının sağlanması, işletmenin yenilenebilir enerji kaynaklarının bulunduğu alanlarda kurulması, yeşillenme ile ilgili uzman personeller yetiştirmek, çevre sorunları ve sürdürülebilirlik açısından gerekli vizyon ve misyonu çalışanlara aşılayabilmek gibi faaliyetler bu yaklaşımlara örnek verilebilir (Stringer, 2009).

Bu bağlamda faaliyetlerini çevreye duyarlı yaklaşımlarla sürdürebilen, çevresel ve ekonomik açıdan üretim esnasında çevreye verilen zararları en aza indirmeyi hatta ortadan kaldırmayı hedefleyen işletmeler yeşil işletme olarak değerlendirilmektedir. İşletmelerin yeşili kavrayabilmesi ve benimseyebilmesi adına birtakım çalışmalar uygulanmıştır. Bu uygulamalardan bir tanesi de yeşil kültürünün işletme bünyesinde var olabilmesi için 3B kuralının uygulanmasıdır.

Şekil1:Yeşil Kültürü Anlayışında 3B Kuralı

Kaynak: (Yeşilaydın ,2018:3)

Yeşil kültür, yeşil işletme ya da çevreye karşı duyarlı işletmelerin var olabilmesi için öncelikle yeşil kavramı ile ilgili doğru bilgilere sahip olunması gerekmektedir. Yeşil kültürü ile ilgili edinilen bilgiler ışığında bu bilgilere dayalı beceri kazanma amaçlanmaktadır. Son olarak da kazanılan bu bilgiler çalışanlar, tedarikçiler, tüketiciler ve müşterilerle paylaşmalı ve benimseterek uygulanmalıdır (Yeşilaydın, 2018:4). Yeşil işletme kültürü benimseyen bir işletme için “sürdürülebilirlik” oldukça önemlidir. İşletmelerde sürdürülebilirlik, mevcut ihtiyaçlarımızı giderirken doğal kaynaklarımızı koruma ve yeni nesile çevresel risklere maruz kalmadan ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanını sağlayabilmektir. Sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için 4R Kuralı olarak şu dört dinamik ortaya çıkmaktadır. Azalt (Reduce), Yeniden Kullan (Reuse) ve Geri Kazan (Recycle) ve son olarak son zamanlarda bu üç dinamiğe ek olarak Reddet (Refuse) şeklinde yeni bir dinamik

getirilmiştir. Azaltmak dinamiği ile amaçlanan halihazırda kullandığımız ürün ya da hizmetleri tüketip atmak yerine kullanılabilirlik seviyelerini uzatarak korumak ve atık oranını en alt seviyeye çekmektir. Yeniden kullanmak kısmında ise bir ürün ya da hizmetin bir kerelik kullanımı yerine birden fazla kullanımını amaçlamaktadır. Pet şişelerden önce cam şişelerin kullanılması, içecek firmalarının bu şişeleri toplayıp yeniden hazır hale getirmesi örnek olarak verilebilir. Geri kazanım aşamasında ise atık halde bulunan ürünler gerekli işlemlerden geçerek tekrar kullanıma hazır hale getirilmektedir. Günümüzde bu üç dinamiğe eklenen reddetme aşaması ile ekolojik dengenin bozulmasına neden olacak her türlü ürün ve hizmetin kullanılmaması hedeflenmektedir(Wheeler, 2013).

DENGELİ ÖLÇÜM KARTI İLE SÜRDÜRÜLEBİLİR YEŞİL HEDEFLER

Yeşil kültürünü benimseyen işletmelerinin birçoğunun çevresel hedefleri ve stratejileri bulunmaktadır. Ancak bu hedef ve stratejiler iş ile bütünleştirildiğinde anlam kazanacaktır. Bu amaçla işletmelerin yeşil işletme ya da çevreci işletme olduğunu anlamak için işletme faaliyetlerinin ölçülmesi gereksinimi doğmaktadır. Bu bağlamda Kaplan ve Norton tarafından Dengeli Ölçüm Kartı (Balanced Scorecard) adını verdikleri bir ölçüt geliştirilmiştir. Dengeli ölçüm kartı; finans, iş süreci, sosyal paydaşlar ve insan sermayesi olmak üzere 4 ana unsurdan oluşmaktadır. Finans bölümünde işletmelerin çevre kirliliği nedeni ile karşı karşıya kaldıkları yasal cezalar ve maliyetleri, geri dönüşüm ile elde edilen ürünlerden sağlanan gelir ve satışlar, yeşil ürünlerden sağlanan gelir ya da satışlar, yeşil işler ve yeşil teknolojiye yapılan yatırımlar, su, kanalizasyon, atık, enerji maliyetleri gibi etkenler ile ölçümler gerçekleştirilmektedir. Dengeli ölçüm kartının diğer bir alanı olan insan sermayesi alanında ise yeşil stratejilere bağlı performans, sürdürülebilir vizyon ve misyona sahip çalışan sayısı, kazanılan yeşil ödüller ve sertifikalar, yeşil alanlardaki çalışan sayısı, yeşil ve çevre eğitim saatleri ve iş memnuniyeti ile ilgili hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı ölçülür. İş süreci kısmında çevre kanunlarına ve yasal düzenlemelere uyum, konu ile ilgili denetleme sıklığı, salınan emisyon miktarı, enerji, temiz su, yakıt tüketimi, ürünlerin kullanım süresi, uygulanan çevreci ar-ge, pazarlama, üretim, insan kaynakları, finans, muhasebe sistemleri, yeşil sözleşme anlaşmalarının yüzdesi, yenilenebilir hammadde oranı gibi faktörler bu ölçüt kısmında baz alınmaktadır. Sosyal paydaşlar alanında ise işletmelerin kurumsal ahlak yapısı, yeşil ödüller, müşteri tatmini, yeşil ortak sayısı, ürün bağışları, sürekli müşteri kazanma bilinci, çevreci önlemler, basında gerçekleştirilen faaliyetler bu ölçütte kullanılan önemli etkenleri oluşturmaktadır(Stringer, 2009:65). Bu sistemin kullanılmasında anahtar unsur bu bölümlerden her birinden ölçütler kullanmaktır. Örneğin yeşil düşüncenin iş süreci ile ilgili önemli ölçütlerinden biri enerji, temiz su, yakıt tüketimi iken; sosyal paydaşlar alanında ise halka açılmış çevreci önlemler önem taşımaktadır. Bu bağlamda dengeli ölçüm kartının kullanılmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir(Esty ve Winston, 2008:292)

İŞLETMELERİN YEŞİLLENME NEDENLERİ VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İşletmelerin ekonomik olarak büyümeye odaklanmaları iklim değişikliğini önemli ölçüde etkilemektedir. İşletmelerin varlıklarını devam ettirebilmelerinin tek yolunun büyüme olduğunu düşünmeleri, çevrecileri bu düşüncenin dünyayı yok edeceğine inandırmaktadır(İsaoğlu, 2014:86). Konuyla ilgili olarak Paul Hawken, vizyoner kitabında işletmelerin varlığını sürdürülebilir ve aynı zamanda serbest girişimciliğin örgütsel ve piyasa tekniklerini kullanan üçüncü bir yolu göstermektedir. Hawken, işletmelerin büyüme isteği ile çevrecilerin dünyanın yok olacağı düşünceleri arasındaki tutarsızlığa iki temel gerçeği yerleştirmektedir. Bu temel gerçeklerden birincisi sanayileşme devriminin sona erdiği, ikincisi ise küresel ekolojik krizlerle karşı karşıya kalınmasıdır. Bu gerçeklerin ikisi de işletmeleri, ticareti çevreye yararlı hale dönüştürmesini ve uğratılan

zararları giderebilecek strateji ve politikalar geliştirerek varlıklarını yeşillenmeye adanmış olmalarını gerektirmektedir(Havken P. , 1993). Hawken, etkili ve onarıcı bir ekonomi oluşturmak için ticaretin temel gerekliliklerin yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bununla beraber insan refahının kalitesini artıracak faaliyetlerde bulunmak gerektiği ve işletmelerin yok olan bir dünyada para kazanma vadelerinin anlamsız olacağını dile getirmektedir. Hawken, yenilik, refah seviyesi, faydalı çalışma ve güvenlik getirerek, ekosistemleri onarıcı ve çevreyi olumlu yönde etkileyecek yeni bir ekonomiye ihtiyaç duyulması bu bağlamda işletmelerin öncelikle neyi, nasıl gerçekleştirdiği ve işlemler sonucunda ortaya çıkan atığı; yani doğal kaynakları kullanarak üretimde bulunulması ve bu faaliyetler sonucunda oluşan aşırı atık miktarının farkında olarak ekolojik etkenlere göre şekillendirilmiş yeni bir ekonomik sistemin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu model ile tüm atıkların değerli olduğu, geri kazanılması ve yeniden kullanılması gerektiğini ima etmektedir(Havken P., 1993).

İklim değişikliği ile ilgili Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli verileri bizlere iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu ve etkilerinin giderek arttığını açıkça göstermektedir. Sanayi devriminden beri atmosfere salınan sera gazının % 40'ı son 45 yılda gerçekleşmiştir(IPCC, 2013). Bilim insanları 2020 yılına kadar sera gazı emisyonların da düşüşün başarılması gerektiğini ısrarla belirtmektedirler. Bu aşamada karşımıza mitigasyon kavramı çıkmaktadır. Mitigasyon; iklim değişikliği ile ilgili olarak karbon yutaklarını çoğaltmayı ve sera gazını azaltmayı amaçlayan insan kaynaklı önlemleri ifade etmektedir. Bilim insanlarının belirlediği bu hedefe ulaşılabilmesi için bütün sektörlerin işbirliği yapması gerekmektedir(IPCC, 2014). İklim değişikliğine karşı alınan önlemlerin gerçekleşmesi için ticaret dünyasının alıştığı üretim faaliyet yapılarının değiştirilmesi insanlığın devamı açısından zorunlu bir ihtiyaca dönüşmektedir.

Yeşil ekonomiyi benimseyen liderler, uluslararası kalkınma bankaları, hükümet bankaları iklim değişikliğine karşı önlemler alabilmek için ortaya çıkan fırsatlar ile trilyon dolarlık iş imkanları olduğunu ulusal ve uluslararası konferanslarda dile getirmektedir. İklim değişikliğine adapte olabilmek, gerçekleşen iklim uyarılarına direnebilmek için ekonomik, sosyal, ekolojik sistemlerde gerçekleştirilen ayarlamalar ve var olan ve olacak zararı azaltmak ya da ortadan kaldırmak, iklim değişikliği ile oluşabilecek fırsatlardan yarar sağlayabilmek hedeflenmektedir. Bütün bu nedenler doğrultusunda iş dünyası, iş yapış modellerinde değişiklik yapmaya, yeşil işletmelere dönüşmeye ve yeşil çalışma alanları yaratmaya itmiştir(WWF, 2020). İşletmeleri yeşil işletme yoluna iten diğer unsurlar ise şöyle sıralanabilir:

- Yeşillenme anlayışı ile birlikte maddi giderler ortadan kaldırılarak tasarruf sağlanabilir, karlılık oranı yükseltilebilir.
- Yeşil işletmelere dönüşmeyi düşünen işletmeler piyasa değerlerini yükseltebilmektedir.
- Yeşil düşünce kapsamında insan gücü açısından kalifiye kişilerle çalışılacaktır.
- Çevreye olabildiğince az zarar verebilecek yaşam tarzını taşıyan tüketici modelinin sayısı gittikçe artacaktır.
- Çevreye zarar vermek yerine çevre kalitesine önem veren işletme olarak daha çok sayıda müşteriye ulaşılabilir, tüketiciler açısından daha cazip hale gelecektir. Yeşil kültürü ile daha etkili bir halkla ilişkiler faaliyetleri yürütülecektir.
- Yeşil anlayışı ile işletme ve gayrimenkul giderleri düşecektir.
- İşletmenin verimlilik kapasitesi artmaktadır.

- İşletmeler faaliyetleri sırasında atık oranlarını minimum düzeye indirme, yenilenebilir enerji kullanma ve çevre dostu ürünler meydana getirmesi ile birçok alanda değer yaratacaktır.
- Yeşil yönetim anlayışı ile olası riskler azalacaktır.
- İş yapma modelini belirleyen çevre sorunları, konu ile ilgili yasal düzenlemeler işletmelerde baskı oluşturmaktadır.
- Yeşil düşünceye göre yapılan
- İşletmeler rekabet açısından diğer işletmeler üzerinde baskı oluşturacaktır.
- Çevresel sorumluluk çalışanların motivasyon düzeyini artırabilir.
- Yeşil düşünce yaklaşımı, müşteriler, çalışanlar ve bu yaklaşımı benimseyen ve değer veren herkesin gözünde olumlu bir imaj çizecektir.
- Sürdürülebilir rekabet için yeşil ekonomi, yeşil yönetim, yeşil pazarlama, yeşil muhasebe, yeşil insan kaynakları, yeşil bilişim önemli fırsatlar yaratacaktır.

YEŞİL YÖNETİM

Çevresel sorunların küresel boyutlara ulaşması ve giderek artan bu sorunlara karşı uluslararası düzeyde alınan önlemlerle atık miktarlarının azaltılması, iklim değişikliğinin çevreye verdiği olumsuz etkilerin giderilmesi gibi konularda yasal düzenlemeler ve yönetmelikler oluşturulmuş, yeşil yönetimin önemi vurgulanmıştır. Yeşil yönetimle dünya genelinde yaşam kalitesini yükseltme ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlama amaçlanmaktadır. Yeşil yönetim, çevreye olumlu etkilerin artırılması adına sorumluluk üstlenilmesi ve işletmelerin kar ve daha geniş pazar payı elde etmesi için yeni bir yönetsel konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Dağdemir, 2003:48). İşletmelerin iklim değişikliği ve çevresel düzenin bozulmasında etkilerinin olduklarını kabul etmeleriyle, sürdürülebilir toplumların oluşmasında da büyük rol oynayacakları düşünülmektedir. Yönetim literatüründe işletmelerin nasıl yeşil anlayışını benimseyip ve uygulayacağı sorulmaya başlanmıştır.

İşletmeler yeşil konusunda sorumluluklarının farkında olma ve bu sorumlulukları yerine getirme konusunda daha fazla baskı altında kalmaktadırlar. Bu gelişmeler ışığında çevresel sorumluluk ve yeşil yönetim işletmelerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Yıldırım ve Göktürk, 2004). İşletmeler yeşil düşünce farkındalığı ile üretim ve hizmet faaliyetleri ile ilgili kararlarda bakış açılarını değiştirmekte ve çevresel sorunlarını ortadan kaldırmaya yönelik daha bilinçli hareket etmektedirler. Birçok açıdan önemli olan yeşil yönetim temelde işletmelerin ve bireylerin doğal kaynakları akıllıca kullanmaları yönünde beklentiler oluşturmaktadır. Çevresel görevlerini bilme ve çevreyi koruma, bireylerin günlük yaşamlarında ve nihai ürünlerde var olan hava, enerji, su ve diğer kaynak ve malzeme kullanımının, bu nihai ürünlerin mümkün oldukça geri kazanılması ve yeniden kullanılmasını sağlamak bu beklentilerin öncülüğünü oluşturmaktadır. Bununla beraber huzur ve güven ortamı oluşturmak, zararlı toksinleri ortadan kaldırmak, sera gazı kullanımını azaltmak, çevreye ve iklime zarar verecek faaliyetlerden uzak durmak amaçlanmaktadır (Karacan, 2012). Yeşil yönetim; işletmelerin ürün ya da hizmet meydana getirirken gerçekleştirdiği faaliyetler ile iklim ve çevreye yansıtılan olumsuz etkileri en aza indirmeyi hedefleyen teknik ve organizasyonel çalışmaları içermektedir (Cramer, 1998:268). Yeşil yönetim oldukça genç bir disiplin olmasından ötürü kapsamlı bir tanımı yoktur. Spesifik bir tanımın yapılamamasının nedenlerinde biri de yeşil

yönetimin, çevresel yönetim, kurumsal çevrecilik, çevreye duyarlı işletme, çevreci işletme, gibi farklı terminoloji ile tanımlamaya çalışılmasıdır. Literatürde ki yeşil yönetim tanımlarına bakıldığında ise yine bu tanımların belirsiz ve eksik olduğu görülmektedir(Tran, 2009:23). Çevresel kalitenin analiz edilmesi ve işletme kararlarına entegrasyonu için daha fazla disipline ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm işletme sektörleri iklim ve çevresel sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik önemli ekolojik roller üstlenmektedir. Yeşil pazarlama, tüketicilere sınırsız tüketim yerine daha bilinçli tüketimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Yeşil finans, işletmeleri kısa vadeli karlılık sağlamak yerine etkili ve güvenli çalışma modelini oluşturmayı amaçlamaktadır(Haden vd. , 2009:1045).

Geleneksel işletme yönetimi ile yeşil yönetimi karşılaştırıldığında şu farklar ortaya çıkmaktadır: geleneksel işletme yönetiminde ekonomik büyüme, karlılık ve sağlam getiri amaçlanırken yeşil yönetimde sürdürülebilir kalkınma amaçlanmaktadır. Geleneksel işletme yönetim şekli insan merkezli olurken yeşil kültürünü benimseyen işletmeler ekoloji merkezlidirler. Geleneksel yönetimde fiyat için tasarım yapılırken yeşil yönetim yaklaşımında çevre için tasarım yapılmaktadır. Üretim bazında değerlendirildiğinde geleneksel yönetimde yoğun enerji kullanımı gerçekleşirken yeşil yönetimde düşük enerji kullanımı gerçekleşmektedir. Çevre açısından ise geleneksel yönetime sahip işletmelerde üretim sonucu kirlilik ve atıkların doğal görülmesi söz konusu iken yeşil kültürene sahip işletmeler doğa ile uyum içerisinde hareket edip kirlilik ve atık miktarını azaltmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. İşletme fonksiyonları açısından geleneksel yönetimde pazarlama alanında hızlı tüketimin sağlanması amaçlanırken finansal alanda uzun dönemli büyüme amaçlanmaktadır. İnsan kaynakları alanında geleneksel yönetim verimli işgücüne önem verirken yeşil yönetimde güvenli çalışma koşulları önemsenmektedir(Shrivastava, 1995:131).

YEŞİL KÜLTÜRÜ BENİMSEYEN İŞLETMELERDE ETİK VE SORUMLULUK

Varlığını devam ettirmek isteyen bütün işletmeler için iç çevre ve dış çevrenin uyumlaştırılması oldukça önemlidir. Ekonomik ve sosyal bir yapı olan işletmeler dış çevresini oluşturan; toplum, tedarikçiler, rakipler, tüketiciler gibi iç çevresini oluşturan; personeller, hissedarlar sosyal sorumluluk ve etik bakış açısını işletme faaliyetleri ile ilgili verilecek her kararda göz önüne alması gerekmektedir(Harris, 2003). İşletmelerin gerçekleştirdiği eylemler sonucunda çevreye verilen zararları, kaynakların kirletilmesi, toplum sağlığının olumsuz etkilenmesi, hükümet ve sivil toplum kuruluşlarını harekete geçirmiştir. Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde halkın geleceğini garanti altına almak isteyen hükümetler ve sivil toplum kuruluşları ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri ile hareket etmektedir. Bu bakış açısı ve ilkeleri benimseyen işletmeler “yeşil işletme” olarak karşımıza çıkmaktadır (Akatay ve Aslan, 2008:320). 1971 yılında Ekonomik Kalkınma Komitesi Tarafından “İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları” yayınlanarak sosyal sorumluluğun kurumsal bazda benimsenmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır. Bu yayında sosyal sorumluluk iç çevre, ara halka ve dış çevre olmak üzere üç merkeze ayrılmıştır. İç çevre ekonomik işlevlerin etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayan temel sorumlulukları içermektedir. Ara halka, toplumsal yapıdaki değer ve inanç anlayışına göre şekillenen ekonomik işlevlerin uygulanmasıdır (Ceritoğlu, 2011). Dış çevrede ise toplumsal gelişmeye katkı sağlayacak sorumluluk alandır.

Toplumsal hayatın her alanında olduğu gibi iş hayatında da etik ve ahlak kuralları sıklıkla kullanılan ve işletmenin her stratejik kararında gerek yönetim anlayışı, işletme personelleri gibi iç çevre dinamiklerini gerekse toplumsal kültür, hükümet politikaları gibi dış çevre dinamiklerini önemli ölçüde etkilemektedir (Vural ve Coşkun, 2011). Etik bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan normlar, kurallar ya da değerler olarak tanımlanırken çevre etiği ise çevreye yönelik değer ve düşünceleri belirleyen, biçimlendiren

ilkeler olarak tanımlanmaktadır(Ertan,1998:129). Çevre etiği insanların çevreye yönelik ne gibi sorumlulukları olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle sanayileşmenin etkisiyle canlı varlıkların ve doğal alanların daha fazla zarar görmeye başlaması çevre etiğine yönelik küresel boyutta farklı yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Bu çevre etiği yaklaşımları ekosistemin var olan denge yapısını korumayı hedeflemektedir. Etik ve çevre etiği kavramı ile beraber işletmelerde etik ile doğrudan ilişkili olan sosyal sorumluluk kavramı da ön plana çıkmıştır(Ay ve Ecevit, 2005:243). Carroll (1991) yapmış olduğu Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı ile işletmelerde sosyal sorumluluğun ekonomik ve yasal olarak sınırlı olmadığı ve Kurumsal Sosyal Sorumluluğun dört dinamikten oluştuğunu belirtmiştir. Bu dinamikler ekonomik, hukuki, ahlaki/ etik ve insancıl sorumluluklardır. Ekonomik sorumluluklar arasında; vergi ödemek, istihdam sağlamak, çalışanlara ücret vermek, ekonomik gelişmelere katkı sağlamak gibi faaliyetler bulunmaktadır. Yasal sorumluluk; ticari ilişkilerde, rekabette, çevre konusunda, vergi ödemede, tüketici haklarının korunmasında yasal zorunlulukların yerine getirilmesi ile ilgilidir. Etik değerlere uygun davranmak, toplum yararını ön planda tutmak işletmelerin etik sorumlulukları arasında görülmüştür. İnsancıl sorumluluklar ise toplumsal ilişkilerin güçlendirilmesi, gönüllü iş birliği kurulması gibi faaliyetler bulunmaktadır (Carrol, 1991).

Değişen ve gelişen toplumsal yapı ile birlikte işletmelerin birçok alanındaki sorumlulukları da artmakta ve daha fazla konuda sorumluluk taşımaya itmektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak kurumların sorumluluk alanları ve bu yönde ekonomik ve toplumsal refah, sosyal adalet gibi amaçları göz önünde bulundurmaktadır (Çavuş ve Tancı, 2013:78). Çalışanlar, hissedarlar ve diğer paydaşlar, müşteriler ve toplumun diğer bireylerine yönelik gereken sorumlulukları yerine getirme zorunluluğu bulunmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk ile işletmelerin itibarı artmakta ve marka farkındalığı önem kazanmakta rakiplerine kıyasla daha çekici hale gelmektedir. Yeşil yönetim anlayışı ile geri dönüşüm sağlanarak yeniden kullanma ile hem çevrenin korunmasına yardımcı olunması hem de işletme maliyetlerinin düşürülmesini sağlamaktadır(Boran, 2016).

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEŞİL ÜRETİM

Yeşil üretim tüketicilerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla üretimde kullanılan hammadde, yarı mamul ve malzemelerin yeşil ürünler haline dönüştürülmesini sağlayan süreçtir. Bilinçli tüketicilerin yeşil üründe yarattığı farkındalık ile işletmeler üretim faaliyetleri esnasında doğadan elde ettikleri kaynakları daha etkin ve verimli kullanma yoluna girmektedir. Bununla beraber çevreyi kirletici maddelerin havaya, toprağa, suya karışmasını önleyici teknolojiler geliştirmektedir(Melynk vd.2000). Sürdürülebilir yeşil üretim için pazarlamacılar, tedarikçiler, ürün geliştiriciler çevre dostu ürünlerin üretilmesine önem vermişlerdir. Sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için üretim için gerekli olan kaynakların ve tehlikeli maddelerin en aza indirilmesi, verimliliği artırmak adına üretim esnasında kullanılan enerji, su vb. doğal kaynak kullanımının en aza indirilmesi, ürünlerin kullanım ömürleri sonunda çevreye verebilecek olumsuz etkilerin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır (Yücel ve Ekmelçiler, 2008). Atık ve çevre kirliliğinin engellenmesi, geri dönüşüm ve çevreye etkilerini minimum olan yeşil ürün tasarımı ile organik sebze ve meyveler, fosfat içermeyen deterjanlar, geri dönüştürülmüş kağıtlar, daha az enerji tüketen ampuller, dayanıklı, toksit içermeyen, kirliliğe neden olmayan, çevreye zarar vermeyen yeşil ürünler üretilebilmektedir. Bu iyileşen üretim süreçlerinde işletmeler tasarruf sağlayarak maliyetlerini düşürüp verimlilik sağlayabilmektedir. Yeşil üretim yaklaşımının yansıttığı bu olumlu etkiler işletmelerin büyük bir bölümünü yeşil ve çevreye duyarlı ürünlerin üretilmesinde daha çok teşvik etmiştir (Kırhallı, 2013).

ÇEVRE DOSTU YEŞİL PAZARLAMA

Tüketicilerin beklentilerine cevap vermek isteyen işletmelerin yeşil üretime odaklanması ve çevre dostu faaliyetleri tercih etmeleri yeşil pazarlamanın doğmasını sağlamıştır (Dande, 2012). Pazarlama faaliyetlerine çevre ile ilgili boyutlarında eklenmesi ile meydana gelen yeni oluşuma çevreci pazarlama ya da yeşil pazarlama denilmektedir (Ginsberg & Bloomm, 2006). Yeşil pazarlama ürünün ambalajlanmasından başlayarak ürünün atık hala gelmesine kadar geçen süreçte çevre kalitesini ön planda tutacak faaliyetlerde bulunmayı amaçlamaktadır. İşletmeler bu yönde belirledikleri hedeflere ulaşabilmek için şu üç adımı izlemektedir. İlk adımda pazar araştırması yapıp yeşil ürün talebi saptanmaktadır. İkinci adımda tüketicilerin yeşil ürün beklentilerine cevap verebilecek ürünlerin tasarlanıp üretimin gerçekleştirilmesi bulunmaktadır. Üçüncü adımda ise tüketiciler konuyla ilgili bilgilendirilmektedir (Dahlstrom, 2011). İşletmelerin belirledikleri yeşil ürün odaklı stratejiler ile ürünün tasarımı, ambalajlanması ve pazarlanmasında son 20 yıl yaşanan değişimler yeşil pazarlama kavramının önem kazanmasını sağlamıştır. Müşteri taleplerine uygun yeşil ürün geliştirilmesi kadar bu ürünlerle ilgili tanıtımlar ve konuyla ilgili bilgilendirmelerde önem taşımaktadır. Bu aşamada devreye yeşil pazarlama iletişimi ve yeşil reklamlar girmektedir (Environmental, 2013). Pazarlama iletişiminin kritik noktası ürünlerle ilgili doğru bilgilerin sunulmasıdır. İletişimin inandırıcı olması ve kurumun iddialarının güven vermesi gerekmektedir. Bu güvenilirliğin gerçekleşmesi için yeşil pazarlama iletişimini kullanan şirketler ilgili kuruluşlardan sertifikalar almakta, müşteriye ürünün çevreye olan etkileri ve geri toplanması ve dönüştürülmesi ile ilgili bilgilendirmenin yapılmasını sağlamaktadır. Tüketicilerin zihninde oluşan soruları aydınlatarak ürünün ne kadar çevreci bir ürün olduğu ile ilgili detaylı bilgiler sunarak işletmenin şeffaflaşmasını istemektedirler (Ottman, 2012).

YEŞİL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

İşletmelerin önemli işlevlerinden biri olan insan kaynakları yönetimi de çevreci politikaların belirlenmesi ve uygulanması yönünde aktif rol oynamaktadır. İşletmelerin sürdürülebilirlik stratejilerinin uygulanmasında ve yeşil anlayışının çalışanlara benimsetilmesinde insan kaynakları yönetimi önemli rol oynamaktadır (Geylan, 2008:151). Yeşil insan kaynakları yönetimi ile çevreye duyarlı personel yetiştirmek, işletme kaynaklarının daha tasarruflu kullanılmasını sağlamak, gereksiz kaynak tüketimini engellemek, ortak araç uygulamasını gerçekleştirmek, çalışanların çevre ile ilgili politikalara katılmasını sağlamak, şirketlerin doğaya uygun ve zarar vermeyecek şekilde tasarlanması, çevre konusunda bilgili insan kaynakları uzmanlarının yetiştirilmesini sağlamak hedeflenmektedir (Singh ve Rao, 2016). Yeşil insan kaynakları yönetimi stratejisi üç ana konu çerçevesinde oluşturulmuştur. Bunlar; çevreci politika ve uygulamaların geliştirilmesi, yeşil anlayışı, örgüt kültürünün oluşturulması ve benimsetilmesi, yeşil politikalara uygun olarak performans ödüllendirme sisteminin oluşturulmasıdır. İnsan kaynakları yönetiminin temelde iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki personelin bilgi ve beceri oranını en verimli seviyeye çıkartılmak istenmesidir. İkincisi ise personelin motivasyonunu artıracak çalışma ortamının oluşturulmasıdır (Rezaei-Moghaddam, 2016). Yeşil insan kaynakları yönetiminin işletmeler tarafından tercih edilme nedenlerine baktığımızda doğanın korunması istenmesi, sağlıklı ve güvenilir çalışma ortamı yaratmak ve personelin motivasyonunu artırmak, sosyal sorumluluk uygulaması ile rekabet avantajı sağlamak, maliyetleri düşürmek, işletme imajının benimsetilmesini sağlamak, personellere çevre ile ilgili eğitim vermek gibi nedenler bulunmaktadır (Hosain ve Rahman, 2016). Bununla beraber işletmeler yeşil insan kaynakları yönetimi kültürünü hayata geçirirken bir takım zorluklar ile karşılaşır. Bu zorluklar yeşil insan kaynakları

yönetim politikasının geliştirilmesi ve sürdürülmesi zaman alan bir süreçtir. İşletme içerisinde yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarına personeller eşit oranda adapte olamamaktadır. İlk aşamalarda yüksek oranlarda yatırım yapılması gerekebilmektedir. Personelin çevreci performansını değerlendirmek zor olabilmektedir(Sabuncuoğlu 2016).

YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ

Küreselleşme ve teknolojik gelişmelere paralel olarak rekabet düzeyinin de artması ile varlığını devam ettirmek isteyen işletmeler diğer üretim süreçleriyle beraber satın alma, dağıtım, tedarik süreçlerinde de verimliliğin artırılmasına önem vermektedir. Küreselleşmenin hız kazandığı bu dönemde işletmeler üretim, tedarik, dağıtım süreçlerini çevre sorunları ile ilişkilendirmektedir. Doğa sorunlarında duyarlılık gösteren işletmeler tedarik zinciri faaliyetlerinde yeşillenmeye giderek yeşil tedarik zinciri yönetiminin oluşmasını sağlamıştır(Bıçakçı ve Üreten, 2017:367). Çevresel yönetimin tedarik zinciri yönetimine entegre edilmesi ile doğan yeşil tedarik zinciri yönetimi, üretkenliği maksimum seviyeye çıkarılması ve doğanın korunması politikalarının sentezinden doğan bir kavramdır. Ürünün tasarlanması, malzeme seçimi ve teminini üretim faaliyetlerine ve tüketicilere ulaştırılması gibi faaliyetleri içeren tedarik zinciri yönetimine çevresel faaliyetlerin eklenmesi ile yeşil tedarik zinciri yönetimi karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni oluşum ile enerji kullanımında tasarruf sağlamak, tehlikeli maddelerin havaya, suya, toprağa karışmasını engellemek, atık oluşumunu en az seviyeye çekmek gibi faaliyetlerin uygulanması amaçlanmaktadır(Bolat vd.,2011:540). Literatürü incelediğinde yeşil tedarik zinciri yönetimi yazarlar tarafından farklı şekillerde boyutlandırıldığı görülmektedir. Zhu ve Sarkis (2004) literatür araştırmaları sonucunda yeşil tedarik zincirini 4 başlık altında toplamaktadır. Bu başlıklardan birincisi iç çevre yönetimidir. Yeşil tedarik zinciri yönetimine üst düzey yöneticilerin bağlılığı, orta düzey yöneticilerin konuyla ilgili olarak göstermiş oldukları destek, toplam kalite çevre yönetimi, denetim programlamaları, bu başlık altında ele alınmaktadır. İkinci başlık dışsal yeşil tedarik zinciri uygulamalarıdır. Bu alanda ise tedarikçilerin yeşil faaliyetlere uygunluğunun sağlanması, tedarikçilerin iç yönetimlerinde denetimlerinin yapılması, çevresel farkındalık, yeşil üretim, yeşil ambalajlama, için müşteri ile gerekli iletişimin kurulması gibi konular ele alınmaktadır. Üçüncü başlık ise yatırımın geri kazanımıdır. Fazla malzeme ve stokların satışı ve yatırımın geri dönüşümünü incelemektedir. Dördüncü olarak çevre tasarımı başlığı ile enerji tüketim seviyesini azaltmayı amaçlayan ürün tasarımı, ürünlerin yeniden kullanılabilirliği, geri dönüşümü ve yeniden kazanılmasını hedefleyen konular ele alınmaktadır. Mohanyt ve Prakash (2014) personellerde yeşil tedarik zinciri yönetimini 6 başlık altında incelemiştir. Bunlar; teknolojik yeşillenme, sevkiyat lojistiğinde yeşillenme, uygunlukta yeşillenme, tedarik lojistiğinde yeşillenme, tersine lojistikte yeşillenme, ekolojik yeşillenme, şeklindedir. Bu başlıklar atında; ekonomik ömrünü tamamlayan ürünlerin geri kazanılması, çevreye duyarlı tedarikçi seçme, tedarikçilere çevresel farkındalığın kazandırılması, doğa dostu hammaddelerin kullanılması, hava emisyonları ve su kullanımının azaltılması, tüketicilere çevreci ürünlerle ilgili bilgi verilmesi ve çevreci teknolojinin kullanımı gibi faaliyetleri ele almaktadır(Zhu ve Sarkis, 2008).

SONUÇ

Dünya genelinde nüfusun hızla artması üretim ve tüketimi de arttırmış çevre sorunlarının çoğalmasına neden olmuştur. Çevre sorunlarının yaygınlaşması ile yeşil tüketim artmış, kamuoyunda çevre farkındalığı oluşmuştur. Çevre ile ilgili yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde işletmeler faaliyetleri esnasında çevreye duyarlı, sorunları önleyici ve çevreyi koruyucu faaliyetlerde bulunmaktadır. Geleneksel yaklaşımda işletmelerin esas hedefleri kar ve pazar payı elde etmeleri yönünde olup uzun yıllar çevreci yaklaşımı

maliyetli bularak kabul etmemişlerdir. Ancak kamuoyunun çevre farkındalığı ve yeşillenme konusunda bilinçlenmesi, işletmelerin yeni bir düşünce akımı olarak yeşil yönetim kavramını ortaya çıkarmalarına neden olmuştur. Tüketiciler, işletmeler, tedarikçiler ve diğer paydaşların çevre üzerindeki etkilerinin önlenmesi yönündeki talepleri yeşil yönetimi daha önemli hale getirmektedir. Şirketlerin yeşil iş yapış şekilleri yeşil ürünlerin üretimi ve yeşil pazarların doğmasını sağlamıştır. Sürdürülebilirlik ve doğanın korunmasının sağlanabilmesi amacıyla yeşil ürünler ve yeşil üretim tekniklerine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Kaynakların daha verimli kullanılmasını öngören yeşil yönetim işletmelerde tasarruf sağlayarak maliyet etkinliği elde etmeyi ve aynı zamanda doğal kaynakların gereksiz kullanımını sınırlandırmayı hedeflemektedir. Ürün ve hizmet üretiminde yeşil tekniklerin kullanılması ile atık miktarı en alt düzeye indirilerek doğaya yansıtılan zararın ortadan kaldırılması için çalışılmaktadır. Yeşil faaliyetler ile karbon emisyonları, işletmeye ve doğaya doğrudan ya da dolaylı olarak zarar veren tehlikeli maddelerin ortadan kaldırılması istenmektedir. Devlet, işletmeler, işletmeciler ve bireyler yeni nesil için daha yaşanabilir bir dünya bırakabilmek adına yeşil stratejileri uygulamak zorunda kalmaktadır. Hızlı nüfus artışı, üretim ve tüketimdeki artış ve sanayileşme sonucu çevreye verilen zarar yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak, karbon ayak izi miktarını azaltmak, geri dönüşümü ve yeniden kullanmayı teşvik etmek gibi çeşitli yollarla ortadan kaldırılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKATAY, A. Ve ASLAN, Ş. (2008). “Yeşil Yönetim ve İşletmeleri ISO 14001 sertifikası Almanya Yönelten Faktörler” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10(1): 313-319
- AY, C. ve ECEVİT Z. (2005). “Çevre Bilinçli Tüketiciler” Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi (10):238-262
- BIÇAKÇI, P.S. ve ÜRETEK S. (2017). “Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının Zincir Performansı Üzerindeki Etkisi: Bir Uygulama”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 367-385
- BOLAT, H.B., BAYRAKTAR D., ÖZTÜRK M. ve TURAN N. (2011) Yeşil Lojistik Zincirinde Araç Rotalama Problemi İçin Bir Model Önel Önerisi. XI. Üretim Araştırma Sempozyumu. İstanbul Ticaret Üniversitesi, 534-548
- BORAN, T.G. (2016) Kurumsal Sosyal Sorumluluk Beta Yayıncılık 3. Baskı 288
- CARROL, A.B (1991). “ The Pyramid of corporate Social Responsibility. Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders” Businnes Horizons, (34-4) 39- 48
- CERİTOĞLU, B.A (2011) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve İşletmelerin Çevre Bilinci” Yalın Yayıncılık, İstanbul
- CRAMER, J. (1998) “ Environmental Manegement: From Fit to Stretch” Business Strategy and the Environment
- ÇAVUŞ, F.C ve TANCI, N. (2013) “ Yeşil İşletme ve Çevre Yönetim Sistemleri” Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomisi, 72-84
- DAĞDEMİR, Ö. (2003). Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları, Gazi Kitabevi, Fersa Matbaacılık, Ankara
- DAHLSTROM, R.(2011). Green Marketing Management. Ist. Edition. OH. ABD: South- Western Cengage Leornins

- DONDE, R. (2011). “ The Rise of Green Adrer tisin”, Journal of Mass Communication & Journalism,(2-10) 1-4
- ESTY, D.C ve WINSTON A.S (2008). Yeşilden Altına – Akıllı Şirketler Çevreci Stratejiler ile Nasıl Avantaj Yaratır? L. Gökten(Çev.) İstanbul: Media Cat.
- ERTEN AKKOYUNLU, K. (1998), “Çevre Etiği”, Amme İdaresi Dergisi, (31-1):125-130
- Environmental Encyclopedias- almacs- transcript- and- mapsl green- advertising –and- marketing(erişimmm tarihi)
- GEYLAN, R. (2008). İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 151-174
- GINSBERG, J.M ve BLOOM P.N. (2004). “ Choosing the Right Green Marketing Strategy” MIT Sloan Management Review (Fall 2004): 79-84
- HOSAIN, M.D ve RAHMAN, M.D (2016). “Green Human Resource Manegement: A The Oretical Overview”. Journal of Business And Management. (18-6): 54-59
- IPCC, 201: Climate Change 2013: The Phy Sical Science Basis. Contribution of Working Graup I to the fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA 1535 pp.
- IPCC, 2014: Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of working Grupu III to thefifth Assessment Report of the Intergovern mental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, United Kingdom and New York, NY,USA
- İSAOĞLU, A.E (2014). Elektronik Haberleşme Sektöründe Yeşil Uygulamalar. Ve Türkiye İçin Öneriler. Uzmanlık Tezi. Ankara: Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı
- KARACAN, A.R (2012). Çevre Ekonomisi ve Politikası, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- KIRHALLI, K.S (2013). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği ile Mücadelede Alternatif Bir Çözüm: Metal Organik Kafesler; Sentez ve CO2 Tutma.
- KLLASSEN, R.D (2000). “Exploring the Linkege Between Investment in Monufacturing and Environmental Technologies” , International Journal of Operations and Production Manegement, 20(2): 128-131
- OTTMAN, J. (1999) “Green Marketing: Challenges and Opportunities for the New Marketing Age, Lincolnwood, İllineisi NTC Businness Books.
- OTTMAN, J.A. (2012), “ The New Rules of Green Marketing. Som Francisco: Berrett- Koehler
- MELYNK S.A, R. CALANTONE, C. SROUFE ve F.L MONTABON. (2000). Environ mentally Conscious Monufacturing”, Proceedings of NFS Desing and Monufacturing Grantess Conferenc, 13
- REINHARDT, F.L(2008) “ Çevre Sorununun Somutlaştırmak” Yeşil İş Stratajisi (Çev. Ahmet Kardan) Harvord Bussiness Review Dergisinden Seçmeler, MESS Yayımcılık, 2008 İstanbul
- REZAEI- MOGHADDAM, K.(2016). “ Green Management of Human Resources in Organizatians An Approach to the Sustainable Environmentsl Management” Journal of Agricultural Technology: 415- 428

- SABUNCUĞOLU, Z. (2016). “ İnsan Kaynakları Yönetimi” Aktüel yayıncılık, 7. Baskı 417
- SINGH, T ve RAO, R. (2016). “ Emergence of Green HRM in Modern Era é Global Journal For Resaerch Analysis, 95 – 97
- SHRİVASTAVA, P. (1995). “Ecocentric Management for a Risk Society” the Academy of Management Review, 20(1): 118-136
- STRİNGER, L. (2009) “Yeşil İşyeri- Çalışanlara, Çevreye ve Karlılığa Yarar Sağlayan Sürdürülebilir Stratejiler (Çev: Pınar Şiraz) MESS Yayımcılık, 2009, İstanbul
- TRAN, B. (2009). “Green Management: The Realty of Being Green in Business”, Journal of Economics, Finance and Adminstrative Science, 21- 45
- VURAL, A.B.Z., COŞKUN, G. (2011), Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi: 61- 87
- YEŞİLAYDIN, G.(2018). Yeşil İşletme, Nobel Basım Yayım
- YILDIRIM, U. ve GÖKTÜRK, İ (2004). “ Sürdürülebilir Kalkınma” Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetmel Perspektifler Editör: Mehmet Marın, Beta Basım Yayım, 1. Baskı, İstanbul
- YÜCEL, M. Ve EKMEKÇİLER Ü.S. (2008). “ Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi Eko- Etiket, Yeşil Pazarlama”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 320- 333
- ZHU, Q., SARKIS, J. Ve LAI, K. (2008). “ Confirmation of a Measurement Model For Green Supply Chain Management Practires Implementation”. Int. J. Production Economics. 261- 273

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDEKİ GELİŞMELER, ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE NE GİBİ DEĞİŞİKLİKLERE YOL AÇABİLİR?

M. Sadık AKYAR

sadikakyar@gau.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9485-5488

Nailya BAİRAMOVA

nail.bairamova07@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2158-4004

Nahla SARHAN

nahlasar05@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7171-8747

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 25.12.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 27.01.2021

HOW RECENT DEVELOPMENTS IN CLIMATE CHANGE COULD RESULT IN SOME CHANGES IN INTERNATIONAL RELATIONS?

ÖZ 19. yüzyılda sanayi devrimin başlamasıyla birlikte iklim değişikliği de başlamış oldu. Doğal kaynakların yıllarca endüstride kullanılması iklimimizi önemli ölçüde değiştirdi. Son iklim değişiklikleri, ulusal güvenlik sorunlarına ve uluslararası çatışmaların artmasına neden oldu. Yıllar önce, iklim bilimciler ve araştırmacılar Kuzey Kutbu'ndaki ve Güney Kutbu'ndaki buzulların erimesi konusunda uyarılar yapmışlardı. Buzulların erimesi gibi iklimsel değişiklikler sonucunda yeni sınırlar ortaya çıkacak ve Kuzey Kutbu'ndaki keşfedilmemiş zengin doğal kaynaklara erişim sağlanacaktır. Genel olarak Arktik, 90 milyar varil petrol, 17 trilyon metreküp gaz, 44 milyar varil sıvılaştırılmış gaz rezervi ile dünyanın malzeme rezervlerinin 16%, 30% ve 26%'sını kendisinde bulunduruyor. Bu rakamlar, ülkeler arasında kutup bölgelerindeki kontrollerini genişletme mücadelesine ve stratejik ittifakların doğmasına yol açmaktadır. Hatta Çin, bölge zenginliğine yatırım yaparak Moskova'yla bir ortaklığa başlamıştır. Buna karşı Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Norveç, Danimarka ve İzlanda'yla bir araya gelmiştir. Özellikle Kuzey Kutbu'ndaki eriyen buzullar, Asya'dan Avrupa'ya yeni ve en kısa ticaret yolları açacaktır. Bu gelişmeler, ulaşım ve keşif konusunda yeni teknolojilerin gelişmesine öncülük etmekte, böylece büyük güçlerin bir kısmının yoğunlukla Kuzey Kutbu'na taşınmasına ve dünyanın önemli bir stratejik değişime tanıklık etmesine yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Buz Erimesi, Kuzey Kutbu ve Antarktika, Yeni Rotalar, İthalat, Ülke İlgi Alanları.

ABSTRACT Climate changes began in the 19th century with the advent of the industrial revolution. The usage of natural resources for years in the industry has significantly changed our climate. The governments expect the recent changes in the environment to lead to national security problems and increase the number of international conflicts. For many years, climatologists and researchers at the North and South Poles have already warned the public about the sharp melting of polar ice these changes will open new unexplored borders and access to precious natural resources in the Arctic. The Arctic contains 90 billion barrels of oil, 17 trillion cubic feet of gas, 44 billion barrels of liquefied gas, or 16%, 30% and 26% of the world's reserves of these materials. Respectively. These numbers ignite the struggle between countries to expand their control of these arid areas of the ice. Therefore, Russia invited China for partnership to form a strategic alliance to invest in the region's wealth. This alliance will strengthen Russia against any western counter-alliance especially the alliance of the United States, Canada, Norway, Denmark, and Iceland. The melting ice in the Arctic opens up the shortest trade routes from Asia to Europe, which develops transportations and technological methods in the North Pole. The world will witness a significant strategic shift, as these great powers will concentrate their efforts in the region.

Keywords: Ice Melting, Arctic and Antarctic, New Routes, Import, Country Interests.

INTRODUCTION

Climate changes is considered to be one of the most critical issues in modern times because it effects the weather pattern which causes food shortage and increases the sea level. Therefore, adapting to these impacts will be more difficult and costly in the future if the countries around the world don't take extreme measures. Bear in mind political figures and parliament's members do not have to be environmental experts to develop robust laws that can tackle climate change. Therefore, their understanding of the scientific aspect behind climate change is very crucial when evaluating proposals, preparing budgets, or even taking administrative measures that will affect their countries in the future.

In the twenty-first century, many experts believe that climate change, technological advances, and rising global demand for resources. The melting of Arctic and Antarctic sea ice to a record low in recent years has prompted many countries to turn their eyes to these regions. The Arctic is a semi-enclosed ocean, surrounded by land. However, Antarctic is almost a geographic opposite of the Arctic, because Antarctica is a landmass surrounded by a sea.¹

Nowadays, the Arctic considers the most crucial part of the Earth's system. This region is experiencing one of the fastest environmental, economic, and geopolitical changes in the world, and the Arctic region is spectacular and relatively unknown. It has an area of approximately 14 million km². This region is gaining a strategic dimension in that it is the shortest distance between the two superpowers, Russia and the United States, as well as for containing various sources, including oil, gas, and coal. The new interest in this region lies in the fact that scientists expect the ice to melt in the summer seasons during the next 25 years. Therefore, interested countries will access more efficiently the resources available in that region that extend along three roads, which is the northwest pass that crosses the Canadian Arctic Archipelago and the Alaska Coast. The Northeast way, which passes mostly through the Russian regional and internal waters, and finally the cross-pole route through the North Pole, which links Asia and Europe, as the constant search for natural resources and new sources pushes countries to reach the extreme borders of the world.²

THEORETICAL FRAMEWORK

Securitization is one of the essential concepts that security studies and international relations focus on after the Cold War. This concept and security theory were built by the Copenhagen School of Security Studies, especially Weaver and Barry Busan. After the end of the Cold War, this theory had a significant impact on security studies. Because it demonstrated the failure or limitations of traditional perceptions mainly in the realism perception because the state security is achieved through military force. If new threats emerge from within the state, military forces alone are no longer sufficient. The concept of securitization is used in international relations as the process of turning a case into a security issue by the responsible government agencies. In other words, it is politicizing the evidence and using exceptional meanings in the name of security. Politicians may securitize some issues regardless if they are a real threat to the state's security or not, under specific agendas. Therefore, many harmful issues not securitized simply because they

¹ Retrieved 21 December 2019, from https://www.rha.is/static/files/NRF/Publications/report_nrf_science_sessions_report.pdf.

² Retrieved December 21, 2019, from <https://nsidc.org/cryosphere/seaice/characteristics/difference.html>.

do not serve any agenda.³ Weaver is a pioneer of the Copenhagen School, he believes that the concept of securitization took from banking systems and transferred to international relations.

Theorists use the example of terrorism to signify the excellent security importance that this concept has in security discussions of countries, even though people are dying from car accidents more than dying from terrorist attacks.⁴ The Classical approaches to the security built on the real data of the threat use methods including the distribution of military capability, and polar force whether or not the problem that secured was real, it should be acceptable to the public to ensure its success. Government agencies can obtain government attention and resources if a case achieves public attention and awareness, and it is possible to legitimize the exceptional means of resolving this issue. These solutions may include declaring a state of emergency, martial law, mobilizing the army, or attacking another country. Thierry Braspining – Balzac says, "Security is a rule-based practice, its success does not necessarily depend on having a real threat to it, but by the discursive ability to give impetus to the progress of the public side of the case."⁵

The work presented by Weaver at the end of the 1980s on the rhetorical dimensions of security is the root of this theory, later developed by the participation of Professor Barry Buzan and the Copenhagen Institute for Security Studies team. They generalized the term securitization through structural studies in international relations, where the theory appears as a synthesis between structural theory and classical realism. Ole Weaver coined this term in 1993.⁶ In their Book "Security: A New Framework for Analysis" Barry Buzan, Ole Weaver, and Jaap de Wilde work with five political sectors in which a securitization may take place, Political, Military, Society, Economic, and environment. However, securitization could easily involve more than one of these sectors. Military forces securitize in the case of the 2003 invasion of Iraq, weapons of mass destruction were the main reason for the attack. However, another reason for the war was the violation of human rights in Saddam Hussein's time. Political specialists suggest that if an issue to be securitized it must reach the public interest. For the environmental aspect, the threat of climate change is another example of a case that is becoming increasingly securitized-security in this issue based on two components: social and natural risks. Natural threats include earthquakes, volcanos floods, and ice melting. Social risks include all human actions that harm the environment and its safety; some human activities have negative results, such as pollution, depletion of natural resources, which causes disruption in the natural system and the structure of the earth. The environmental or ecological issue is also classified among the most argument in contemporary global politics, considering that its threats do not belong to one country

---

³ Andrej Zwitter, Jaap de Wilde, "Prismatic Security: Expanding the Copenhagen School to the Local Level," all academic research, Pp. 1-26. Retrieved December 29, 2019, from http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/4/1/3/4/6/pages413465/p413465-1.php.

⁴ Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap de Wilde "Security: A New Framework for Analysis," Lynne Rienner Publisher, 1998, pp. 25-34 UK and America. Retrieved December 29, 2019, from https://books.google.com.cy/books?printsec=frontcover&vid=LCCN97021300&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

⁵ Paul Roe, "Is securitization a 'negative' concept? Revisiting the normative debate over normal versus extraordinary politics," Security Dialogue, 8 June 2012, Vol. 43, 3, p. 263.

⁶ Michael C. Williams, "Words, Images, Enemies, Securitization and International Politics," Blackwell Publishing, International Studies Quarterly 2003 (47):512. The UK. Retrieved December 29, 2019, from <http://files.janjires.webnode.cz/200000015c8582c9526/Michael%20Williams%20%20Securitization%20and%20International%20Politics.pdf>.

by itself but affect all countries. This type of security is devoted to protecting the environment from human practices causing negative phenomena, such as Pollution, global warming, climate change.⁷

The Wells School of Critical Security Studies tries to increase the concept of security by adding subnational and supranational reference units. Both Ken Booth and Horkheimer see the necessity of expanding the concept of security to include threats that limit human freedom and emancipation, not only non-military threats to state security such as, poverty, and environmental degradation, the violation of human rights, and fundamental freedoms. Inequality, between and within states are threats that extend beyond the borders of the state and threaten humanity as a whole.⁸

Securitization, as a school of international relations, has been criticized for its lack of practical usefulness. Unlike other schools of international relations, such as liberalism or realism, which can provide a framework or basis for understanding how to conduct international diplomacy. Scientists criticized securitization for being a theory that is more akin to an interesting observation, rather than a method that can be used in practical ways by political actors. Critics argue that pointing out the irrationality of a successfully securitized issue does little to change its political dynamics because as long as an issue remains successfully securitized, political actors will still be compelled to deal with it in the ways that its securitization demands.⁹

RECENT DEVELOPMENTS IN ENVIRONMENTAL ISSUE

In the late 19th Century in Europe and the U.S.A, the organized environmentalism began as a reaction to the Industrial Revolution with its emphasis on unbridled economic expansion. In the 1960s, the global environmental crisis was recognized, coming from "the tragedy of commons," which is humans' selfish and overuse resources, such as land, seas. In the 1970s, a UN held a conference on this issue, 1980s green political parties had emerged. This matches with a required for a green theory to help in explanation and understanding of these political problems. By the 1990s, the green policy became part of international relations. It recognized the natural environment policies formed, especially of the enormous human actions that were changing our global climate and presenting security problems as well as ecological issues. Ecology goals to foster an ecologically sustainable society based on Environmentalism that identified environmentally harmful actions recommended more ecologically friendly ways of working. Also, conserve and save this environment for the next generations: nonviolence, the culture of peace and cooperation between states. Security should not depend on military strength. Social justice: food security, adequate healthcare, freshwater, education for everyone, equal income, and democratic participation. Emphasized grassroots actions over electoral politics. Respect religious, cultural, ethnic, racial, sexual, and spiritual diversity.¹⁰ Ecological thought concern of nature itself rather than the interests of humanity in nature. Green theory captures this orientation in political terms of value and agency (Godin 1992).

Green theory related to the traditional critical theory, in the sense, that environmental issues questioning the relations within ourselves and between ourselves and others, in the context of society and common

⁷ Barry Buzan, Ole Weaver, Jaap de Wilde "Security: A New Framework for Analysis," Lynne Rienner Publisher, 1998, Pp. 71- 74, UK and America.

⁸ Ken Booth, "Security after emancipation? Critical Theory, violence and resistance," Cambridge University Press, Vol. 37, No. 3, July 2011, pp. 1113-1135.

⁹ Paul Roe, "Is securitization a 'negative' concept? Revisiting the normative debate over normal versus extraordinary politics," Security Dialogue. 8 June 2012, p. 259.

¹⁰ Retrieved December 23, 2019, from <http://environment-ecology.com/what-is-sustainability/247-sustainability.html>.

decision-making. In turn, this has always raised the question of where are the limits of the political community. For environmental issues, which transcend limits, these questions take the shape of asking at what level of political community we should look for a solution. The answers are found for the green thinkers in the alternative ideas about political associations that based on our ecological relationships.¹¹ The USEPA¹² evaluated 2010, that for every 1,000 kilograms of Portland cement, approximately 1,100 kilograms of carbon dioxide would be produced. More than fifty percent of these emissions are a direct result of calcination. Companies released remainder as part of the fuel burned to produce very high temperatures used in the cement production activity. Scientists referees to concrete and brick as high-energy materials used in the public service commercial, and residential buildings sector. This sector accounts for about 32% of the final energy use and about 8.8 rigatonis of CO₂ equivalent. In addition to poor administration of the food chain, which is the leading cause of food waste around the world, and is responsible for 7% of greenhouse gas emissions, according to the UNEP, a third of the food produced in the world is wasted. It is essential to consider the issue of food packaging, where plastic or polymers are often the primary material used in this process, and the food section represents one of the most significant parts of use for polyolefin, such as polyethylene and polypropylene. In a recent report focused on Canada and the US, it was found that if other available materials replaced plastics a single alternative package would require 80% of the increase demand for energy, and thus would result in 130% greater potential impact of global warming.¹³

POLAR GLOBALIZATION

The main problem of the arctic is its connection to the outside world. the Issues in international relations and geopolitics are related to the strategic importance of the Arctic region, competition for natural resources, and the severe impact of climate change. To the negative global climate change, we can also add the positive changes that the Circumpolar North has become more exciting and essential regions in world politics. The growing geostrategic importance of the area has led to scientific research on the cultural origin of circumpolar emigrants, which means that the North could become a model for good governance.¹⁴

Ice Melting in North and South Pole

Some similarities between the Arctic and Antarctica are related to their locations at the ends of the Earth's rotation axis. The low temperatures that characterize the polar regions of the world today are increasing due to the highly reflective property of ice and snow, which covers most of them during the whole year. These reflections go back to the atmosphere leaving behind its effect on snow melting and water evaporation, which contributes to the increase in the coolness of both poles. The Arctic and Antarctic regions occupy about 14 million square kilometers. The Arctic is by far an ice-covered basin, while Antarctica is an icy place. Their climates, geological development, growing plants and animals, and political status are entirely different.¹⁵

¹¹ Retrieved December 23, 2019, from <https://www.e-ir.info/2018/01/07/green-theory-in-international-relations>.

¹² USEPA, United States Environmental Protection Agency.

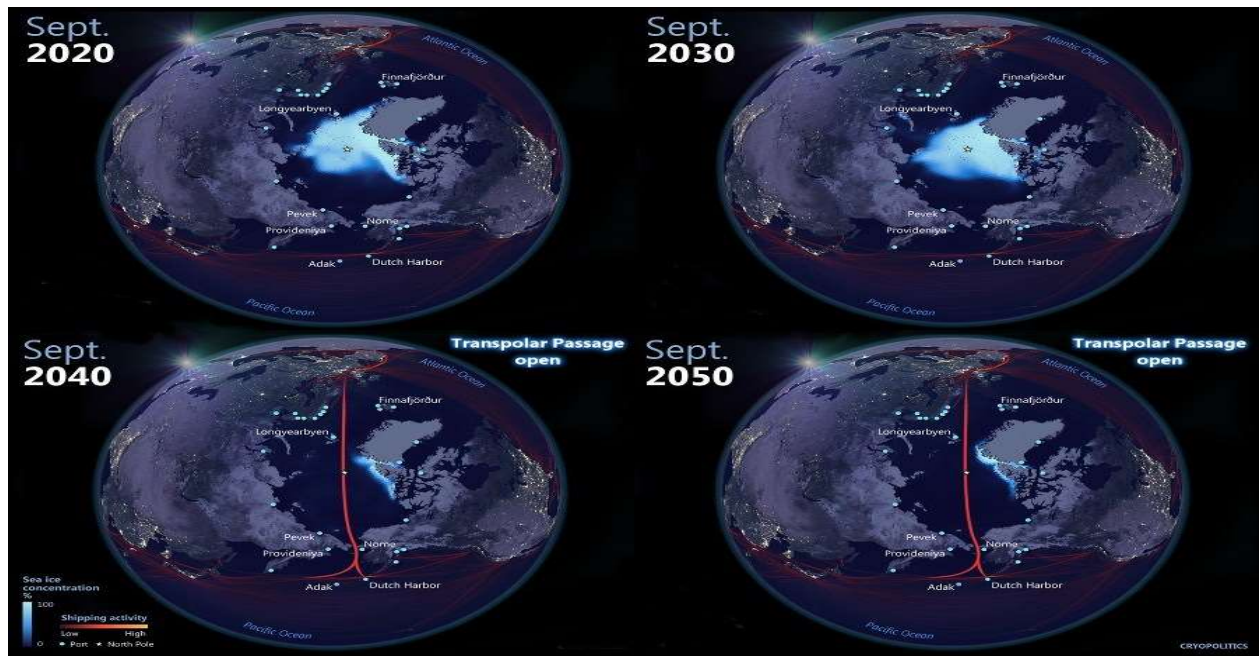
¹³ Geoffrey R. Mitchella, "Climate Change and Manufacturing," RESIM, Portugal, December 2016.

¹⁴ Retrieved December 24, 2019, from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/789610127>.

¹⁵ Retrieved December 24, 2019, from <https://carnegiemuseums.org/magazine-archive/1998/marapr/feat4.htm>.

The drastic melting rates of northern sea ice. Is one of the proofs for global warming, conversely, Antarctic sea ice has actually been increased milting in recent years. Between the 2012- 2014 Antarctic sea ice increase experienced its greatest growth, which explained according to the scientists due to weather fluctuations and erratic weather patterns at the Earth's poles. The scientists worry that it may be indicative of the trend already afflicting the sea ice in the north a long-term model of melting ice due to increased climate change and global warming.¹⁶ Because of both Pole's night is not having its usual impact on the Arctic ice, we may see a disastrous weather style in the coming years. Arctic climates affect the polar vortex that dictates the weather patterns for much of Asia, Europe, and North America.

Map No.1: Ice Melting in the Arctic

Source: Issued by Geopolitics – Eye on the Arctic, April 23, 2019

These Arctic transferring can spill cold air into these countries and create more frequents and powerful winter storms. Therefore, when Arctic ice is unable to harden and grow, we suffer through cruel and dangerous winters.¹⁷ The Arctic is a small land, and almost all the ice in the Arctic is floating on water. On the other hand, Antarctica is an enormous landmass that covering by ice created from snowfall called an ice-sheet. This affects in which way these regions respond to climate change and affect their importance. The scientists found out that the ocean levels would not rise when floating ice melts because the ice is

¹⁶Retrieved December 24, 2019, from <https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2018/may/09/global-warming-is-melting-antarctic-ice-from-below>.

¹⁷ Retrieved December 24, 2019, from <http://www.gogreen.org/blog/sea-ice-melting-rapidly-at-both-north-and-south-poles>.

already floating in the water. Nevertheless, when land ice melts the liquid water flows into the ocean caused the water levels to rise. Therefore, at least from a sea-level perspective, land ice is more important than floating ice.¹⁸ Another difference between north and south is that Antarctica has a strong current that protects it from water elsewhere in the ocean. Due to global warming, both poles heat up very quickly and cause ice to melt in both regions. Experts believe that ice melts from above as it heats up from the air, sunlight, or the infrared energy of the atmosphere. However, studies have shown that most of the melting occurs from below. Moreover, in Antarctica, ice shelves come out of the water above the water. For example, if the ocean is tense, it can shift the lower part of the tray to cause it to thin out or fall out into the sea.¹⁹

ARCTIC COUNCIL

The Arctic Council is one of the intergovernmental forums created to preserve the environment of the Arctic region, and achieve sustainable social and economic development. This goal leads to cooperation between the Arctic states and local Arctic communities. The Ottawa Declaration includes eight Arctic countries, Canada, the Kingdom of Denmark, Finland, Iceland, Norway, the Russian Federation, Sweden, and the United States. The declaration also includes the indigenous communities of the region: Inuit Circumpolar Conference, Saami Council, and Russian Association of Indigenous Minorities of the North, Aleut International Association, Gwich'in Council International, and Arctic Athabaskan Council. The Council also has permanent observer countries.²⁰ The official Arctic Soviet Secretariat began working in 2013 in Norway. For decision-making, they meet every two years. Foreign ministers usually attend these meetings, ministers for the affairs of the Nordic countries, and ministers of the environment. They review the results achieved in the process of cooperation. Analysis of the efforts and recommendations of the Arctic Council are the result of the Working Groups. Working groups are responsible for the implementation of projects established by ministers.²¹

POLITICAL REAL-LIFE ISSUES

The Arctic region encompasses the seas and land north of latitude 66.33°N., The Arctic Ocean is the smallest oceans in the world but is transforming due to its melting ice. Russia, Canada, the US, Denmark, Norway, Sweden, Finland, and Iceland, the eight countries claiming Arctic territory are technologically advanced countries and with a relatively high standard of living, and have different systems of the central administration. They have often cooperated well in the past, but the developments in the melting ice issue consider a new challenge to these countries, because it opens previously frozen maritime routes, and allows easier access to mineral resources. However, meaningfully exploiting Arctic shipping and resources will require substantially more investment in infrastructure.²² The USA has vital strategic interests in the Arctic, especially if we consider the Russian and growing Chinese presence in the region. Arctic ice melting pushed the USA to spend \$746 M. on a ship to be ready in 2024 as the first military icebreaker. Moreover, it considered to be the key to their nation's presence in the Polar Regions, besides, to adopt a new Arctic

¹⁸ Retrieved December 24, 2019, from <https://www.dw.com/en/why-is-the-arctic-melting-faster-than-the-antarctic/a-38678700>.

¹⁹ Retrieved December 24, 2019, from <https://nsidc.org/cryosphere/seaice/characteristics/difference.html>.

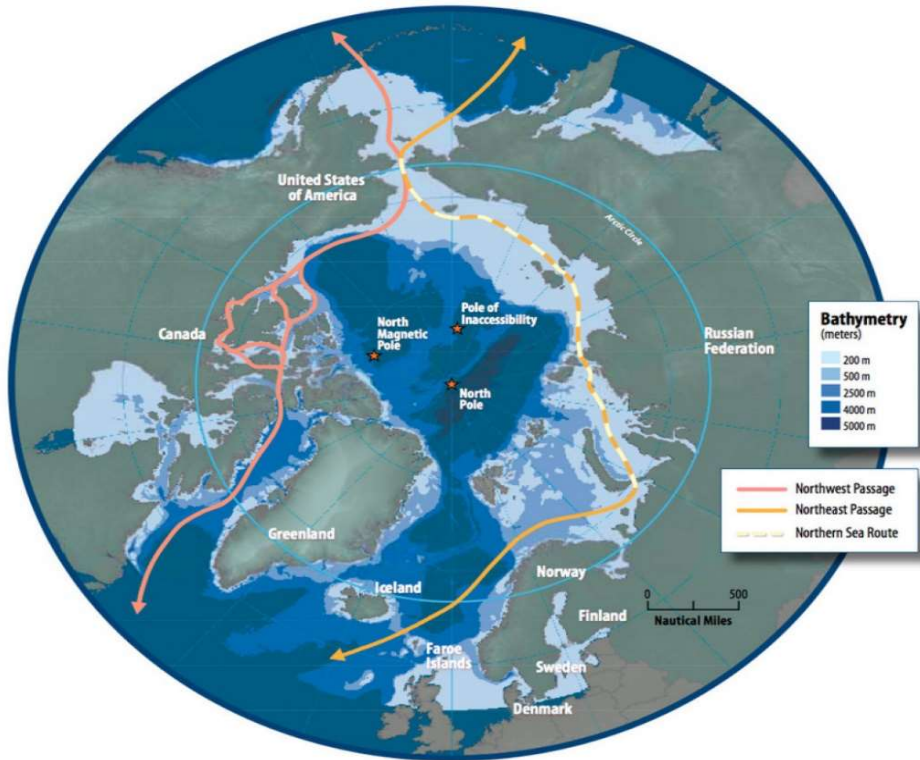
²⁰ Retrieved December 30, 2019, from <https://www.arctic-council.org/en/about-us>.

²¹ Retrieved December 30, 2019, from <https://www.belfercenter.org/ArcticStrategicPlan>.

²² US Policy Towards the Arctic: Adapting to a Changing Environment. Retrieved December 26, 2019, from <https://icds.ee/us-policy-towards-the-arctic-adapting-to-a-changing-environment/>.

strategy focusing on finding the best way to defend the US international interest, and support stability and security in the Arctic. America became an Arctic nation upon the purchase of Alaska from Russia in 1867, so the distance between the two countries is only 85 kilometers at the narrowest point of the Bering Strait.²³ Despite the USA is one of the nations which not acceded to the treaty on the Law of the Sea, it subscribes to most of UNCLOS's²⁴.

Map No.2: New Arctic Shipping Routes

Source: Issued by the Moscow Times-News, Aug. 26, 2019.

The USA considers the Northwest Passage in the North Pole is an international strait with free navigation rights. On the other hand, Canada confirms that it is an inland waterway over, which it maintains exclusive jurisdiction. Also, the Kremlin claims the parts of the Northern Sea Route above Siberia are internal Russian waters.

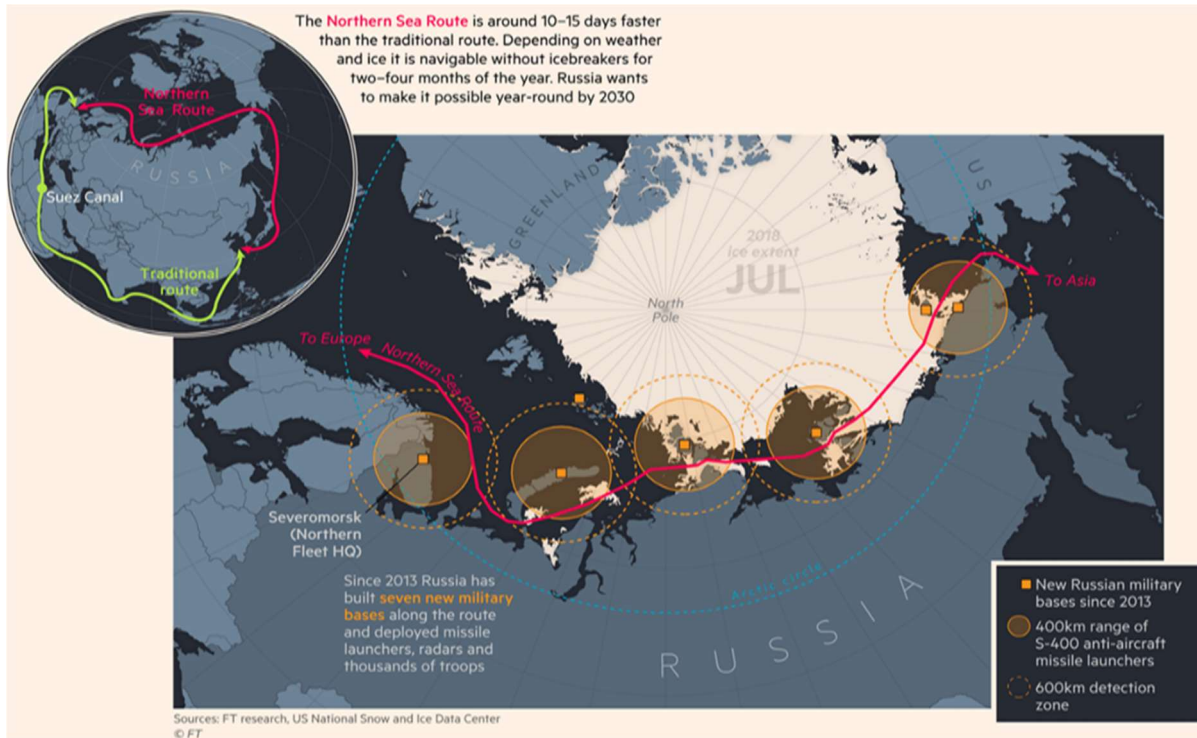
The Arctic Ocean does not have that attention from the countries around the world, even though it covers an area that approximately half the size of the US, but this summer, President Donald Trump negotiated purchases Greenland from Denmark. Greenland is the world's largest island and an autonomous Danish dependent territory with its parliament and limited self-governing. The island population estimated at 57,000. It depends financially on Denmark's contributions, which covers 66% of the island's budget revenue; the rest comes from the fishing industry. Potential oil, gas, and rare earth mineral reserves have

²³ Retrieved December 26, 2019, from <https://www.the-american-interest.com/2019/09/19/the-arctic-is-american/>.

²⁴ United Nations Convention on the Law of the Sea, an international treaty, which was adopted and signed in 1982.

attracted other countries. An ice cap covers 80% of the island, 4km thick in places. Global warming leads to the fact that the ice cover is melting faster and increased quick access to Greenland's mineral resource. During the cold war, America implanted a radar at Thule due to the strategic location.²⁵ The geopolitical importance comes from a geographical location as it tightly connects to new North Atlantic shipping lanes opening up due to melting polar ice caps. The American president is sure that the acquisition of Greenland would secure vital strategic interests for the United States and economically beneficial to both sides.²⁶ Russia, which is investing billions of dollars in its northern infrastructure, consider the most dominating player in the arctic. Underlying this newfound interest is the fact that scientists predict that in 25 years, the ocean will be ice-free in summer months. This will open the way to resources and navigation along the new routes linking Asia and Europe. The Northeast Passage, or the Northern Sea Route, that transits mostly Russian territorial and internal waters and offshore Norway through the Barents Sea. The Northwest Passage, which transits the Canadian Arctic Archipelago and the coast of Alaska, and the transpolar route across the North Pole, beyond the territorial waters of Arctic states. Currently, the Russian way is viable because it is already ice-free much of the summer and hugs a somewhat populated coastline. Commercial traffic from China is already transiting the road, and it invest billions of dollars in navigational, search and rescue, and icebreaking capabilities.

Map No.3: New Russian military bases since 2013 in the Antarctic

Source: Issued by FT research, US National Snow and Ice Data Center, April 28, 2019

²⁵ Laurence Peter, Danes see Greenland security risk amid Arctic tensions, BBC News, 29 November 2019, Retrieved December 26, 2019, from <https://www.bbc.com/news/world-europe-50598898>.

²⁶ Retrieved December 26, 2019, from <https://www.theguardian.com/us-news/2019/aug/26/trump-crazy-like-a-fox-greenland-purchase-senator-tom-cotton..>

In 2007, Russian explorers planted a titanium white, blue and red tricolor flag on the seabed below the North Pole. In addition to spent billions of dollars on building new military bases, and upgrading another on islands and peninsulas along the route in 2013, deploying advanced radar and missile defense systems to sites, which gives Moscow almost complete coverage of the entire coastline and adjacent waters. By 2035, The Russian Arctic fleet will include at least 13 icebreakers, including nine nuclear-powered vessels. The world's only fleet of nuclear icebreakers. Experts estimate that during ice-free months, eastward shipment from Europe to China through the NSR²⁷ is estimated to be around 40 percent faster, and it saves 20 days bypassing the Suez or Panama Canals. Besides, hundreds of thousands of dollars of fuel costs and potentially cutting carbon.²⁸

Thus, Russia, as the leading country in the Arctic, informs everyone that: If you want to sail through the Arctic and travel from Asia faster or have designs on the oil and gas assets beneath the sea, you will be under Russian oversight, this is the Russian national transport artery. This has piqued the interest of both the Pentagon and the State Department for the United States. The non-military concern is the Russians will create a transpolar logistical monopoly to deliver liquefied natural gas, goods, and commodities to Asia and Europe that would allow Moscow to exclude or gouged competitors. The military concern is that Russia is boosting its military presence along the sea route, while China lurks nearby.²⁹

Map No.4: China New "Silk Road"

Source: Issued by the Economist July 3, 2019

²⁷ Northern Sea Route is officially managed and administered shipping route along the northern Arctic coast of Russia.

²⁸ Retrieved December 26, 2019, from <https://erj.ersjournals.com/content/50/4/1701145>.

²⁹ Retrieved December 26, 2019, from <http://government.ru/docs/11967/>.

China together with Russia has invested about \$90 billion in the Arctic to build icebreakers and exclusive cargo ships. China has a stake in Russian liquefied natural gas plant in Yamal. Also, china invested in four mines in Greenland, and one in Canada. In 2009, China opened a polar research institute in Europe and finance scientific expeditions to the Arctic. In 2014, it became an observer of the Arctic Council. Enhancing its influence, China announced its strategy to develop ways for both trade and control, dubbing it the “Polar Silk Road”³⁰ Such influence of China in the Arctic worried the U.S. and other countries, and in 2017, Denmark rejected China's bid to purchase an abandoned naval base in Greenland. In spring 2018 Canada rejected China's bid for \$1.14 billion to buy the largest Canadian construction company. Thus, the Arctic states want to prevent the influence of China in the Arctic. However, not only China from Asian countries is interested in the Arctic. Besides, South Korea, Japan, and other Asian countries consider the NSR the shortest shipping route linking Asia and Europe and one of great commercial potential.

Table No.1: Old Canals and New Route from Asia to America and Europe, Comparison of the main sea routes.³¹

From Asia to Europe		
Canal / Route	Distance / Miles	Days
Suez Canal	12500 M	30 – 45
Magellan Canal	12300 M	42 – 56
Cape Route	13.330 M	107-115
Panama Canal	9478 M	35
Northern Sea Route	7300 M	10 – 15

The EU's member states will also have economic benefits of the Arctic routes, which are easily accessible as these countries have the most prominent merchant fleet in the world. Canada, Denmark, Norway, Russia, and the United States regard parts of the Arctic seas as national waters or internal waters, which cause a lot of dispute regarding what is the journey's international-seaways, and the rights to passage across them. Meanwhile, Denmark and Canada claim Hans Island, an isolated spot of land in the center of Nares Strait, because of its location in the middle of a strait.³²

³⁰Retrieved December 26, 2019, from <https://icds.ee/us-policy-towards-the-arctic-adapting-to-a-changing-environment/>.

³¹ Retrieved January 14, 2019, from ports.com.

³² Retrieved December 21, 2019, from <https://www.ft.com/content/2fa82760-5c4a-11e9-939a-341f5ada9d40>.

Not only these countries interested in the Arctic. Other powerful countries want to participate in global discoveries. In recent years, Turkey has become one of these countries. After several Antarctic expeditions, Turkish scientists and researchers charted a course toward the Arctic Ocean. The first Turkish scientific expedition to the Arctic took place in June this year with a team led by the Pole Research Center of Istanbul Technical University. During the journey, scientists worked mainly on the effects of climate change on the ecosystem and environmental pollution. Thus, Turkey shows us its interest in global climate change and ensures its physical presence in both Polar Regions as a stable country.³³

In 2019, the Russian oil products exported to India reached 1.3 million tons, and coal supplies exceeded 3 million tons. BG Group plc, Great British Oil and Gas Company consider India one of the largest and fastest-growing LNG markets.³⁴ India is interested to get Russian LNG from the Arctic to fulfill its growing energy demand. Looking to participate with Russia in its new project in the Arctic (Arctic LNG 2) which set to become operational in 2022-23, and future project, (Arctic LNG 3) which will open wide opportunities for it to the resources in the arctic, according to Russian Energy Minister Alexander Novak. Besides, India eyeing Russian coal to decreases dependence on the USA and Europe. The cooperation between the two countries will ultimately allow India to become the first non-Arctic country to extract resources in the Arctic.

India's interests in the Russian supplies come in the time that India shift from common projects with it's neighboring country Pakistan, where it refused to sign an agreement with Iran and Pakistan about the gas pipeline which will connect the three countries, and that will escalate the tension between these countries.³⁵

ANTARCTIC TREATY 1959

There are just a few places in the world where the environment is fully protected and where scientific research has priority. There is also a whole continent in the South Pole, which has not yet well studied by man. The Arctic continent includes a single pole with constant snow and ice, also surrounded by floating ice. The last 100 years of research in Antarctica has allowed scientists to achieve more with the advent of new technologies. In the middle of the century, the territorial position was not coordinated, since this situation threatened further scientific research. The Antarctic Treaty was signed in Washington on December 1, 1959 by the twelve states. Australia, Argentina, Belgium, Norway, France, Chile, New Zealand, Japan, South Africa, UK, USA, and USSR.³⁶ IGY³⁷ Was recognized as the primary experimental year of Antarctica. Currently, only 12 national countries operate in Antarctica, nine of which put forward their territorial claims, but agreed that their political and legal differences would not be related to the research program.³⁸

³³ Retrieved December 21, 2019, from <https://www.dailysabah.com/science/2019/08/08/turkish-scientists-set-course-for-north-pole>.

³⁴ Retrieved January 18, 2020 from <https://www.alittihad.ae/article/33718/2013/>.

³⁵ Retrieved January 18, 2020, from <https://www.rt.com/business/478326-india-russia-arctic-reserves/>.

³⁶ Retrieved December 21, 2019, from <https://www.bas.ac.uk/about/antarctica/the-antarctic-treaty/the-antarctic-treaty-explained/>.

³⁷ IGY, The International Geophysical Year, is an international scientific project that lasted from July 1, 1957, to December 31, 1958. It marked the end of a long period during the Cold War when scientific interchange between East and West had been severely interrupted.

³⁸ Retrieved December 21, 2019, from <https://www.jstor.org/stable/755968?seq=1>.

Some relevant provisions of the Treaty:

- 1- To use Antarctica for peaceful aims only.
- 2- Freedom of scientific investigation in Antarctica.
- 3- Scientific observations and results from this region shall be exchanged and available freely among the seven countries signatories of the Treaty.
- 4- The US and Russia maintain a “basis of claim” Other countries do not have any claims.
- 5- No new claims or enlargement of existing claims to territorial sovereignty in Antarctica asserted while the present Treaty is valid.
- 6- All stations and installations within Antarctica shall be open at all times to inspection to promote the objectives, and ensure the observance of the provisions of the Treaty.

PARIS AGREEMENT 2016

The Paris Agreement first opens a convention where it brings all countries into a common interest in climate change and its consequences. The purpose of this conference is to warn of the threat of climate change and focus on keeping the temperature below two degrees Celsius. It also requires all parties to regularly report on their emissions and their efforts. The Paris Agreement entered into force on November 4, 2016, with the participation of 55 countries, which account for 55% of all global emissions. Also, every five years, an assessment will be carried out on achieving the goal.³⁹

But unfortunately, the new United States President Donald Trump, announced in 2017 that the US would cease its participation in the Paris Agreement, as the president believes that this agreement will undermine the US economy and put the country at a disadvantage. By Article 28 of the Paris Agreement, a state cannot withdraw from the agreement until three years from the date of its entry into force. In this regard, the US administration in 2019, notified of its intentions to leave, which will enter into force after 12 months it's meant the US official exit will be on November 4, 2020.⁴⁰

THE 2030 AGENDA FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

This agenda, and the 17 Sustainable Development Goals (SDGs), is a global action plan to solve the poverty problem, protect the planet, and ensure welfare for all people, this plan based on a multi-partnership. Sustainable Development aims are integrated and indivisible, based on the three dimensions of sustainable development: social, economic, and environmental.

All countries after the adoption of General Assembly resolution 70/1 by unanimous, committed to implementing Agenda 2030 and the SDGs under their national development priorities to end poverty and hunger, and to fight against inequalities within and between nations. To build peaceful and just societies, to protect human rights and encourage gender equality, to the empowerment of women and girls. Moreover, to guarantee the protection of the planet and its natural resources for the next generations. One of the most essential to the agenda is the commitment of States to leave no one behind. Although a lot of countries in the Arab world have made some progress in bridging the gender gap in education, huge gaps remain in influence, power, and control over resources between gender, women remain disproportionately affected due to inequality.

³⁹ Retrieved December 21, 2019, from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>.

⁴⁰ Retrieved December 21, 2019, from <https://www.nrdc.org/stories/paris-climate-agreement-everything-you-need-know>.

ASSESSMENTS

Progressive climate changes these days affects our ecology, agriculture, leads to the melting of eternal ice, and many other aspects. However, one of the most critical aspects of the fight against these changes in our forests. In this way, a meeting of the Forestry Congress in Durban, South Africa, in 2015. The conference set forth its vision of how forests and forestry should look in 2050.

First, fundamentally changed future forests to ensure food security. Second, sustainably managed forests should be critical solutions to combat climate change optimizing their ability to absorb and store carbon. Besides, providing other environmental services. Also, Congress underlined that forests are critical to achieving the 17 Sustainable Development Goals (SDGs) in a message to the United Nations Sustainable Development Summit. According to the new UN report, the population of the planet will exceed 11 billion by 2050. It requires all countries of the world to work together to find a solution. The final decision leads to the fact that growth and production must have a limit.

Assessment of climate change and rising temperatures throughout the planet led to the melting of ice in the Arctic and the Antarctic. Ice loss increases Arctic warming that absorbs more energy from the sun. Also, increasing with open water can increase snowfall over northern land areas. Especially climate change in the Arctic leads to ice melting, which opens up to access its precious resource and will open the North Sea route to trade are a strategic opportunity for both China and Russia. Consequently, the American president has repeatedly attempted to buy Greenland are not absurd. It is rather an indication of American intentions to gain a strategic foothold in the Arctic, which will allow America to benefit from the polar sea routes that will appear quickly when the Arctic ice sheet begins to shrink. However, Greenland's rejection of this offer would make America relatively late in the region. Russia and China announced their intention to start building the vital infrastructure needed to support this new road, which will connect Northeast Asia with northern Europe via Siberia. Even though this alliance between the two countries may seem fragile, it could be the trigger for a clash between the superpowers. China knows that in the time of struggle, the US Navy may quickly close the Strait of Malacca, which would suffocate its economy. America will not let this alliance to continue pressing its national interest. These new trade routes lead to further international conflict, and it will turn the area to geopolitical games, which we could call a new period of the Cold War between superpowers.

RECOMMENDATIONS

If there is a single reason for events that will profoundly affect all people in all parts of the globe in the coming decades, it will be climate change, and the consequences of this change will affect each of us, old or young, rich or poor. Perhaps not at the same time or with the same intensity, but it will eventually catch us all. There is no doubt that a radical and effective solution requires concordance and cooperation at the level of several countries; in reality, each of us can do something, no matter how small. Natural climate solutions are one of the most promising ways to mitigate climate change. They have the potential to reduce carbon dioxide emissions by an estimated 11.3 billion tons annually, such as preserving, revitalizing, and improving land management to increase carbon storage or avoid greenhouse gas emissions in natural areas around the world. Protect border forests considered one of the most important of these solutions.

- 1- Attention to reforestation agricultural reform solution, as the food sector from the field to the dining tables, is a significant contributor to climate change through direct, and indirect emissions, and its often negative impacts on soil health and deforestation.
- 2- Support innovation and entrepreneurship as it can help in the process of change.
- 3- Use of environmentally friendly methods to protect the nature from pollution, and changes in the construction industry that have begun to turn into more efficient products, such as covered wood that helps reduce carbon pollution.
- 4- Financing options for natural climate solutions must be significantly increased.

According to the Durban Declaration, 11 September 2015, which held in South Africa, the sustainably managed forests hold vast potential to play a decisive role in ending hunger, improving livelihoods, and combating climate change. The gathering in this meeting set out the vision calls that the forests to be "fundamental" for food security and improved livelihoods. Of how forests and forestry should look in 2050. Also, the forests and trees must be integrated with agriculture to address the causes of deforestation and struggle over land. Finally, according to this declaration, the sustainably managed forests should be a permanent solution to prevent climate change. And in his message to the UNSDS, the congress underline forests are critical to achieving the 17 Sustainable Development Goals (SDGs), which is part of the 2030 development Agenda.⁴¹ The central issue in this Agenda is the commitment of countries to "not to leave anyone" and "reaching the most underdeveloped" first. Besides, the declaration advocates gender equality and the empowerment of women and girls.⁴²

CONCLUSION

The aftermath of Climate change such as rising temperature, sea-level rise, changes in precipitation, will lead to more frequent and extreme events. The consequences of that will affect continents differently. For example affecting water and food security that can lead to mass migrations in some parts, and other parts of the world that can cause raise economic, health, and national security issues. But most importantly, climate change has led to melting ice in the Arctic, which paves an easy way for its natural resources. Various countries, especially those that control parts of the Arctic, such as Russia, America, Canada, Denmark, Norway, and Iceland, have shown uneven interest in the issue of environmental pollution in general, and human activity in the Arctic in particular. These countries exchanged accusations in this context, but the economic and strategic ambitions in the region overwhal is above any other considerations.

As in any other part of the world, without dialogue and agreement on the general benefits of economic cooperation among countries, a solution to the problem cannot be found. The fact that the great powers possessed destructive weapons, which made them able to exterminate humanity, made war an unrealistic possibility. Instead, they used indirect wars and trade wars. Arctic conflicts will mean that everyone will have to wait before benefiting from the development of this area. However, Russia and China can develop their projects in the area or cooperate and with other friendly countries. In this case, given that direct military confrontation is impossible without tragic consequences, the United States will have to agree on

⁴¹ Retrieved January 10, 2020, from <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/2/gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018>.

⁴² Retrieved January 10, 2020, from <http://www.fao.org/news/story/en/item/328500/icode/>.

this issue. Ice melting in the north pole may result in a new challenge between the countries, especially the USA and Russia, which make the Arctic zone a new Cold War between the great powers.

All the developed and developing countries should be aware of the real danger which will happen in the coming years for the whole planet if they did not soon put practical real efforts to solve the climate change problem. As the 2030 Agenda recommended that all countries are obligated not to leave anyone behind, all the countries around the world are in the same circle.

REFERENCES

BALZAC Thierry, "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context," *European Journal of International Relations*, June 2005.

BUZA Barry, Ole Weaver, Jaap de Wilde "Security: A New Framework for Analysis," Lynne Rienner Publisher, 1998.

BOOTH Ken, "Security after emancipation? Critical Theory, violence, and resistance," Cambridge University Press, 3, July 2011, pp. 1113-1135.

LAURENCE Peter, "Danes see Greenland security risk amid Arctic tensions," *BBC News*, 29 November 2019.

MICHELLA R. Geoffrey, "Climate Change and Manufacturing," *RESIM*, Portugal, December 2016.

ROE Paul, "Is securitization a 'negative' concept? Revisiting the normative debate over normal versus extraordinary politics," *Security Dialogue*, 8 June 2012, p. 263.

WILLIAMS C. Michael, "Words, Images, Enemies, Securitization and International Politics," Blackwell Publishing, *International Studies Quarterly*, 2003, p. 512.

ZWITTER Andrej, Jaap de Wilde, "Prismatic Security: Expanding the Copenhagen School to the Local Level," *All academic research*, pp. 1-26.

<https://tr.pinterest.com/pin/575475658607097684/>.

<https://www.thearcticinstitute.org/projects/globalization/>.

https://www.rha.is/static/files/NRF/Publications/report_nrf_science_sessions_report.pdf.

<https://nsidc.org/cryosphere/seaice/characteristics/difference.html> .

<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354066105052960>.

<https://www.e-ir.info/2018/01/07/green-theory-in-international-relations/> .

<http://environment-ecology.com/what-is-sustainability/247-sustainability.html>

<https://www.e-ir.info/2018/01/07/green-theory-in-international-relations>.

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/789610127>

<https://carnegiemuseums.org/magazine-archive/1998/marapr/feat4.htm>

<https://www.theguardian.com/environment/climate-consensus-97-per-cent/2018/may/09/global-warming-is-melting-antarctic-ice-from-below>.

- <http://www.gogreen.org/blog/sea-ice-melting-rapidly-at-both-north-and-south-poles>.
- <https://www.dw.com/en/why-is-the-arctic-melting-faster-than-the-antarctic/a-38678700>.
- <https://nsidc.org/cryosphere/seaice/characteristics/difference.html>.
- <https://www.arctic-council.org/en/about-us>.
- <https://www.belfercenter.org/ArcticStrategicPlan>.
- <https://icds.ee/us-policy-towards-the-arctic-adapting-to-a-changing-environment/>.
- <http://theconversation.com/northwest-passage-crossed-but-its-not-a-boon-for-business-18853>.
- <https://www.the-american-interest.com/2019/09/19/the-arctic-is-american/>
- <https://www.bbc.com/news/world-europe-50598898>.
- <https://www.theguardian.com/us-news/2019/aug/26/trump-crazy-like-a-fox-greenland-purchase-senator-tom-cotton>.
- <https://erj.ersjournals.com/content/50/4/1701145>.
- <http://government.ru/docs/11967/>.
- <https://icds.ee/us-policy-towards-the-arctic-adapting-to-a-changing-environment/>.
- <https://www.ft.com/content/2fa82760-5c4a-11e9-939a-341f5ada9d40>
- <https://www.dailysabah.com/science/2019/08/08/turkish-scientists-set-course-for-north-pole>.
- <https://www.sciencedirect.com/topics/earth-and-planetary-sciences/antarctic-region>.
- <https://www.bas.ac.uk/about/antarctica/the-antarctic-treaty/the-antarctic-treaty-explained/>.
- <https://www.jstor.org/stable/755968?seq=1>.
- <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/2/gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018>.
- <http://www.fao.org/news/story/en/item/328500/icode/>.
- <https://nsidc.org/cryosphere/seaice/characteristics/difference.html>.

SSCB'DEN AYRILAN TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN YEREL YÖNETİM PERSPEKTİFLERİ

Alper ÖZMEN

aozmen@ogu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4185-4382

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 25.12.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 30.01.2021

LOCAL GOVERNMENT PERSPECTIVES OF THE TURKIC REPUBLICS SEPARATED FROM THE USSR (SOVIET UNION)

ÖZ Kamu yönetimi, “devletlerin yönetim biçimi nasıl olursa olsun” güç dengesi değişmekle birlikte merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkesine göre örgütlenir. Üniter devletler, yerel yönetimlere ilgili kanunda belirtilen kamusal hizmetlerin yerine getirilmesini ve demokratik katılımın tesisini idari ve mali özerklik vererek sağlarken, federal devletler yerel yönetimlere devrettikleri siyasi özerklikle gerçekleştirmektedirler. Şüphesiz dünyada mevcut federal devletlerde uygulama birliği bulunmamaktadır. Özellikle federalizmin felsefesine aykırı bir şekilde geçmiş SSCB döneminde ülke sınırları içinde olan cumhuriyetlere “siyasi özerklik” verilmediği, yerel yönetimlere merkezin katı bir denetim uyguladığı görülür. SSCB coğrafyasında ve egemenliğinde olan cumhuriyetlerin belli bir kısmını Türk Cumhuriyetleri oluşturduğundan bunların günümüzde uyguladıkları yerel yönetim sisteminin Batılı veya Sovyet merkezli bir anlayışla formüle edilip edilmedikleri tartışma konusudur. Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan söz konusu coğrafyada varlık göstermiş ve SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşmuş Türk Cumhuriyetleridir. Bu çalışmada, nitel bir yöntem olan literatür taraması yapılarak bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin yerel yönetim yapıları ve merkezi yönetimle ilişkileri açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede Sovyet döneminin yönetim kültürünün yerel yönetimler bağlamında sürdürülüp sürdürülmediği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Yerel Yönetimler, Türk Dünyası, Türk Cumhuriyetleri, Yönetim Kültürü

ABSTRACT Public administration is organized according to the principle of central administration and decentralization, although the balance of power changes “no matter how the states govern”. The unitary states provide local governments with administrative and financial autonomy to perform public services and establish democratic participation as set out in the relevant law, while the federal states perform with the political autonomy they delegate to local governments. Unquestionably, there is no common implementation in federal states in the world. In particular, contrary to the philosophy of federalism, the republics within the borders of the past USSR period were not given “political autonomy” and local governments were subjected to strict control of the center. Since the Turkic Republics constitute some parts of the republics under the geography and the sovereignty of the USSR, whether the local government system they apply today is formulated with a Western or Soviet-centered approach is the subject of discussion. Azerbaijan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Kazakhstan, and Uzbekistan are the Turkic republics that have existed in the aforementioned geography and gained their independence with the dissolution of the USSR in 1991. In this study, the local government structures of the independent Turkish Republics and their relations with the central government will be explained by literature searching, which is a qualitative method. In this context, it will be discussed whether the administrative culture of the Soviet period has maintained in the context of local governments.

Keywords: Public Administration, Local Governments, Turkish World, Turkish Republics, Management Culture

GİRİŞ

SSCB, 1922 tarihinde 4 cumhuriyet ve 26 özerk bölgenin birleşmesini kapsayan Birlik Antlaşmasıyla kurulmuştur. Sovyet rejimi, devletin tüm işleyişinin merkezi karar alma mercii tarafından belirlendiği ve onun atadığı yönetim hiyerarşisi tarafından gerçekleştirilen tekçi örgütlenme modelidir. Bu sistemde vatandaşlar sosyal, siyasal, ekonomik, kamusal herhangi bir alanda kaçınılmaz olarak aynı kurumsal yapının parçalarıyla etkileşim halinde kalmaktaydılar (Ağır, 2015: 33).

Komünist Parti, SSCB’nde hukuken tanınan tek siyasi parti olmuştur. İhtilal döneminde halkın çok destek vermediği, üyelerinin azınlıkta kaldığı bir parti niteliğindedir. Ancak Sovyet sisteminin gelişimi ve yeni rejimin inşasının ardından, etki kapasitesini arttırarak devletin her alanında kontrolü ele geçirmiştir. Hükümet siyasetini belirleyen, tüm önemli konularda kararları alan, -hükümet/parti bütünlüğü olduğundan- alınan kararların da hükümet tarafından onaylandığı güçlü ve tek siyasi partidir. Parti Sekreteri, bütün yetki ve sorumluluklar genel olarak kendisinde toplandığından devletin en önemli şahsiyeti konumundadır (Gürkan, 1964: 190-191).

SSCB’de merkez, büyük ölçüde Komünist Parti ve KGB aracılığıyla, çok fazla yetkiyi elinde bulundurmaktaydı. Bu durum, federalizmin olması gerekenden daha az olduğunun göstergesiydi (Roskin, 2009: 344). Uygulanan politikalar, bir iktidar ve asimilasyon mücadelesini ifade eder. Foucault’un, iktidarın bireyin hayatının tüm bölümlerine yerleşmesi olarak ileri sürdüğü düşüncesi, bu yönüyle SSCB toplumunda açıkça görülür. Etkisini Stalin ile göstermeye başlayan kısıtlayıcı ve rahatsız edici iktidar savaşı; ekonomi, dil ve eğitim politikalarıyla; gözetleyen, sürekli takip eden, cezalandıran, normalleştiren ve test eden bir süreç meydana getirmiştir. Böylelikle bireyin hayatının her alanını kuşatan, ruhuna kadar işleyen bir tepeden inme iktidar modeli tesis edilmiştir (Karabulut, 2009: 67).

Federasyon yapısına sahip olmasına rağmen, merkezin çok fazla “egemen” olduğu SSCB’de yaklaşık 24 büyük ulus ve azınlık uluslar yaşamaktaydı. Bu uluslardan 15 tanesi Birlik içerisinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni (örneğin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) oluşturuyordu. Başkentte Politbüro’nun aldığı karar, ülke düzeyinde uygulanabilir nitelikteydi. Gorbachev’un glastnost (şeffaflık) olarak adlandırılan ifade ve basın özgürlüğü politikaları, milliyetler problemini arttırarak cumhuriyetler arası kıt malların gönderilmemesi sorununu gündeme getirince, federasyon içindeki ekonomik bütünlük ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda 15 cumhuriyet birlikten koparak hukuken onu feshetmişlerdir (Roskin, 2009: 342-343).

Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası halkı Türk olan 5 Türk Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuşarak millileşme politikaları ve yönetim yapılarını reforme etme kapsamında kamuda kurumsallaşma sürecini başlatmışlardır. Bağımsız devlet statüsü kazanan bu ülkeler, bir taraftan ekonomik yapılarında çeşitli politikaları yürürlüğe sokarken, diğer taraftan hukukun üstünlüğü, eşitlik, demokrasi, insan hakları gibi değerlere dayanan çağdaş devlet formu oluşturmanın adımlarını atmaya çalışmışlardır (Hasanoğlu, 2008: 73).

Merkezin çevredeki yönetim aktörlerine güvenmediği, aşırı otoriter ve merkezden planlamacı bir geleneğin egemenliği altında elde edilen yönetim kültürü, bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin yönetim anlayışlarını da şekillendirmiştir. Her ne kadar merkez-yerel ilişkilerinin düzenlenmesinde batılı çağdaş sistemler örnek alınmak istenmişse de, uzman bürokrat eksikliği, siyasal ve yönetsel kültür buna müsaade etmemiştir. Yerel

yönetim başkanları, genel olarak ya seçime gidilmeyerek merkez tarafından atanmış ya da halk tarafından seçilmesi öngörülse de merkezi yönetimin taşra kuruluşlarına bağlı bir yapı olarak faaliyet sürdürmüştür.

Bu çalışmada öncelikle SSCB dönemindeki yönetim anlayışı açıklanacak olup daha sonra Türk Cumhuriyetlerinde bağımsızlık sonrası kurumsallaştırılmaya çalışılan yerel yönetim sisteminin SSCB yönetim kültürüyle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

SSCB DÖNEMİ YÖNETİM ANLAYIŞI

Sovyet sistemi; baskıcı yöntemlerle devlete tamamen bağımlı, kendini Sovyet hedeflerine adanmış yeni bir Sovyet insanı modeliyle siyasi konularda totalitarizmi, ekonomide monopolizmi (tekelliliği) tesis etmiş bir yapıdır (Özsoy, 2006: 177). Bu sistem, enternasyonal ideolojinin hakim olduğu, milliyetçi duyguların zaafa uğratıldığı bir anlayış inşa etmeyi hedeflemiştir. İktidarını güçlendirmeyi amaçlayan Rus hegemonyası, her ne kadar Sovyetler Birliği ve bağlı cumhuriyet anayasalarına tüm milletlerin eşitliği esasını kabul ettiğini yazsa da, söz konusu hüküm uygulamaya yansımamıştır. Öte yandan sınırları içerisinde yaşayan cumhuriyetlerin özerkliğine onay verilmemesi, önemli idari görevlerin Slav kökenli yöneticilere bırakılması, merkezin cumhuriyetler üzerindeki egemenlik düzeyini de ortaya koymaktadır (Şadıhanov, 2011: 5).

SSCB, ismi federal cumhuriyet olup, aşırı merkeziyetçiliğe göre örgütlenmiş, merkezi idarenin ekonomi, kültür ve siyaset üzerinde güçlü bir denetime sahip olduğu bir yönetim anlayışı getirmiştir. Cumhuriyetler ve özerk birimlerin, karar alma mekanizmasına çok fazla dahil olmadığı, Sovyet Sosyalist Komünist Partisi'nin yönetimde tek söz sahibi olduğu bir sistem kurgulanmıştır. Merkezi yönetim ve yerel yönetimler tamamen parti yöneticilerinden teşekkül etmekte olup mutlak bir otorite söz konusudur. Devlet başkanlarının Halk Temsilcileri Kongresi tarafından seçimle belirlendiği "hukuki olarak hüküm altına alınmış olmasına rağmen", devlet başkanları genel olarak hayatlarının sonuna kadar başkanlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda yönetim süreçlerinde halkın katılımından bahsetmek mümkün gözükmemektedir (Özsoy, 2006: 180).

Sovyet bürokrasinin yapısı ise; kamu çalışanlarının ağır ve iş yapabilme kabiliyetlerinin sınırlı olduğu, verimliliği önemsemeyen, rüşvetçi bir nitelik gösterir. Ayrıca yüksek parti görevlileri dışında eleştiriye karşı ortaya konulan direnç, yozlaşmış bürokratik yapının devam etmesine zemin hazırlayarak devletin yıkılışına giden yolu açmıştır (Roskin, 2009: 344).

SSCB dönemi yerel yönetim anlayışı, merkezi yönetim birimlerinin hiyerarşisine tabi olarak kamusal hizmetlerin sunulmasını öngörmekteydi (Karaarslan, 2007: 186). Bu çerçevede günümüzde Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği deneyiminden Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine idari kültür olarak merkeziyetçilik kalmıştır. Çarlık dönemi oluşturulan yerel yönetimler, Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla ortadan kaldırılmış, bunların yerine "yerel Sovyet" oluşturulmuştur. 1937 ve 1978 Sovyet dönemi, yerelden ulusala siyasi ve idari örgütlenmede temel karar organı olarak "Sovyetler" biçiminde örgütlenmeyi benimsemiştir. Yerel yönetim kuruluşu olarak rayon, şehir, ilçe, kasaba ve köy halk temsilcileri "yerel Sovyet" ismiyle düzenlenmiştir. Öte yandan merkezdeki ve yereldeki meclis statüsü gösteren "Sovyetler", halkı temsil etme ve karar alma sürecinde etkinlik hususunda yok hükmünde olmuşlardır (Elma, 2013: 63-67).

Bu bağlamda SSCB siyasal ve yönetsel kültürü; muhalefetin olmadığı, askeri harcamaların arttığı, sisteme pasif direniş gösteren heterojen bir toplum yapısına sebep olan bir sistem ortaya çıkarmıştır. İdeolojik

unsurların hayatın her sahasında dayatıldığı, yönetim-eğitim-kültür-sanat-basın gibi alanlarda tek sesliliğin egemen olduğu bu anlayış, 1980’li yıllardan itibaren mevzi kaybetmeye başlamış ve 1991 yılında yıkımı durdurulamamıştır.

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YEREL YÖNETİMLER

SSCB’den ayrılan Türk Cumhuriyetleri, siyasal ve yönetsel açıdan uzun süre etkisi altında kaldıkları devlet felsefesinin dışına çıkmakta zorlanmışlardır. Bu durum merkezi yönetim ile yerel yönetim ilişkilerine yansımış; merkezîyetçi ve çevresel aktörlere yetki ve sorumluluk aktarmaktan imtina eden önceki anlayışın sürdürülmesini sağlamıştır. Çalışmanın bu bölümünde 5 Türk Cumhuriyetinin yerel yönetimlere bakışları açıklanmıştır.

Azerbaycan

Sovyetler Birliğinin egemenliğinde otoriter yönetim anlayışı ile uzun yıllar yaşayan Azerbaycan, siyasal kültür olarak da bundan etkilenmiş, demokratik ve liberal geleneklere uzak kalmıştır. Aşırı merkezîyetçi ve baskıcı bir hakimiyetin altında elde edilen bir siyasal kültür söz konusudur. Azerbaycan’ın yaşadığı evreler bölümlere ayrılacak olursa; önce Çarlık Rusya’sı, daha sonra kısa süreli bir bağımsızlık dönemi, Sosyalist yönetim ve 1991 sonrası yeniden bağımsız devlet olma dönemi şeklinde sınıflandırılabilir.

Sovyetler Birliği altında yerel yönetim, devlet idaresinin bir parçası olarak yalnızca yerel Sovyetler ve yürütme komiteleri aracılığıyla uygulanıyordu. 27 Kasım 1995 tarihinden itibaren yürürlüğe giren yeni Azerbaycan Anayasası, yerel yönetimlerin temelini oluşturmuştur. Anayasa, yalnızca devlet otoritesinin adem-i merkezileşmesini desteklemekle kalmamış aynı zamanda yerel özyönetimin standartlarını da ortaya koymuştur. Azerbaycan’da yerel özyönetim kurumunun, Anayasa’ya göre 1997 seçimleriyle oluşturulması gerekirken ancak bu tarih 1999’un sonlarına kadar uzamıştır. Gecikmenin resmi açıklaması, nüfusun hazır olmadığı ve sahada uygun deneyim eksikliği olduğu yönündeydi. Ancak bağımsız uzmanların görüşüne göre, gecikme eski yerel makamların işlevleri devretme ve merkezi kontrol sisteminden vazgeçme konusundaki isteksizliklerinden kaynaklanıyordu (Memmedova vd., 2001: 375).

Yönetişimle ilgili sorunlar sadece Azerbaycan’da değil, Sovyetlerden ayrılan diğer ülkelerde de mevcuttur. Bunun sebebi şüphesiz Sovyet döneminin merkezileşme anlayışının kalıntıları ile karakterize edilebilir. Etkili bir yerel yönetim sistemi oluşturmak için nüfusun, tarihi ve kültürel özelliklerin dikkate alınması gerekir. Bu nedenle yasa koyucunun yerel yönetimleri kurumsallaştırma hususunda birincil hedefi, geleneklerin ve yeniliklerin uzlaştırılması olmalıdır (İsmayilov, 2018: 2).

Üniter ve merkezi bir yapıya sahip olan Azerbaycan’da yerel nitelikli hizmetler, yerel icra hakimiyeti organları ve belediyeler tarafından yürütülmektedir. Anayasa’da “yerel yönetimi belediyeler gerçekleştirir” hükmü yer almaktadır. Doğrudan halk tarafından seçilen belediye yönetimleri yetki ve sorumluluk açısından zayıftır. Kanunla yerel yönetimlere verilmiş bir takım görevler de merkezi yönetime ait kurumlarca üstlenilmektedir. Bu durum, merkez tarafından atanan taşra kuruluşu mahiyetindeki “icra hakimiyeti başkanlarının” yerel hizmetin asıl sorumluları olduğunu göstermektedir (Hüseyn vd., 2013: 163).

Azerbaycan’da yerel yönetim kültürü, hizmetlerin yerinden görülmesi esasına dayansa da güçlendirilmiş bir yerel yönetim sistemi söz konusu değildir. Anayasa’da yerel yönetimler, dördüncü bölümde “Yerel Özyönetim” başlığı altında düzenlenmiş, yerel yönetim olarak “Belediye”ler yetkilendirilmiş, organlarının seçimle iş başına gelmesi, yetkileri, kararları, bağımsızlığının güvencesi hüküm altına alınmıştır

(anayasa.gen.tr, 2020). Yerel hizmetler, merkezin belirlediği kriterler çerçevesinde yürütülmekte olup, yerel yönetimlere ait olan yerel bir görev bir süre sonra merkeze veya merkezdeki yerel nitelikli görev yerele devredilebilmektedir.

Sovyet sonrası dönemde yerel hizmetlerin önemli bir kısmının yerinden yönetim kuruluşları eliyle yürütülmesi düşüncesi Azerbaycan'da hakimken, Dağlık Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgal edilmesiyle bu anlayıştan vaz geçilerek taşra örgütlerinin güçlendirilmesine yönelilmiştir (Parlak, 2018: 130). Yüzyıllarca aşırı merkeziyetçi bir yönetim yapısının hakim olduğu Azerbaycan'da yerel yönetime ilişkin tarihsel bir deneyim ve gelenek oluşmadığından, demokratik bir yerel yönetim kurulamamıştır (Hasanoğlu, 2008: 87-88). Devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olan yerel yönetimler, merkezi yönetimin güçlü bir vesayet denetimi altında görev yapmaktadır. Belediyeler görevlerini yaparken, yerel ihtiyaçlar dışında Bakanlar Kurulu kararlarını da göz önünde bulundurmamak zorundadır (Hekimoğlu, 2013: 66).

Kırgızistan

Sovyet egemenliği sonrası Kırgızistan, demokrasinin aksadığı, sosyal, siyasal, ekonomik sorunların çözülmediği "düşük yoğunluklu demokrasi" rejimiyle kuruluşunu tamamlamıştır (Coldoşov, 2017: 281). Kırgızistan'da devletin taşra yapılanması "Devlet Yerel Yönetimi", yerel yönetimler ise "Yerel Özyönetim" kavramıyla düzenlenmiştir. Anayasa'nın "Yürütme" başlıklı kısmında "Devlet Yerel Yönetimi"nden bahsederken taşra teşkilatının görev ve sorumlulukları hüküm altına alınmıştır. Anayasa'ya göre, yürütme görevi "oblast, rayon ve şaar" olarak ayrılan birimlerde yerel devlet yönetimi tarafından gerçekleştirilir. Bu çerçevede ülkenin idari kademelenmesine bakıldığında il, ilçe, kent olmak üzere üç basamaktan oluştuğu görülmektedir (Asanbekova, 2009: 100).

Ülkede demokrasinin sosyal hayata entegre edilmesi düşünülerek, merkezi yönetimden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip kurumların yerel nitelikli problemlerin çözülmesinde bölge şartları ve yerel halkın beklentileri kapsamında önemsenmesi, yerel yönetim sisteminin kurulmasına yol açmıştır. Yerel sorunların çözülmesinde devletin yetersiz olması ve gerekli mali desteği yerel bölgelerin gelişimine sağlayamaması, merkez ile yerel bölgeler arasında ekonomik çatlağın derinleşmesine sebep olmuş, yerel yönetimler üzerinde merkezi denetim oldukça zayıflamıştır.

Kırgız Cumhuriyetinde yerel yönetim, ilgili idari-mülki birimlerdeki yerel topluluklar tarafından gerçekleştirilir. Yerel yönetim organları, yerel meclisler (keneşler)- yerel yönetim temsili organları; ilçe belediye başkanlığı (Ayıl Okmotus), şehir belediye başkanlığı- yerel yönetim yürütme organları şeklinde Anayasa'da düzenlenmiştir. Yerel yönetim yürütme organları, faaliyetlerinden dolayı yerel meclislere karşı sorumludur. Yerel meclis üyeleri ve yerel yönetim organlarının başkanları, kanunla öngörülen usullere uygun olarak ilgili idari-mülki birimlerde oturan vatandaşlar tarafından seçilir (turk-pa.org, 2020).

Anayasa'ya göre yerel yönetimler; merkezi yönetimden ayrı özerk birimlerdir. Kırgız Cumhuriyeti'nde yerel düzeydeki işlerin yönetimini, yasal sınırlar çerçevesinde ve kendi sorumlulukları altında yerel yönetim birimleri yerine getirirler. Yerel özyönetim; yerel meclisler ve yerel halk tarafından kanuna uygun olarak kurulan organlarca yürütülmektedir; yerel özyönetim organları kendi yetki alanları altındaki yerel meseleleri yönetmekten sorumludur (Asanbekova, 2009: 102). Bu bağlamda gelişimi 1990'lı yıllarda başlayan yerel yönetimlerin yeni devlet için zor olsa da Batılı ülkelerin yerel yönetim modellerinin uyarlanması yoluyla geliştirilmesi istenmiş, ancak bilgi ve deneyim eksikliğinden dolayı başarılı olunamamıştır (Narmambetova ve Akman, 2018: 463).

Kırgızistan’da yerel yönetimlerin gelişmemesinin en önemli sebebi, 70 yıllık Sovyet Dönemindeki otoriter, merkezîyetçi, katı, kapsayıcı, merkezden planlamacı yönetim anlayışının miras olarak alınmasıdır. Böylelikle Kırgızistan’da yerel yönetimler, yerel hizmetleri yürütme konusunda çok dar ve kısmi yetki ve sorumluluk taşımaktadır. (Asanbekova, 2009: 103-104).

Türkmenistan

Türkmenistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde en olumsuz şartları taşıyan, uzman-bürokrat ve askeri kadrolaşma açısından çok zayıf, kurumsallaşma yönünden tarihsel birikim eksikliğine sahip bir ülkedir. Rus Çarlığı ve sonrasında Sovyetler Birliği’nin dışarıya hammadde sağlayıcı olarak yapılandığı bir transfer ülkesi olma konumunu uzun süre sürdürmüştür. Azerbaycan ve Özbekistan geçmiş deneyimleri ve siyasal gelenekleriyle milli bir hafızaya sahipken, siyasal kültürden yoksun olan kurumsallaşamamış Türkmenistan için bu durumdan bahsedilmesi zor görünmektedir (Alkan, 2006: 2-7).

Türkmenistan’ın idari-mülki yapısı anayasanın 16. maddesinde; iller (vilayetler), il statüsündeki şehirler, ilçeler (etraplar), ilçe statüsündeki şehirler, ilçelerdeki şehirler, küçük şehirler (şehreçeler) ve obalar (geneşlikler) şeklinde düzenlenmiştir. Bir veya birkaç köyün toprağı, obayı (geneşlikler) meydana getirir (hukukbook.com, 2020).

Anayasanın 80 ve 81. maddelerine göre, yerel hakimiyet (hükümet) yani merkezi yönetimin taşra kuruluşunun işleyişi; illerde İl Hakimleri, şehirlerde Şehir Hakimleri, ilçelerde İlçe (etrap) Hakimleri tarafından kullanılır. Yerel idare organlarını yöneten Hakimler, Türkmenistan Devlet Başkanının yereldeki temsilcisi olup, göreve atanmaları, görevlerinin sona ermesi Türkmenistan Devlet Başkanı tarafından gerçekleştirilir. Ayrıca görevlerinden dolayı devlet başkanına karşı sorumludurlar (hukukbook, 2020). Valiler ve belediye başkanları Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Özkulluk ve Jorayev, 2013: 87). Dolayısıyla yerel yöneticilerin, Cumhurbaşkanı tarafından atandığı ve görevlerine son verildiği (Alkan, 2006: 14) batılı normlarda olmayan bir yerel yönetim anlayışı söz konusudur.

Yerel yönetimler, halkın farklı illerde kendi kendini yönettiği, siyasal, ekonomik ve kültürel hayatıyla ilgili önemli konuların çözüme kavuşturulmasında yetkili kılınmış kurumlardır. Aşkabat şehrinde belediye hizmetlerini Aşkabat valisi yürütürken; ilçe statüsü olan şehirlerde belediye hizmetleri ilçe valilerince icra edilmektedir. Belediyeler; geneşliklerde, kasabalarda ve ilçedeki şehirlerde nüfus esasına göre kurulurlar. Anayasa’da, yerel idare sisteminin yerel meclislerden ve bölge esasına dayalı yerel idare organlarından oluştuğu hüküm altına alınmıştır. Belediye meclisleri; ilçedeki şehirler, kasabalar ve geneşlikte halk iktidarının temsil organlarıdır. Belediye başkanı, hem mülki idare amiri olarak hükümetin temsilcisi hem de yerel yönetim kuruluşu olan belediyenin başıdır ve valiye karşı da sorumludurlar (Özkulluk ve Jorayev, 2013: 85-97). Özetle, Türkmenistan Anayasası’nın 49. maddesine göre, yerel hakimiyet; illerde, il statüsündeki şehirlerde, ilçelerde (etraplar), ilçe statüsündeki şehirlerde, yerel temsilciler ve yerel yönetim organları tarafından kullanılır; ilçelerdeki şehirlerde, küçük şehirlerde (şehreçeler) ve obalarda (geneşlikler) ise, yerel yönetim organları, yerel meclisler (Geneşler)dir.

Genel olarak değerlendirilecek olursa, il ve ilçelerde taşra ve yerel yönetimler işbirliği halinde görevlerini yürütmektedir. Her iki kurumun yöneticisi de, merkezi yönetimce atanmaktadır. Meclislerin aldığı kararlar da atanmış başkanların onayına tabi kılınmıştır. Bu durum yerel yönetimlerin merkezin taşra kuruluşlarından bağımsız olmadığı bir yapı oluşturmuştur.

Kazakistan

SSCB sonrası dönemde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde uygulanan otoriter başkanlık sistemi, Asya tipi demokrasi modeli olarak değerlendirilmektedir (Uçar ve Çağatay, 2013: 101). Bu siyasal anlayış, ülkedeki tüm yönetim sistemini etkilemek suretiyle merkezin dışındaki yönetsel alanlara ayrı tüzel kişilik verilmesini ve yetki- sorumluluk aktarılmasını engellemiştir.

SSCB döneminde Kazakistan'ın yerel yönetim kuruluşları Oblastnoy Sovyet (eyalet meclisi), Gorodskoy Sovyet (kent meclisi), Rayonnyi Sovyet (ilçe meclisi) ve Selskyi Sovyet (köy meclisi) olup idari özerklik ne yasada ne de uygulamada söz konusu olmamıştır. Bu kuruluşlar daha çok totaliter merkezi idarenin güçlü parçaları olarak görev yapmışlardır (Tileuberdi, 2014: 115-116).

Anayasa'da yerel devlet idaresi, kendi yetki alanlarındaki durumlardan sorumlu olan, yerel temsili organlar ve yürütme organları tarafından gerçekleştirilen bir yapı olarak hüküm altına alınmıştır. Yerel temsili organlar olarak Maslahatlar (yerel meclisler), ilgili idari-mülki birimdeki halkın iradesini ifade eder ve genel devlet çıkarlarını dikkate alarak onun gerçekleştirilmesi için gereken önlemleri alır, uygulanmasını denetler. Maslahatlar, halk tarafından genel, eşit ve doğrudan seçim hakkına dayanan gizli oylamayla beş yıllık süre için seçilirler. Yerel yürütme organları (akimler) yani taşra yönetimi, Kazakistan Cumhuriyetinin bir bütün oluşturan yürütme sistemi içinde yer alır ve ilgili bölgenin menfaat ve kalkınma talepleriyle bağlantılı şekilde yürütme organının genel devlet politikasının uygulanmasını sağlarlar. Yerel yürütme organı, Cumhurbaşkanı ve Hükümetin temsilcisi olan ilgili idari-mülki biriminin akimi tarafından yönetilir. İllerin, büyük şehirlerin ve başkentin akimleri, sırasıyla, illerin, büyük şehirlerin ve başkentin Maslahatlarının teklifiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Diğer idari-mülki birimlerinin akimleri Kazakistan Cumhurbaşkanının belirlediği şekilde göreve atanır veya seçilirler. Cumhurbaşkanı kendi görüşü doğrultusunda akimleri görevden alabilir (hukukbook.com, 2020).

Akimlik (valilik, belediye), yerel yönetim sisteminin yürütme organı olup tüzelkişiliğe sahiptir. Kazakistan'da belediyeler - Oblast belediyeleri (eyalet belediyesi), imtiyazlı şehir (Astana ve Almatı) belediyeleri (büyükşehir belediyeleri), şehir belediyeleri, ilçe belediyeleri ve köy belediyeleri olarak ifade edilebilir (Tileuberdi, 2014: 118).

Kazakistan'da farklı yönetim kademeleri olsa da genel anlamda atanmış valiler ve seçilmiş meclisler bulunmaktadır. Türkiye örneğinde olduğu şekliyle belediye başkanları bulunmamaktadır (Uçar ve Çağatay, 2013: 117). Kazakistan'da belediye başkanları, görevlerine seçimle değil Cumhurbaşkanınca atanırlar. Belediye başkanı, Cumhurbaşkanının ve Hükümetin temsilcisidir. Herhangi düzeydeki eyalet ve köy belediye başkanı aynı derecede merkezi yönetim sisteminin temsilcileridir. Dolayısıyla, kendilerine ait bölgede memleket siyasetini temsil ederler (Tileuberdi, 2014: 120-121). Bu yapılanma merkezin dışında yapılanmış bir yerel yönetim sistemi oluşturulmadığının açık göstergesidir.

Özbekistan

Bağımsızlığına kavuştuktan sonra önceki dönem kamu yönetim sistemini değiştirerek milli devletin yeni kurumlarını inşa etmeye başlayan Özbekistan, siyasi ve ekonomik yapılarını yeniden formüle ederek, demokratik ilkeler ile yönetilecek bir devlet teşkilatı oluşturmayı hedeflemiştir. Özbekistan Anayasası'na göre devlet idaresi; vilayetler, ilçeler, kentler, küçük kentler, köyler, kasabalar ve Karakalpakistan Cumhuriyetinden ibarettir. Karakalpakistan Cumhuriyeti, vilayetler, Taşkent şehrinin sınırlarını değiştirme

ve vilayetler, şehirler, ilçeler oluşturma ve bunları bitirme Özbekistan Cumhuriyeti Ulu Meclisinin izniyle yapılır (Kayıkçı, 1997: 40).

Özbekistan kamu yönetimi teşkilatı, merkezi yönetim ve yerel yönetim şeklinde düzenlenmiştir. Yerel yönetimler; bir yerel devlet idaresi (idari organ), bölgesel (oblast) ve ilçe (bölge) seviyelerinde seçilmiş bir yerel konseyden (yasama organı) oluşur. Temsilciler 5 yıllık bir süre için atanır veya seçilir. Yerel idare, eyaletin idari ve düzenleyici organlarını bölge, ilçe veya şehir/kasaba düzeylerinde temsil eder ve illerde başkan ve merkezi hükümetin politikalarını uygular. Yerel devlet idarelerinin tüm başkanları, ilgili yerel konseylerin (sembolik) onayına tabi olarak merkezi hükümet tarafından atanır. Başkan, bölgesel (oblast düzeyi) valileri atar ve bunlar da bölgesel bağlılık altındaki ilçe ve şehir / kasaba valilerini atar. Bu nedenle, ilçe ve şehir valileri, bölge valisine karşı ve o da başkana karşı sorumludur. Bu, yerel yöneticilerin bölge valisine, merkezi hükümete ve başkana karşı sorumlu olarak genellikle çifte hatta üçlü itaat yaşadıkları anlamına gelir (Urinboev, 2018: 2).

Güçlü bir merkezîyetçi yapısı olan Özbekistan'da, yerel yönetimlerin bağımsızlığı tartışmalıdır. Devlet başkanınca atanan Bölge Valisi (hakim), her bölgenin (vilayetin) ve Taşkent'in yetkili yöneticisidir. Her ne kadar söz konusu atamalarda yerel konseyin onayı aransa da, devlet başkanının iradesinin reddi söz konusu değildir (Yalçın, 2019: 54).

Yerel devlet idarelerinin yanında çalışan yerel konseyler, birincil yerel yasama organlarıdır. Konsey temsilcileri, ilgili idari-bölge birimlerinin sakinleri tarafından genel ve doğrudan oylama yoluyla seçilir. Seçilmiş organlar olarak, yerel konseylerin, kendi idari bölge birimlerinde vatandaşların iradesini ifade etmesi ve gerçekleştirmesi beklenir. Ancak yerel devlet idarelerinin başkanları, yerel işlerin yönetiminde mutlak güce sahip olduklarından uygulamada konseyler pasif konumda varlık gösterirler. Bölge, şehir veya ilçe devlet idarelerinin valilerinin aynı anda yürütme yetkisini kullanması ve yerel meclis başkanı olarak hizmet vermesi böyle bir sonuç doğurmaktadır. Bu, yerel devlet idaresinin işlevleri ile yerel özyönetim organları arasında ayırım yapmanın çok zor olduğu anlamına gelir, çünkü aynı kişi (yani vali) her iki iktidar kolunun başkanlığını yürütmektedir (Urinboev, 2018: 2).

Özbekistan yönetim anlayışında hakim kültür, geleneksel, güçlü ve merkezîyetçi yapı eksenlidir. Bu yaklaşım modernleşmeci, demokratik yapılanmalara müsaade eden, sivil oluşumları destekleyen devlet ve özerk yerel yönetim düşüncesiyle örtüşmez. Şüphesiz söz konusu yapılanma, SSCB merkezîyetçi devlet ideolojisinin bir yansımasıdır.

SONUÇ

Komünist ideolojinin tüm kurumlarıyla çevrelediği Sovyetler Birliğinde kamu yönetiminin örgütlenmesi, parti yapılaşması anlayışıyla aynı eksende yürütülmüş; aşırı kuralcı, katı hiyerarşik ve vesayetçi bir teşkilatlanma tasarlanmıştır. SSCB yerel yönetimleri, "Yerel Sovyet" adıyla merkezi yönetimin bir taşra kuruluşu olarak hiyerarşik bir ağ üzerinden kurgulanmıştır. Bu durum, Sovyet egemenliği altında uzun yıllar varlık gösteren Türk Cumhuriyetleri için devlet yönetimine ilişkin demokratik, vatandaş katılımını öngören ve yetkiyi paylaşan bir miras olarak dönememiştir. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetlerinin yerel yönetim teşkilatlanması ve işleyişine yönelik gerçekleştirilen reformlar, batılı tarz yönetim modelini esas almış olsa da, uygulamaya yansıması mümkün olmamıştır.

Halkın yerel alandaki ihtiyaç ve beklentilerine etkin, verimli ve süratli çözümler üreten; katılımcı demokrasiye işlerlik kazandıran yerel yönetimler, ülkelerin geçmiş deneyimleriyle doğru orantılı olarak gelişmektedir. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuşmalarının devamında devlet ve kamu yönetimi sistemlerini yasal, işlevsel ve yapısal yönden geliştirme yolunda önemli çabalar göstererek iyi bir mesafe kat etmişlerdir. Şüphesiz anti demokratik uygulamaların kural, aşırı merkezîyetçi ve planlamacı anlayışın sıradan olduğu Sovyet ideolojisinin egemen kültür ve kurumları altında uzun dönem yaşayıp, bağımsızlık sonrası hızlı bir şekilde çağdaş yönetim anlayışlarına uyum sağlamak kolay değildir. Ancak binlerce yıllık devlet geleneğine ve tarihe sahip Türk Cumhuriyetleri'nin sistemsel sorunları aşarak, Türk Dünyası Belediyeler Birliği çatısı altında dünyadaki gelişmiş yerel yönetimlerin yapı ve uygulamalarını analiz ederek, çözüm odaklı bir anlayışla kurumsal altyapılarını ve uygulamalarını çağın gerekleri çerçevesinde yeniden düzenlemek suretiyle başarı elde etmeleri mümkündür.

KAYNAKÇA

- AĞIR, O. (2015). "Rus Tipi Federalizm", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 19 (1) , 27-54.
- ALKAN, H. (2006). "Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç Ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme", OAKA, 1(2), 1-26.
- ASANBEKOVA, A. (2009). Yerel Yönetim Reformları: Türkiye Ve Kırgızistan'daki Reformlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma, İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- COLDOŞOV, A. (2017). "Kırgızistan İç Siyaseti, Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset", Buyar Cengiz (ed.), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM) Yay., Bişkek, 245-286.
- ELMA, F. (2013). "Azerbaycan'da Yerel Yönetim Yapılanması: Tarihi Deneyim Ve Mevcut Örgütlenme", Türk Dünyasında Yerel Yönetimler: Yapısal İşlevsel Görünüm ve Dönüşüm Süreci, Ed. M. Ökmen ve F. Elma, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, 61-80.
- GÜRKAN, Ü. (1964). "SSCB Siyasi Rejiminin Ana Hatları", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21 (1-4), 155-198.
- HASANOĞLU, M. (2008). "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması Ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları", Sayıştay Dergisi, 69, 73-90.
- HEKİMOĞLU, M. M. (2013). "Mahalli İdarelerin Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarındaki Düzenlenişine Karşılaştırmalı Bir Bakış", Bilig, 67, 49-72.
- HÜSEYN, R., ÜNAL, Ö. F. ve AKMAN E. (2013). "Azerbaycan'da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 5(1), 163-172.
- ISMAYİLOV, K. J. (2018). "The Formation And Evolution of Local Self-Government in Azerbaijan and Modern Local Self-Government in the Post-Soviet Countries (Issues Of Legal Regulation)", Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 21(3), 1-14.

- KARAARSLAN, M. (2007). Türkiye’de Yerel Yönetimler Reformu Bağlamında Yerel Yönetimlerin Özerkliği Ve Denetimi, Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KARABULUT, F. (2009), “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, Bilig, 50, 65-96
- KAYIKÇI, M. (1997). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan’da Siyasal ve Anayasal Yapılanma, Kocaeli Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- MAMEDOVA, M., HASANOV, H., BAİRAMOV, A., HUSEİNOV, M. (eds)(2001). “Local Government in Azerbaijan”, in Munteanu and Popa, 371-402. <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Azerbaijan%20Local%20Gov't%20Article.pdf>, e.t.: 11.11.2020.
- NARMAMBETOVA, A. ve AKMAN, Ç. (2018). “Kırgızistan Cumhuriyetinde Yerel Yönetimler”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6(13), 457 – 475.
- ÖZKULLUK, K. ve GILIÇ J. (2013). “Türkmenistan’da Yerel Yönetim Yapılanması”, Türk Dünyasında Yerel Yönetimler: Yapısal İşlevsel Görünüm ve Dönüşüm Süreci, (Ed. M. Ökmen, F. Elma), Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, 81-98.
- ÖZSOY, İ. (2006). “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler”, Bilig, 39, 163-194.
- PARLAK, B. (2018). “Azerbaycan’da Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler: Yapısal, İşlevsel ve Karşılaştırmalı Analiz”, TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara, 115-143.
- ROSKİN, M. G. (2009). Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür, Adres Yayınları, Ankara.
- ŞADİHANOV, E. (2011). “Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri”, Istanbul Journal of Sociological Studies, 33, 1-22.
- TİLEUBERDİ, Y. (2014). Türkiye Ve Kazakistan Yerel Yönetim Reformlarının Karşılaştırmalı Analizi, Gazi Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- UÇAR, A. ve ULUÇ Ç. (2013). “Kazakistan’da Yerel Yönetimler”, Türk Dünyasında Yerel Yönetimler: Yapısal İşlevsel Görünüm ve Dönüşüm Süreci, (Ed. M. Ökmen, F. Elma), Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, 99-118.
- URİNBOYEV R. (2018). “Local Government in Uzbekistan”, In: Farazmand A. (eds) Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_3665-1
- YALÇIN, R. (2019). “The Role and Features of Uzbek Local Authorities within a System of Strong Central Government”, Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi, 3 (1) , 49-60. https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm#_ftn30, e.t.: 15.11.2020. <https://hukukbook.com>, e.t.: 16.11.2020. https://turk-pa.org/tr/content/documents/publications/792_trk_cumhuriyetleri_anayasalar_kitab_2bask, e.t.: 16.11.2020.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLE SAĞLIK EKONOMİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: VAN İLİ ÖRNEĞİ

Nida GÜNSAN

nidagnsn93@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7014-3099

Zafer KANBEROĞLU

zkanberoglu@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4440-4133

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 03.07.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 25.01.2021

ACKNOWLEDGEMENTS:

This study (2019-SBE-YL-7941)
was supported by Van
Yüzüncü Yıl University
Scientific Research and
Projects Center.

ANALYSIS OF RELATIONSHIP BETWEEN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND HEALTH ECONOMICS IN VAN CITY

ÖZ Van ilinde sürdürülebilir kalkınma ile sağlık ekonomisi arasındaki ilişkinin analizi söz konusu makalede ortaya konmuştur. Çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın kapsamı ve tanımına ek olarak, sağlık hizmetleri ekonomisinin kapsamı ve tanımı da ele alınmıştır. Uygulama bölümünde, Van ilinde sürdürülebilir kalkınma ile sağlık ekonomisi arasındaki ilişkinin analizi Van'da yaşayanlarla yapılan anket çalışmasıyla sunulmuştur. Van ilinde yapılan anket çalışması ile belirlenen Değişken faktörlerin bağlantı düzeyleri analiz sonunda sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, sağlık hizmetleri ekonomisi, Van

ABSTRACT

The analysis of relationship between sustainable development and health care economy in Van city has been revealed in the article in question. In addition to scope and definition of sustainable development in working, the scope and definition of health care economy have been dealt with. In application section, the analysis of relationship between sustainable development and health care economy in Van city has been presented through the survey study conducted with people living in Van. Connection levels of the Variable factors determined by survey study in Van has been presented at the end of analysis.

Keywords: Sustainable development, health care economy, Van

INTRODUCTION

Sustainable development is the process of being able to supply of next generations needs by not making sacrifice from needs of today's people. From 1970s, the problems related to environment have arrested economists' attention. While the discipline of development, at first, was not taking into consideration environment problems, from the date mentioned it adopted an insight which pays regard to environment as well. The insight expressed as sustainable development. The Notion of sustainable development has unified both environment and social and financial factors which existed before in development. The subheadings of this attachment among the environment, the society and the economy are also playing an essential role without any doubt in this interaction. Health factor which is considered as an important subheading of society factor, comes to the front as a factor which directly influences the welfare of mankind. Out in open and closed area, in the interaction between sustainable development and health care the factors which affect human health play important roles. The countries need to increase the budget and services concerning health care so that individuals can spend healthy life. In the providing with health service health economy being is the sub-branch of economics is taking over this task. The task of health economy is to ensure the productivity of health care services and to make studies related to those.

GENERAL OVERVIEW ON DEVELOPMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

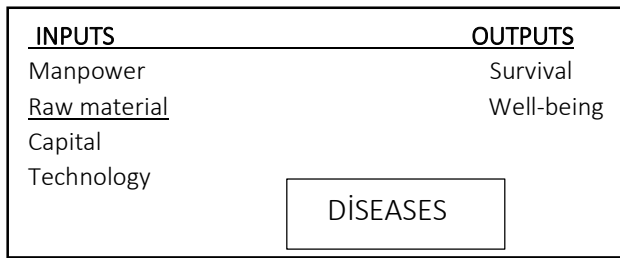
The groundbreaking progresses in human life resulted from new inventions and changeover from the production based on manpower to machine power in Europe in 18th and 19th centuries started happening and it was called industry revolution. Industry revolution has caused to eradicate environment and natural sources with both fast growing the Population and the production. However, environmental problems had not been kept in sight by 1970. In parallel with starting to grow of environmental problems it requires a new approach for the notion of development. After 1980s, an awareness concerning of protecting of environment has started making progress in the world (Terzi, 2017: 7). Growing of destructive eradicating over environment has start becoming a threat in terms of ecosystem. Together with fast production, it has started being consumed much more sources from nature and the wastes of those sources consumed has damaged to nature a lot.

Growing of environmental problems extremely and beginning of overhanging the next generations by providing current generations by providing current generations with their needs requires to act in unison at an international level to keep under control such threats. Firstly, a few national and international treaties, agreements and papers have started to be prepared regarding this subject. International institutions such as United Nations (Un), Council of Europe (COE), Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), World Trade Organization (WTO) have started to pay attention to the subject closely. They have also started to produce solutions about the subject by detecting environmental problems. It is admitted that the milestones of sustainable development began with 1972 Stockholm Declaration. With the Declaration it has been drawn attention to relations between human beings and environment, negative impacts of human activities on environment and the importance international cooperation about protecting the environment; besides, it has been admitted that people must have the right to live in healthy and clean environment. "Sustainable Development" has started to be emphasized and its background to be constituted with the Stockholm Declaration. That the carrying capacity has been pointed out, that accurately utilizing the sources has been defended, and that establishing the link between economic-social advancement with the environment can be stated as the reasons for this.

HEALTH ECONOMY

Economics is social science that examines how to meet infinite human needs with finite sources. It is divided into sub-branch. Health economy is a sub-branch which has emerged in accordance with applying the general rules of economics in health sector. Health economy can be defined as to produce the highest-level health care service and to distribute among groups and individuals making up the society in the best way by using allocated sources for health sector in the best way (the most economical, effective, productive, and rational). Although the health economy was first introduced by Mushkin's study it was identified with the essay of K. Arrow published in 1963. Arrow included some concepts about health market and health economy. Arrow in the introduction part, investigated unique differences of normative economy and stated the specific problems of health economy by comparing medical health industry with norms of welfare economy (Arrow, 1963: 941).

The study fields of health economy encompass all activities related to health services. Health economy covers a broad field of study which surrounds health concept. The aim of health economy is to provide the best output in health by using resources in the best way. Its aim is to live healthily without being ill and to utilize resources in the most efficient way. While achieving this goal, which can be explained by the figure below.

Figure 1: The 'black box' of health economics

Source: Smith G.T, 1987

With the economists' dealing with the problems in health sector, health economy discipline has emerged. Once the need for few resources allocated to the health sector has increased, the healthy economists have started to carry out studies to minimize the ineffectiveness experienced in health sector. The reasons of improvements in health economy are listed as (Şantaş, 2017: 86-87):

1. When compared to human's demands, existing resources are scarce. This fact indicates that all needs and demands cannot be met.
2. Resources have alternative areas of usage. This is identified as "opportunity cost."
3. Each person owns different needs and demands and to each person his/her own needs and demands are more important.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND HEALTH ECONOMY

With the occurrence of Industrial Revolution positive events appeared in economic, social, environmental, and demographic developments. Following all these developments there have been advancements in health field. One of the consequences of the Industrial Revolution is that the differences of development levels among countries have increased. Today health is one of the most important means of economic development. Therefore, to ensure an effective economic development, countries should provide

individuals with every service in health sector. Because, when a healthy individual can work produce something, it contributes to national (Kanberoğlu ve Günsan, 2018: 787).

Sustainable development concept involves environment, economy, socio-demographic and health elements. The fundamental characteristic of sustainable development concept is to meet the needs of existing population in a way that will not hinder meeting the needs of Future generations. The importance of this definition in terms of health care system and services is to improve the life standards of humans without damaging the environment. However sustainable development concept handles more than just the attempts to protect the environment. This concept also includes Future generations and being healthy in long term. Sustainable development focuses on not only the increase of income but quality of life equality among individuals and generations, human welfare social and moral aspects in a way that will cover decreasing the poverty. Because next generations have right to live in a clean world as much as we do (Çelik,2006:27). Themes and indicators stated at Table 1 have importance in sustainable development and health relations

Table 1. Evaluation of Sustainable Development Goals Theme

THEME	SUB-THEME	INDICATOR
HEALTH	Nutritional Status	Nutritional status of children
	Death rate	Life expectancy at birth Child mortality rate under 5 years
	Hygiene Conditions	Proportion of the Population who has adequate polluted water and waste services.
	Drinking water	Proportion of Population waste service who able to find clean drinking water.
	Health care	Population receiving primary healthcare. Vaccination against infections child diseases Using proportion of birth control methods

Source: Çelik, 2006:34

When we evaluated the relationship between sustainable development and health, nutritional status, death status, death rate, hygiene Conditions drinking water and health care services become important factor. Hence within this relationship these factors reveal the negative or positive aspects.

LITERATURE SURVEY

The literature review on health is summarized in the table below.

Author	Coverage
Taşkın (2011)	During the literature survey, it has been found out that examining the relationship between sustainable development and health, has obtained different results.
Çelik (2006)	During literature survey, it has been found out that examining the relationship between sustainable development and health has investigated the role of health services in a developed society which is the goal all nations.

<i>Poyraz (1990)</i>	During literature survey, it has been found out that examining the relationship between development and health has mentioned measurements which are to be taken to make health care services in Turkey productive.
<i>Somunoğlu (1999)</i>	During literature survey it has been found out that has dealt with different models about health concept.
<i>Ulutürk (2015),</i>	During literature survey it has been found out that has mentioned QALY and DALY criteria in measuring the health.
<i>Gibis and Wild (2003)</i>	During literature survey it has been found out that have handled the evaluation of health inversion in countries based on social insurance by Germany, Netherlands, and Austria examples
<i>Loş (2016)</i>	During literature survey, it has been found out that has used multi-dimensional scaling analysis method. She has wanted to reveal the differences and similarities among 34 OECD member countries.
<i>Mendelson and Schwartz (1993)</i>	During literature survey it has been found out that have stated that cost increase ageing and demographic increase have impacts on health.

SURVEY STUDY TO DETERMINE THE RELATIONSHIP BETWEEN SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND HEALTH ECONOMICS

Analysis of the relationship “between sustainable development and health Economics in Van City” in our study, 400 participants were asked 20 questions and the data obtained was interpreted with the SPSS program. The participants were presented with options such as “I absolutely disagree”, “I disagree”, “I partially agree”, “I agree”, “I definitely agree” on the questions and these options 5 were given with a score of 1,2,3,4,5. The analysis was conducted with parametric test as the data was normally distributed. “Independent t test” and “One-way Anova (variance)” analysis was performed. The independent t test is analyzed based on demographic characteristics, gender, and marital status by taking averages of respondents answer to survey questions based on two independent variables. The one-way ANOVA test is applied to more than two variables. Demographic characteristic such as age, occupation, education status is analyzed as to how participants answer 20 question. If the average of the groups is “3 and above” it means that the participants approach the questions positively, meaning that they participate in the given question. If the averages of the groups are “2 and below” it means that the participants don’t take asked positive approach to the questions asked or don’t participate in the question asked.

RELIABILITY ANALYSIS

Table 2. Reliability Analysis Table

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha is based on standard question	Number of questions
0,927	0,929	20

The alpha values were found to be 0,927 and the reliability of the 20 questions addressed to the participants was very high.

FREQUENCY TABLES

Table 3. Distribution of the Participants by Age

	Frequency	%	Valid %	Cumulative %
Valid				
15-25 between	109	27,3	27,3	27,3
26-35 between	159	39,8	39,8	67,0
36-45 between	83	20,8	20,8	87,8
45-60 between	39	9,8	9,8	97,5
60 and over	10	2,5	2,5	100,0
Total	400	100,0	100,0	

There are 109 people between the ages of 15-25, 159 people between the ages of 26-35, 83 people between the ages of 45-60 and 10 people above the age of 60.

Table 4. Distribution of the Participants by Gender

	Frequency	%	Valid %	Cumulative %
WOMAN	194	48,3	48,3	48,3
MAN	206	51,5	51,5	99,8
Total	400	100,0	100,0	

The number of female participants was 194 and the number of male participants was 206.

Table 5. Distribution of the Participants by Education

	Frequency	%	Valid %	Cumulative %
Primary school	2	0,5	0,5	0,5
Middle School	10	2,5	2,5	3,0
High School	91	22,8	22,8	25,8
University	225	56,3	56,3	82,0
Graduate	72	18,0	18,0	100,0
Total	400	100,0	100,0	

The participants provided 2 elementary school, 10 secondary school, 91 high school, 225 university and 72 graduate students.

Table 6. Distribution of the Participants by Income

	Frequency	%	Valid %	Cumulative%
0-1000 ₺	14	3,5	3,5	3,5
1000-1500 ₺	15	3,8	3,8	7,2
1500-2000 ₺	47	11,8	11,8	19,0
2000-2500 ₺	47	11,8	11,8	30,8
2500 over	277	69,3	69,3	100,0
Total	400	100,0	100,0	

The number of the participants with 0-1000 ₺ income is 15 people with 1000-1500 income, 47 people with 2000-2500 income and 47 people with income over 2500 ₺.

Table 7. Table of Distribution by Place of Residence of Participants

	Frequency	%	Valid %	Cumulative %
Town center	343	85,8	85,8	85,8
District	50	12,5	12,5	98,3
Town or village	7	1,8	1,8	100,0
Total	400	100,0	100,0	

Of the participants 343 were from the city center, 50 were from the district and 7 were from town and villages.

Table 8. Distribution Table by Marital Status of Participants

	Frequency	%	Valid %	Cumulative %
Single	209	52,3	52,3	52,3
Married	191	47,8	47,8	100,0
Total	400	100,0	100,0	

Of the participants, 209 were single and 191 were married.

Table 9. Distribution Table of Participants by Profession

	Frequency	%	Valid %	Cumulative %
Tradesmen	21	5,3	5,3	5,3
Student	70	17,5	17,5	22,8
Officer	143	35,8	35,8	58,5
Academician	20	5,0	5,0	63,5
Other	146	36,5	36,5	100,0
Total	400	100,0	100,0	

Of the participants 21 were tradesmen, 70 were students 143 were Officer, 20 were academician and 146 were from other Professional.

INDEPENDENT t TEST

One of the parametric tests, the independent t test averages, two Independent variables and makes a comparison. In our analysis we averaged the answers to the 20 questions we asked the respondents based on their gender and marital status. When gender and marital status are two choices and independent of each other (women and man are independent of each other, married and single are independent of each other) the average of 20 questions is taken to see if there is a significant difference according to gender and marital status. If the sig(p) value is greater than 0.05 there is no significant difference and we interpret, the analysis according to the mean. If the average values are "3" and above it means that the participants have a positive approach to the questions asked. If average has a value below "3" it means that participants are not participating in the questions asked.

t Test Results

Table 10. Table of Statistical Values According to Gender Status of Participants

	Gender	Person	Average	Standard deviation	Standard error average
The relationship between sustainable development and health	Woman	193	3,9101	0,70859	0,05101
	Man	206	3,8587	0,68452	0,04769

Table 11. t Test Table According to Gender Status of Participants

		Levene's Equality of Variances		Equality of means t-test						
		f	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Average differences	Standard Error differences	95% confidence interval	
									Lower	Upper
The relationship between sustainable development and health	Assumption of equality of variances	0,840	0,360	0,737	397	0,462	0,05139	0,06975	0,08574	0,18852
	Assumption that the variances are not equal			0,736	393,081	0,462	0,05139	0,06983	0,08590	0,18868

Hypothesis 1: “There is a significant difference between sustainable development and health according to the genders of participants.”

Hypothesis 2: “There is not a significant difference between sustainable development and health according to the genders of participants.”

As a result of t test homogeneous and sig(p) value has been found 0.462, which has become bigger than 0.05 significance value. In this situation, we reject as Hypothesis 1 and we accept Hypothesis 2. In other words, the value which has been obtained according to the participants’ gender status has been bigger a significant difference does not exist between sustainable development and health. When we look at the averages of men and women at Table 11, 3.91 for women and 3.85 for men, there is not a difference at a significant degree. A significant difference does not exist for the relationship between sustainable development and health in terms of gender situation of men and women and it has been concluded that there is not a significant difference between sustainable development and health in both men and women. That there exists no difference means they agree with the questions.

Table 12. Statistical Values Table According to Marital Status of Participants

	Marital status	Person	Average	Standard deviation	Standard error average
The relationship between sustainable development and health	Single	209	3,8753	0,69782	0,04827
	Married	191	3,8939	0,69386	0,05021

Table 13. t Test Table According to Marital Status of Participants

		Levene's Equality of Variances		Equality of means t-test						
		f	Sig.	t	df	Sig(2-tailed)	Average differences	Standard Error differences	95% confidence interval	
									Lower	Upper
The relationship between sustainable development and health	Assumption of equality of variances	0,259	0,611	0,267	398	0,790	0,01859	0,06966	0,15554	0,11836
	Assumption that the variances are not equal			0,267	395,170				0,790	0,01859

Hypothesis 3: “There is a significant difference between sustainable development and health according to marital status of the participants.”

Hypothesis 4: “There is not a significant difference between sustainable development and health according to marital status of the participants.”

As a result of t test homogeneous and sig(p) value has been found 0.790, which has become bigger than 0.05 significance value. In this situation, we reject as Hypothesis 3 and we accept Hypothesis 4. In other words, the value which has been obtained according to the participants’ marital status has been bigger a significant difference does not exist between sustainable development and health. When we look at the averages of men and women at Table 13, 3.87 for single individuals and 3.89 for married individuals, there is not a difference at a significant degree. A significant difference does not exist for the relationship between sustainable development and health in terms of marital situation of single and married individuals and it has been concluded that there is not a significant difference between sustainable development and health in both single and married individuals. As a result of t test which was carried out according to both gender and marital status, it has been concluded that when there are positive improvements for health factor, indicators of sustainable development advances may occur in health status of the society.

-One Way Anova Test (Variance)

The correlation averages among more than two variables are analyzed one-way anova test. By using the one-way Anova test, a comparison is made between their answers to questions which are averaged according to demographic features of participants such as education, occupation, age city and these groups. Whether a significant correlation exists between groups and if it does, between which groups it exists is tried to be tested. In Anova test, *Post Hoc test* and *Tukey* test are looked at if variances are homogeneous, *Bonferroni* test is looked at if they are not and the comparison is made between groups.

Table 14. Statistical Values Table According to Education Status of Participants

	Person	Average	Standard deviation	Standard error	95% confidence interval		Minimum	Maximum
					Lower	Upper		
Primary School	2	2,4000	1,06066	0,75000	6,1297	12,9297	2,65	4,15
Secondary School	10	2,8600	0,66825	0,21132	3,3820	4,3380	2,95	4,75
High School	91	2,7978	0,7210	0,07559	3,6476	3,9480	1,90	5,00
University	225	2,8769	0,70709	0,04714	3,7840	3,9698	1,50	5,00
Postgraduate	72	3,0331	0,60626	0,07145	3,8906	4,1756	2,15	5,00
Total	400	3,8842	0,69512	0,03476	3,8159	3,9525	1,50	5,00

Table 15. Anova Table According to Education Status of Participants

	Average sum of squares	Df	Average squares	F	Sig.
Intergroup comparison	2,763	4	0,691	1,436	0,041
Total	190,030	395	0,481		
	192,793	399			

Hypothesis 5: “There is a significant difference between sustainable development and health according to education status of the participants.”

Hypothesis 6: “There is not a significant difference between sustainable development and health according to education status of the participants.”

According to table 15, sig(p) was found to be 0.041 and this value. We reject Hypothesis 6, and we accept Hypothesis 5. That is, there is significant difference between the educational status of the participants and the sustainable development and health. When we look at the average of the groups in table 14, the average of the graduate students was found to be 3.8842. According to the results of Anova test, which is higher than 3, the participants were asked to participate in the questions meaning that there is a significant difference between sustainable development and health. When we look at the average of the other groups, primary school average was 2.4000, secondary school average was 2.8600, high school average was 2.7978 and university average was 2.8769. If these values are below 2, it means that the participants didn't participate in the questions. When we look at the total in general it is concluded that there is no significant difference between sustainable development and health as it is above 3. In other words, the participants had a positive approach to the questions.

Table 16. Statistical Values Table According to Income Status of Participants

	Person	Average	Standard deviation	Standard Error	95% confidence interval		Minimum	Maximum
					Lower	Upper		
0-1000 ₺	14	4,0214	0,51988	0,13894	3,7213	4,3216	3,10	4,90
1000-1500 ₺	15	3,6700	0,80463	0,20775	3,2244	4,1156	2,20	5,00
1500-2000 ₺	47	3,9787	0,7443	0,10858	3,7602	4,1973	2,00	5,00
2000-2500 ₺	47	3,6064	0,62159	0,09067	3,4239	3,7889	1,90	5,00
2500- above	277	3,9200	0,69051	0,04149	3,8383	4,0017	1,50	5,00
Total	400	3,8842	0,69512	0,03476	3,8159	3,9525	1,50	5,00

Table 17. Anova Table According to Income Status of Participants

	Average sum of squares	Df	Average squares	F	Sig.
Intergroup comparison	5,354	4	1,338	2,821	0,025
	187,439	395	0,475		
Total	192,793	399			

Hypothesis 7: “There is a significant difference between sustainable development and health according to income status of the participants.”

Hypothesis 8: “There is not a significant difference between sustainable development and health according to income status of the participants.”

According to table 17, sig(p) was found to be 0.025 and this value is 0.05 smaller than significance value. We reject Hypothesis 8, and we accept Hypothesis 7. That is, there is significant difference between the income status of the participants and the sustainable development and health. When we look at the average of the groups in table 16, the average of the participants with 0-1000 ₺ income was found to be 4.0214. According to the results of Anova test, which is higher than 3, the participants were asked to participate in the questions meaning that there is a significant difference between sustainable development and health. When we look at the average of the other groups, 1000-1500 ₺ income 3.670, 1500-2000 ₺ income 3,978, 2000-2500 ₺ income 3.606, and 2500 and over ₺ income 3.920 are seen to have values. Given that these values are above 3, it means that the participants agree with the questions and that there is a significant correlation between sustainable development and health.

Table 18. Statistical Values Table According to Professional Status of Participants

	Person	Average	Standard deviation	Standard Error	95% confidence interval		Minimum	Maximum
					Lower	Upper		
Tradesmen	21	4,1881	0,56633	0,1238	3,9303	4,4459	3,00	5,00
Student	70	3,8593	0,75557	0,09031	3,6791	4,0394	1,90	5,00
Civil servant	143	3,8140	0,77828	0,06508	3,6853	3,9426	1,50	5,00
Academician	20	4,3072	0,48236	0,10786	4,081	4,5330	3,5	5,00
Other	146	3,8633	0,58853	0,04871	3,7670	3,9596	2,15	5,00
Total	40	3,8842	0,69512	0,03476	3,8159	3,9525	1,50	5,00

Table 19. Anova Test Table According to Professional Status of Participants

	Average sum of squares	Df	Average squares	F	Sig.
Comparison between groups	6,331	4	1,583	3,353	0,010
	186,462	395	0,472		
Total	192,793	399			

Hypothesis 9: “There is a significant difference between sustainable development and health according to professional status of the participants.”

Hypothesis 10: “There is not a significant difference between sustainable development and health according to professional status of the participants.”

According to table 19, sig(p) was found to be 0.010 and this value is 0.05 smaller than significance value. We reject Hypothesis 10, and we accept Hypothesis 9. That is, there is significant difference between the professional status of the participants and the sustainable development and health. When we look at the

average of the groups in table 18, the average of the participants who are academician was found to be 4.3072. According to the results of Anova test, which is higher than 3, the participants were asked to participate in the questions meaning that there is a significant difference between sustainable development and health, also they approach more positive than other participants. When we look at the average of the other groups, artisan 4.1881, student 3.8593, civil servants 3.814, other 3.8633 are seen to have values. Sig. (p) value of variants is found to be 0.005 and as this is smaller than 0.05 the variants are not homogeneous. When we look at the Post Hoc Test, there is a significant difference between academician and civil servants. Given that these values are above 3, it means that the participants agree with the questions and that there is a significant correlation between sustainable development and health.

Table 20. Statistical Values Table According to Where Participants Live

	Person	Average	Standard Deviation	Standard Error	95% confidence interval average		Minimum	Maximum
					Lower	Upper		
Town center	343	3,8730	0,69421	0,03748	3,7993	3,9467	1,50	5,00
District	50	3,9509	0,71839	0,10160	3,7467	4,1551	2,20	5,00
Town or village	7	3,9571	0,63010	0,23815	3,3744	4,5399	3,15	4,85
Total	400	3,8842	0,69512	0,03476	3,8159	3,9525	1,50	5,00

Table 21. Anova Test Table According to Where Participants Live

	Average sum of squares	df	Average squares	F	Sig.
Comparison between groups	0,303	2	0,151	0,312	0,732
	192,490	397	0,485		
Total	192,793	399			

Hypothesis 11: “There is a significant difference between sustainable development and health according to where the participants live.”

Hypothesis 12: “There is not a significant difference between sustainable development and health according to where the participants live.”

According to table 21, sig(p) was found to be 0.732 and this value is 0.05 bigger than significance value. We reject Hypothesis 11, and we accept Hypothesis 12. That is, there is not significant difference between where the participants and the sustainable development and health. When we look at the average of the groups in table 20, city dwellers 3,8730, county dwellers 3,9509, town-village dwellers 3,9571 are the averages. Sig. (p) value of variants is found to be 0.714 and the variants are homogeneous. When we look at the Post Hoc Test, there is not a significant difference between groups. According to the results of Anova test, which is higher than 3, the participants were asked to participate in the questions meaning that there is a significant difference between sustainable development and health.

Table 22. Statistical Values Table According to Age Status of Participants

	Person	Average	Standard Deviation	Standard Error	95% confidence interval average		Minimum	Maximum
					Lower	Upper		
15-25 between	109	3,8156	0,66697	0,06388	3,6890	3,9422	1,90	5,00
26-35 between	159	3,8814	0,67265	0,05334	3,7761	3,9868	1,90	5,00
36-45 between	83	3,7914	0,75352	0,08271	3,6269	3,9560	1,50	5,00
45-60 between	39	4,1333	0,68742	0,11008	3,9105	4,3562	2,05	5,00
60 and over	10	4,4750	0,42246	0,13359	4,1728	4,7772	3,70	5,00
Total	400	3,8842	0,69512	0,03476	3,8159	3,9525	1,50	5,00

Table 23. Anova Test Table According to Age Status of Participants

	Average sum of squares	df	Average squares	F	Sig.
Comparison between groups	7,139	4	1,785	3,798	0,005
	185,653	395	0,470		
Total	192,793	399			

Hypothesis 13: “There is a significant difference between sustainable development and health according to age status of the participants.”

Hypothesis 14: “There is not a significant difference between sustainable development and health according to age status of the participants.”

According to table 23, sig(p) was found to be 0.005 and this value is 0.05 smaller than significance value. We reject Hypothesis 14, and we accept Hypothesis 13. That is, there is significant difference between the age status of the participants and the sustainable development and health. We can understand between which groups is the significant difference by examining the averages when we look at group averages in table 22, 15-25 ages 3,856, 26-35 ages 3,8814, 36-45 ages 3,7914 45-60 ages 4, 1333, 60 ages and over 4.4750 are seen to have values. The participants were asked to participate in the questions meaning that there is a significant difference between sustainable development and health, also they approach more positive than other participants. However, we can see that 60 ages and over approach more positively with 4,4750 average. When we look at homogeneous tests of variants sig(p) value, is 0.373 and this value is bigger than 0.05 and variants are homogeneous. When we look at Post Hoc Test Tukey there is a significant difference between 15-25 ages and 65 ages and over; 15-25 ages group with 3,8156 average and 60 ages and over group with 4.4750 average have a significant difference. However, since both groups have over 3 average, it means that they give positive responds to the questions.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The concept of sustainable development includes environmental, economic, socio-demographic and health elements. The point emphasized in sustainable development is that it meets the needs of the current population in a way that doesn't prevent the meeting of the needs of Future generations. When it is evaluated in terms of health services it is important to increase the quality of human life without damaging

the environment while meeting these needs. Because sustainable development covers not only protecting the environment but also being healthy in the long term. Health indicators of sustainable development include nutritional status (nutritional status of children) mortality rate (mortality rate of children under 5 years of life expectancy at birth) hygiene conditions (proportion of population with adequate contaminated water and waste services services) drinking water (proportion of population with clean drinking water) indicators such as the rate of population receiving primary health care, vaccination against infections pediatric diseases, the use of birth control methods reveal the relationship between sustainable development and health.

When the results of hypothesis test are evaluated collectively, it can be said that there is a positive relationship between sustainable development and health. In this context, it can be said that improvements health indicators will boost social welfare in line with new analysis results. As a result of the survey results and observations made in the thesis study, it is estimated that the Following suggestions will positively affect the sustainable development health relationship in Van city. These suggestions can be listed as follows.

- Vaccination to protect children living in Van against infectious diseases,
- Investigation of education levels of citizens living in Van city,
- To inform the citizens living in Van about healthy living,
- To minimize the environmental damage caused by the factories in Van,
- Providing access to health services for citizens living in villages,
- Providing the citizens of Van to have access to clean water,
- Attention should be paid to hygiene conditions in places such as hospitals, school and dormitories where the citizens living in Van collectively life,
- Increasing the preventive health services of the citizens in Van city,
- Medical wastes, household wastes, solid wastes collected and disposed of separately from the city,
- Effective awareness- raising activities to avoid unhealthy consumption while meeting the needs of the day,
- Adoption of evasion from environmental and economic activities that will be adversely affect by health,
- Ultimately, development (growing) and health are defining each other to ensure internalization,

REFERENCES

- ARROW, K.J. (1963). "Uncertainty and Welfare Economics of Medical Care". The American Economic Review, 53(5), 941-973
- ÇELİK, Y. (2006). "Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık". Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 9(1), 12-37.
- KANBEROĞLU, Z., GÜNSAN, N. (2018). Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma ve Sağlık İlişkisi. Ahtamara Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, (Editörler. Mehide Sahbaz, Bauyrzhan Botakarayev). 25-26 Ağustos 2018, İKSAD, 779-789, Van-Gevaş.
- LOŞ, N. (2016). Sağlık Ekonomisi Çerçevesinde Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Harcamalarının Karşılaştırmalı Analizi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- MENDELSON, D.N., SCHWARTZ, W.B. (1993). “The effects of Aging and Population Growth on Health Care Costs”. *Health Affairs*, 12(1), 119-125.
- POYRAZ, T. (1990). Sağlık Ekonomisi (Sağlık Hizmetlerinin Kalkınmaya Etkisi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Somunoğlu, S. (1999). “Kavramsal Açıdan Sağlık”. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 4(1), 51-62.
- SMITH, G.T. (1987). *Health Economics: Prospect for The Future*. Office of Health Economics, London.
- ŞANTAŞ, F. (2017). “Sağlık Ekonomisi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Dergisi*, 9(19), 85-93.
- TAŞKIN, Ö. (2011). Sürdürülebilir Kalkınmada Sağlık Ekonomisi ve Edirne İlinin Sağlık Sektörü Açısından Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- TERZİ, S. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi. Uzmanlık Tezi, T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- WILD, C., GIBIS, B. (2003). “Evaluations of Health Interventions in Social Insurance-based countries: Germany, The Netherlands and Austria”. *Health Policy*, 63, 187-196.

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ORTA VE GÜNEY ASYA ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR PANEL VERİ ANALİZİ

THE EFFECT OF ECONOMIC FREEDOMS ON FOREIGN DIRECT INVESTMENTS: A PANEL DATA ANALYSIS ON CENTRAL AND SOUTH ASIAN COUNTRIES

Hüseyin ÖNDER

huseyin.onder@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3779-1067

Abdulhanan ZARIFY

zarify.hannan@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4601-681X

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi

Received: 31.08.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 25.01.2021

JEL Codes: F21, E02, O53

ÖZ Doğrudan yabancı yatırımlar bir ülkenin ekonomik olarak gelişmesinde hem finansal anlamda, hemde teknoloji ve insan kaynağı anlamda olumlu katkılar yapabilmektedir. Orta ve Güney Asya ülkeleri de son yıllarda önemli derecede doğrudan yabancı yatırımlar çekerek ekonomik anlamda gelişme kaydetmektedirler. Bu ülkelerin önemli bir kısmında, geçmişte devletin ekonomideki rolü oldukça yüksekti. Bu çalışma ile söz konusu ülkelerde ekonomik özgürlüklerin, doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmektedir. Gerçekleştirilen panel veri analizi sonucunda ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı yatırımları çekmede istatistiksel olarak önemli ve pozitif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Örneklem olarak alınan ülkelerin ekonomik özgürlüklerini geliştirmeleri ile daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekebileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Özgürlükler, Asya Ülkeleri.

ABSTRACT Foreign direct investment could contribute positively in the economic development of a country both financial and in terms of technological and human resources. In recent years Central and South Asian countries have also made significant economic progress by drawing significant foreign direct investments. In most of these countries, the role of the state in the economy was quite high in the past. This study examined the effect of economic freedoms on foreign direct investments in these countries with panel data analysis. As a result of panel data analysis, it revealed that there was a statistically significant and positive relation between foreign direct investment and economic freedoms. As a result, it can be said that the countries which constitute the sample of the study can attract more foreign direct investment by improving their economic freedoms.

Keywords: Foreign Direct Investments, Economic Freedoms, Asian Countries.

GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları özellikle ekonomik olarak gelişme çabası içerisinde olan ülkelere ihtiyacı olan döviz girdisini sağlamanın yanında teknolojik ve yönetim alanında da faydalar sağlamaktadır. Ekonomik gelişme çabası içerisinde olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile yeni istihdam olanaklarına kavuşurken mevcut beşeri sermayenin yetenekleri de arttırılabilecektir. Bu nedenlerden ötürü pek çok ülke doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekebilmek için cazip teşvikler uygulamaya koymaktadır. Fakat doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkenin ekonomik ve hukuki yapısı da etkilemektedir. Ekonomik ve sosyal alanlarda özgürlüklerin kısıtlandığı girişim serbestliğinin azaldığı bir ekonomiye yabancı yatırımlarda azalabilecektir.

Ekonomik özgürlüklerin geliştiği, devletin şeffaf ve hesap verebilir olduğu ve hukuki yapının adil bir şekilde işlediği ekonomilerde şirketlerin önünü görmesi, geleceği ilişkin planlarını sağlıklı bir şekilde yapması ve bilgi asimetrisinin ortadan kaldırılması açısından önemlidir. Bu nedenle uluslararasılaşma eğiliminde olan şirketler gerek kendileri gerekse uluslararası organizasyonların hazırladığı raporlar ile ülke ekonomilerini takip etmekte ve yatırım kararlarını bunlara göre şekillendirebilmektedirler. Dolayısı ile pek çok ülke ekonomik özgürlük, şeffaflık ve hukuki yapılarını daha özgürlükçü bir hale getirmek için çaba göstermektedirler. Özellikle finansal serbestleşme hareketlerine sonradan katılan ülkelerin bu alanda daha yüksek bir çaba içerisinde oldukları söylenebilir.

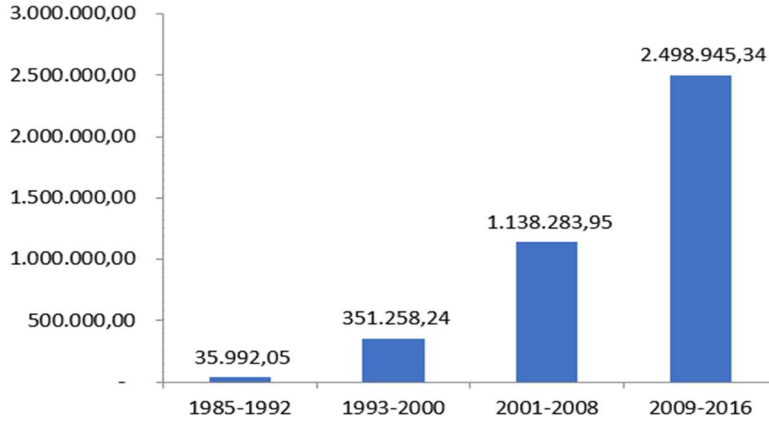
Orta ve Güney Asya ülkeleri olan Bangladeş, Çin, Hindistan, Nepal, Pakistan, Rusya ve Sri Lanka, özellikle 1990'lı yıllar ile birlikte uluslararası doğrudan yabancı yatırımları çekebilmek için önemli adımlar atmıştır. Bu alanda Özellikle Çin, Rusya ve Hindistan önemli miktarda uluslararası doğrudan yabancı sermaye çeken ülkelerdir. Çin ve Rusya'nın serbest piyasa ekonomisine yönelik attığı hızlı adımların sonucunu aldığı söylenebilir. Bu çalışmada söz konusu ülkelerin sahip olduğu ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmede ne derece etkili olduğu panel veri analizi ile incelenecektir. Özellikle bu bölgedeki bazı ülkelerin geçmişlerinde liberal ekonomik düzenin dışında bulunmaları çalışmayı daha çekici hale getirmektedir.

ORTA VE GÜNEY ASYA ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN GELİŞİMİ

Solow'un büyüme teorisinde uzun vadeli büyüme nüfus artışı, teknolojik ilerleme, sermaye birikimi ve emek kalitesindeki artış ile gerçekleştirilebilmektedir. Sermaye stokundaki artış, ekonominin itici gücü haline gelmesine rağmen zamanla fiziksel sermayeye azalan geri dönüşler nedeniyle neoklasik çerçevede uzun dönemli bir büyüme gerçekleşmeyebilir. Bu nedenle doğrudan yabancı sermaye yatırımları sermaye birikimini genişleterek kısa dönemli büyümeyi tetikleyebilir (Şenalp, 2018). Dolayısı ile ülkeler doğrudan yabancı yatırımları çekerek büyümelerini gerçekleştirmek istemektedirler. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ülkeye çekilen sermayenin yanında teknolojik ilerlemenin ve emek verimliliğinin de artacağını ummaktadırlar. Asya ülkeleri doğrudan yabancı yatırımların bu özelliklerini kullanarak ekonomik olarak gelişmeyi amaçlamaktadırlar

Orta ve Güney Asya ülkeleri arasında etnik ve dinsel farklılıklar oldukça yüksektir. Örneğin Hindistan ve Çin de İslamiyet, Hristiyanlık gibi semavi dinlerin yanında Budizm ve çok tanrılı dinlerde bulunmaktadır. Söz konusu ülkeler özellikle son 20 yılda dünya ekonomisinde önemli bir ağırlık ortaya koymaktadırlar. Ayrıca söz konusu ülkelerdeki mevcut yeraltı kaynakları uluslararası şirketlerin ilgisini çekmektedir. Örneğin Afganistan da elektrikli otomobiller ve cep telefonları gibi alanlarda kullanılan lityum madeni açısından oldukça zengin bir rezerve sahiptir. Dolayısı ile bu açıdan pek çok uluslararası şirketin ilgisini çekmektedir.

Şekil 1: Orta ve Güney Asya ülkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar (1985-2016, Milyon Dolar)

Kaynak: Dünya Bankası Verilerinden Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Orta ve Güney Asya ülkelerinin ekonomik gelişme ve mevcut doğal kaynak potansiyelleri bu ülkelerin finansal serbestleşme hareketleri sonunda uluslararası şirketlerin ilgisini çektiği Şekil 1 incelendiğinde ifade edilebilir. Orta Asya ülkelerinin Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını ilan etmesi sonrasında 2000'li yılların başlarına kadar oldukça sınırlı kalan doğrudan yabancı yatırımlar 2009 yılından sonra hızlı bir şekilde artmıştır. Özellikle Çin ve Rusya'nın bu artışın önemli nedenleri olduğu söylenebilir. Bu durum Tablo 1 incelendiğinde açık olarak gözükmemektedir.

Tablo 1: Orta ve Güney Asya'da Ülke Bazında Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

	1985-1992 Milyon \$	1993-2000 Milyon \$	2001-2008 Milyon \$	2009-2016 Milyon \$
Bangladeş	9,42	830,11	4.044,50	15.288,70
Çin	31.444,00	306.167,50	782.119,54	1.872.311,10
Hindistan	1.366,23	18.058,12	115.380,84	274.670,34
Sri Lanka	395,18	1.509,60	2.937,11	6.181,48
Nepal	12,47	58,11	31,80	574,57
Pakistan	1.603,75	4.476,44	20.358,00	13.855,00
Rusya Federasyonu	1.161,00	20.158,36	213.412,16	316.064,15

Kaynak: Dünya Bankası Verilerinden Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü üzere en çok doğrudan yabancı yatırım çeken ülkenin Çin olduğu, bunu Rusya'nın ve Hindistan'ın takip ettiği görülmektedir. Bangladeş, Pakistan, Sri Lanka ve Nepal'in ise doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusunda yetersiz kaldıkları Tablo 1'de görülmektedir. Tablo 1'de ortaya konan bir diğer ilginç durum ise Pakistan'ın 1985-1992 döneminde Rusya'dan fazla doğrudan yabancı yatırıma sahip olmasına rağmen, 2009-2016 döneminde yaklaşık 25 kat daha az yabancı yatırıma sahiptir. Rusya'nın 1990'lı yıllardaki dönüşümü doğrudan yabancı yatırımları çekme konusunda oldukça etkili olduğu söylenebilir.

ASYA ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER İLE İLGİLİ LİTERATÜR

Doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu geniş literatür iki ana başlıkta toplanabilir. Birinci başlık altında doğrudan yabancı yatırımların, teknoloji, emek verimliliği ve büyüme gibi

makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisinin incelendiği, diğer başlık altında ise doğrudan yabancı yatırımların gerisinde yatan sebepleri belirlemeyi amaçlayan çalışmalar yazılabilir. Birinci başlık altında yer alan çalışmaların bulguları genelleştirilirse doğrudan yabancı yatırımların teknolojik yayılmaya yol açarak büyüme ve emek verimliliğini olumlu etkilediği ifade edilebilir. İkinci başlık altındaki çalışmaların sonuçları ise kapsamlı bir genelleme yapmaya uygun görülmemektedir. Çünkü bu çalışmalarda ekonomik, sosyal ve siyasal faktörlerin hem ülkeler hem de bölgeler düzeyinde farklılık gösterdiği söylenebilir (Özcan ve Ayse, 2010). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik özgürlük ilişkisini inceleyen çalışmalarda birçok ülke veya ülke grubu örneklem olarak kullanılmıştır. Bu çalışmalardan Beheshtitabar ve Irgaliyev (2008) Ortadoğu ülkeleri üzerine, Bengoa ve Sanchez-Robles (2003) Latin Amerika Ülkeleri, Ajide ve Eregba (2015) Sahra altı Afrika ülkeleri örneklem olarak kullanmıştır. Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımlar ile ilgili literatür incelenirken bu çalışma ile ilgi düzeyi yüksek olan ekonomik özgürlükler ile ilgili olan çalışmalar ve Asya ülkeleri üzerine gerçekleştirilen çalışmalar temel alınacaktır.

Quazi, (2007) yılında Çin, Endonezya, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland örnekleminden hareketle doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde ekonomik özgürlüklerin etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 1995-2000 yılları örneklem dönemi olarak kullanılmıştır. Gerçekleştirilen panel veri analizi sonucunda ekonomik özgürlüklerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Söz konusu örneklem için iç piyasa büyüklüğü, iç piyasa getiri oranı doğrudan yabancı yatırımları arttırırken, politik istikrarsızlıklar doğrudan yabancı yatırımları azaltmaktadır.

Imtiaz ve Basheir, (2017) Güney Asya ülkeleri olan Bangladeş, Hindistan, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka ülkelerinde ekonomik özgürlükler ile uluslararası doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Gerçekleştirilen panel veri analizi sonucunda örneklem alınan ülkelerde ekonomik özgürlük ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar bir ülkenin kurumsal ikliminin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmedeki önemini vurgulamışlardır.

Tiwari (2011) kendi seçmiş olduğu 28 Asya ülkesinin 1998-2007 yılları arasındaki verileri ile gerçekleştirmiş olduğu panel veri analiziyle doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik özgürlük, dış yardım ve ekonomik büyüme ilişkisini incelemiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda mali özgürlük, finansal özgürlük ve yerli sermaye stokundaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu etkileyen önemli faktörler olduğu ortaya çıkmıştır. Yolsuzluktan kurtulma, doğrudan yabancı yatırım girişi ve dış yardım ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen önemli faktörlerdir.

ARAŞTIRMA MODELİ VE VERİLER

DYY'nın nedenlerini araştıran ilk teorik çalışmalar Adam Smith, James Stuart Mill ve Torrens'e kadar gitse de konuya işaret eden ilk kişilerden birisi Ohlin(1933)'dir. Ohlin(1933)'e göre bir ülkeye yatırımları çeken karlılık ve bu yatırımları daha düşük faizle finanse etme imkânıdır. Bunlara ilaveten ticari engellerin azalması ve hammadde kaynaklarına ulaşabilmek de önemli faktörlerdendir (Özcan ve Ayse, 2010). Bu çalışma 1996-2016 yıllar arasında seçilmiş olan Orta ve Güney Asya ülkelerinde¹ doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinde, ekonomik özgürlüğün rolünü panel veri analizi yardımıyla açıklamaktır. Bu nedenle aşağıda gösterilen panel veri modelinin analiz edilmesinde 147 ülke/yıl verisi kullanılmıştır.

¹ Orta ve Güney Asya ülkeleri geniş kapsamda Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Nepal, Butan, Maldivler, Afganistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Moğolistan, Çin ve Rusya olarak sıralanmaktadır. Fakat verilerine erişilebilen Bangladeş, Çin, Hindistan, Nepal, Pakistan, Rusya ve Sri Lanka ülkeleri olduğu için çalışmada bu ülkeler örneklem olarak alınmıştır.

$$LnDYY_{it} = EÖ_{it} + HUKD_{it} + DHV_{it} + BS_{it} + PİB_{it} + DK_{it} + TİC_{it} + u_{it}$$

Yukarıda gösterilen modelde yer alan değişkenlerden *LnDYY* modelin bağımlı değişkenini göstermektedir. *LnDYY* i'ninci ülkenin, t zamanında çekmiş olduğu doğrudan yabancı sermaye miktarının doğal logaritmasını göstermektedir. Değişkenler arasındaki uyumu yakalamak için doğrudan yabancı sermaye miktarları doğal logaritma alınarak modelde kullanılmıştır. *EÖ* değişkeni i'ninci ülkenin, t zamanındaki ekonomik özgürlük düzeyini göstermektedir. Ekonomik özgürlük değişkeni Heritage Vakfı'nın, Ekonomik Özgürlük Endeksinden alınmıştır. Bu endekste değerler 0 ila 100 arasında değişmektedir. 0 en düşük ekonomik özgürlüğü seviyesini gösterirken, 100 ise en yüksek ekonomik özgürlüğü seviyesini göstermektedir. Ekonomik özgürlük endeksi pek çok çalışmada kullanılan bir değişkendir. Örneğin Berggren ve Jordahl (2005) serbest ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisini incelediği çalışmada, İslam (1996) ekonomik büyüme üzerinde ekonomik özgürlüğü inceledikleri çalışmalarında ekonomik özgürlük endeksini kullanmışlardır. Goel ve Nelson (2005), Nyström (2008), Heckelman (2000) ve Grubel (1998), ekonomik özgürlük ile ilgili çok sayıda çalışmalardan birkaçı olarak sıralamak mümkündür.

HUKD değişkeni i'ninci ülkenin, t zamanındaki hukuki düzeninin kalitesini göstermektedir. *DHV* değişkeni ise i'ninci ülkenin, t zamanındaki devletin şeffaflığını ve hesap verebilirliğini göstermektedir. *HUKD* ve *DS* değişkenleri de Daniel Kaufman tarafından oluşturulmuş The Worldwide Governance Indicators 'den elde edilen veriler ile modelde kullanılmaktadır. Söz konusu değişkenlerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda genellikle pozitif yönlü bir ilişki ortaya konmaktadır. Nizam ve Hassan (2018) 8 Güney Asya ülkesi için yönetim göstergelerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelediği çalışmada *HUKD* ve *DHV* değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar söz konusu değişkenlerin doğrudan yabancı yatırımları arttırdığı yönündedir. Yerrabati ve Hawkes (2016) Güney ve Doğu Asya ülkeleri üzerine 1980-2012 yılları arasında yapılan 48 adet çalışmayı inceledikleri çalışmalarında güçlü yasal düzenlemelere sahip ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı yatırım çektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Modelde yer alan diğer değişkenlerden *BS* değişkeni i'ninci ülkenin, t zamanındaki beşerî sermaye düzeyini göstermektedir. Bu değişken bürüt ortaokul kayıt oranları kullanılarak modele dahil edilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımları çekme konusunda ülkenin mevcut beşerî sermayesi de etkili olabilmektedir. Bu durum pek çok çalışmada inceleme konusu yapılmıştır. Örneğin Gui-Diby (2014) Afrika ülkelerinde, Blin ve Ouattara (2009) Mauritius'ta doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını incelediği çalışmalarda söz konusu değişkeni kullanmaktadır. *PİB* değişkeni i'ninci ülkenin, t zamanındaki piyasa büyüklüğünü göstermektedir. *PİB* değişkeni kişi başına düşen GSYİH rakamları ile modelde yer almaktadır. *DK* değişkeni ise i'ninci ülkenin, t zamanındaki doğal kaynak zenginliğini göstermektedir. Bu değişken söz konusu ülkelerin gerçekleştirmiş olduğu maden ihracatında, cevher ve metalin ihracatının oranı olarak modelde kullanılmıştır-. Doğal kaynakların bolluğu doğrudan yabancı yatırımları çekmede önemli bir etken olarak kabul edilmektedir (Hayat, 2018). Asiedu (2013) Sahra Altı Afrika ülkeleri, Asif ve Majid (2018) Pakistan üzerine yapmış oldukları çalışmalarda doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde ülkelerin doğal kaynak zenginliğinin etkisini incelemişlerdir. Modelin son değişkeni olan *TİC* değişkeni ise i'ninci ülkenin, t zamanındaki ticaret düzeyini göstermektedir. Bu değişken ülkelerin GSYİH içerisindeki ticaret sektörünün %'si olarak modelde kullanılmıştır. Moussa vd. (2016) ile Imtiaz ve Bashir (2017) söz konusu değişkeni kullanan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Bu değişkenlerin tamamı Dünya Bankasının veri tabanından elde edilmiştir.

BULGULAR

Doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde ekonomik özgürlüklerin etkisinin incelendiği modelin panel veri ile analizini geçmeden önce Tablo 2’de modelde yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri gösterilmektedir. Modelin bağımlı olan LnDYY değişkeninin ortalama değeri 25,85 tır. Bu değişkenin en yüksek ülkedeki değeri 26,33’e en küçük olduğu ülkede ise -6,90’e indiği Tablo 2’de görülmektedir. EÖ değişkeninin ortalama değeri 53,61 dir. Bu değişkenin en büyük değeri 66,00 iken en küçük değer ise 44,20’e inmektedir. Beşerî sermayenin (BS), ortalama değeri 62,85 olurken bu değişkenin en yüksek değeri 104,80, en düşük değeri ise 22,81’dir. HUKD değişkeni ortalama olarak 35,85 değer alırken aynı değişkenin en yüksek değeri 64,00’e ve en düşük değeri ise 15,78’e denk gelmektedir. Üzerinde çalışma yapılan Orta ve Güney Asya ülkelerinin piyasa büyüklüğü ortalama olarak 2201,21 gibi yüksek bir değer olduğu Tablo 2’de görülmektedir. Söz konusu değişken en yüksek değerine 16007,09 ile çıkarken, en küçük değerine ise 206,43 ile inmektedir. DK değişkeninin ortalama değeri 2,707 dir. Bu değişkenin en yüksek değeri 16,40 ve en düşük 0,00 gibi küçük bir de değere inmektedir. Örnekleme de yer alan ülkelerin Tic değişkeninin ortalama değeri 46,22 dir. Söz konusu değişkenin en yüksek değeri 88,63 olurken en düşük değeri ise 22,16 olarak gösterilmektedir. Son olarak DHV değişkeninin ortalama değeri 32,61 iken en yüksek ve en düşük değerleri ise sırası ile 64,00 ve 4,69 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Hata	En Büyük	En Küçük
LNDYY	25,85256	2,739064	26,33393	-6,900.700
EÖ	53,61020	3,882728	66,00000	44,20000
BS	62,85306	21,15994	104,8077	22,81290
HUKD	35,85045	15,09670	64,00000	15,78947
PİB	2201,217	3141,399	16007,09	206,4330
DK	2,707663	2,843342	16,40107	0,000854
TİC	46,22151	14,09868	88,63644	22,16719
DHV	32,61853	16,48117	64,00000	4,694836

Araştırmanın modelinin Tablo 2’de verilen tanımlayıcı istatistiklerinden sonra değişkenlerin panel veriye ilişkin varsayımları sağlayıp sağlamadığının incelenmesi gerekmektedir. Değişen varyans, otokorelasyon ve kesit bağımlılık problemleri gerçekleştirilen panel veri analizi ile üretilen katsayıların tutarsız ve yanlı olmasına neden olacaktır (Grochová ve Střelec, 2013; Önder ve Kavak, 2019). Bu nedenle veri setinin değişen varyans, otokorelasyon ve kesit bağımlılık problemlerinin incelenmesi gerekmektedir. Tablo 3’de veri setinin değişen varyans problemini incelemek için Grene Değişen Varyans testi, otokorelasyon için Wooldridge Otokorelasyon testi ve kesit bağımlılık içinde Pesaran Kesit Bağımlılık testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3: Panel Veri Yönteminin Varsayımlarının Sınanması

Hipotez	Test Adı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
H_0 : Otokorelasyon Yok H_1 : Otokorelasyon Var	Wooldridge Otokor. Testi	1,898	0,1835
H_0 : Sabit Varyans H_1 : Değişen Varyans	Greene Değişen Varyans Testi	392,24677	0,0000
H_0 : Kesit Bağımlılık Yok H_1 : Kesit Bağımlılık Var	Pesaran's Kesit Bağımlılık Testi	14,318	0,0000

Tablo 3’de yer alan sonuçlardan Greene Değişen Varyans ve Pesaran Kesit Bağımlılık Testlerinin sonuçları sırası ile %1 ve %5 istatistiki önem düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç veri setinde hem değişen varyans hemde kesit bağımlılığının olduğunu göstermektedir. Wooldridge Otokorelasyon testinin istatistiki açıdan anlamlı çıkmaması ise veri setinde otokorelasyon probleminin olmadığını göstermektedir. Veri setinde değişen varyans ve kesit bağımlılık problemlerinin bulunması nedeniyle klasik panel veri tahmincisinin kullanılması mümkün olmayacaktır. Değişen varyans ve kesit bağımlılık problemlerine dirençli tahminciler üreten bir tahmin metodu kullanılması gerekmektedir (Reed ve Ye, 2011). Beck-Katz tahmincisi hem değişen varyans problemine hemde kesit bağımlılık problemine dayanıklı tahminciler üretebilmektedir (Mikhaylov ve Marsh, 2009). Bu nedenle araştırmanın modelinin tahmininde Beck-Katz tahmincisi kullanılacaktır.

Tablo 4: Yöntemin belirlenmesi

Hipotez	Test Adı	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$H_0: \beta_i = \beta$ $H_1: \beta_i \neq \beta$	F Testi	0,979652	0,4416
$H_0: \sigma_u^2 = 0$ $H_1: \sigma_u^2 \neq 0$	Honda Testi	Kesit -1,343 Zaman -0,227 Kes.ve Zam -1,110	0,9104 0,590 0,8667

Panel veri analizlerinden havuzlanmış sıradan en küçük kareler yöntemi (pooled OLS), rassal etkiler ve sabit etkiler modelleri ile analiz gerçekleştirilmektedir (Hiestand, 2005). Bu modellerden hangisinin kullanılacağına karar verebilmek için sırası ile F testi ve Honda testleri uygulanmıştır (Rocha, Morales, ve Thorburn, 2008). F testi ile havuzlanmış veri seti ile sabit etkiler modellerinden hangisinin geçerli olacağı incelenmektedir. Tablo 3’te F testinin sonucu istatistiki açıdan anlamlı çıkmaması, havuzlanmış veri seti modelinin sabit etkiler modeli karşısında daha etkin olduğu sonucunu göstermektedir. Honda testi ise havuzlanmış veri seti yaklaşımının rassal etkiler karşısında etkinliğini incelemektedir. Honda testinin istatistiki açıdan anlamlı çıkmaması havuzlanmış veri seti modelinin rassal etkiler karşısında daha etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Tablo 3 ve Tablo 4’te yer alan sonuçlar çalışmanın modelinin tahmininde Beck-Katz tahmincisi ile havuzlanmış veri seti modelinin kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Modelin Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
<i>EÖ</i>	0,09944	0,03640	0,006
<i>BS</i>	-0,01341	0,01878	0,475
<i>HUKD</i>	-0,03287	0,01227	0,007
<i>PİB</i>	-0,00002	0,00015	0,899
<i>DK</i>	0,06323	0,06712	0,605
<i>TİC</i>	-0,00722	0,01395	0,000
<i>DHV</i>	0,03977	0,01096	0,007
C	21,36423	1,66006	0,000

Kesit G.: 7 Göz. Say: 147 R²: 0,700 Walid K²: 23,76 Olasılık: 0,001

Tablo 5'te, Beck-Katz tahmincisi ve havuzlanmış sıradan en küçük kareler (pooled, OLS) modeli ile elde edilen katsayılar ve olasılık değerleri gösterilmektedir. Tablo 5'te modelin genel olarak anlamlılığını gösteren Walid K² istatistiğinin olasılık değeri %1 istatistiki önem düzeyinde modelin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden EÖ, HUKD, TİC ve DHV değişkenlerinin olasılık değerleri, bu değişkenlerinde %1 istatistiki önem düzeyinde anlamlı sonuçlar verdiklerini göstermektedir. EÖ ve DHV değişkenlerinde meydana gelen bir birimlik bir değişim modelin bağımlı değişkeni olan LnDYY değişkeninde sırasıyla 0,009944 ve 0,03977 birim arttıracaktır. HUKD ve TİC değişkenlerinde meydana gelebilecek bir birimlik değişim ise sırası ile LnDYY değişkenini 0,03287 ve 0,00722 birim azaltmaktadır. BS, PİB ve DK değişkenleri ise istatistiki açıdan anlamsız bulunmuşlardır.

SONUÇ

Bu çalışma ile Orta ve Güney Asya ülkelerinde ekonomik özgürlüğün, doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi Bangladeş, Çin, Hindistan, Nepal, Pakistan, Rusya ve Sri Lanka ülkeleri üzerinden incelenmiştir. Havuzlanmış sıradan en küçük kareler (pooled, OLS) panel veri yöntemi ile gerçekleştirilen analiz sonucunda ekonomik özgürlük ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur. Ekonomik özgürlüğün gelişmesi ülkeye gelecek olan yabancı yatırımcılara girişim özgürlüğü konusunda haklar vermektedir. Bu sonuç söz konusu ülkelerdeki ekonomik özgürlüklerin gelişmesi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artacağını ifade etmektedir.

Çalışma sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde olumlu etki gösteren bir diğer değişken ise devletin şeffaf ve hesap verebilir olmasıdır. Devletin şeffaflığının artması denetlenilebilir ve hesap verebilirliğinin artması o ülkeye yabancı sermaye girişinin artmasına neden olmaktadır. Ekonomik özgürlükler ve devletin şeffaflığının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki pozitif yönlü etkinin örneklem alınan ülkelerin geçmişi düşünüldüğünde oldukça anlamlı bir sonuç ortaya konulmaktadır. Sosyalist bir düzenden liberal bir yapıya geçen söz konusu ülkelerin liberal alandaki düzenlemelerinin artması bu ülkeleri uluslararası piyasalara daha iyi bağlamaktadır.

Devletin şeffaflığı ve ekonomik özgürlükler konusunda ortaya konan olumlu ilişkilerin yanında hukuki düzenin kalitesi ve ticari sektörün büyüklüğü doğrudan yabancı yatırımları azaltmaktadır. Özellikle hukuki düzenin kalitesi ile yabancı yatırımlar arasındaki ters yönlü ilişki ilk başta devletin şeffaflığı ve ekonomik özgürlükler ile ortaya konan pozitif yönlü ilişki ile çelişiyor görünse de kendi içerisinde bir aykırılık taşımamaktadır. Yabancı sermaye yatırım yaptığı ülkede girişimini koruyacak kurumsal düzenlemelerin bulunmasını önemserken, faaliyette bulunacağı ülkede hukuksal yapının işletmesinin veya yatırımının

karlılığını ve devamı garanti edecek bir düzende bulunmasını önemsemektedir. Bu hukuksal yapı işletmeyi veya yatırımı hukuksal anlamda sıkımayacak, gerektiğinde kayırabilecek bir düzende olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında sıkı ve katı bir hukuksal yapı yabancı sermaye yatırımlarına engel teşkil edebilecektir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile demokrasi arasında da olumlu bir ilişki beklenmesine rağmen Tuman ve Emmert (2004) demokrasi ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında ters yönlü ilişki bulmuşlardır. Söz konusu yazarlar otoriter rejimlerin işletmenin lehine olan uygulamalarını daha kolay yapabileceğini belirtmektedirler. Demokrasinin bir yan ürünü olan hukuksal düzenin kalitesi de bu yönde değerlendirilebilir. Örneğin katı bir çevresel koruma düzenlemesine sahip bir ülkede işletmeler çevre ve insan sağlığına uygun üretim tekniklerini gerçekleştirmek için yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kalabilir. Eğer standartlara uygun üretim yapmaz ise de yüksek cezaların ödenmesi söz konusu olabilir. Örneğin Alexander (2014) Çin'in hukuk sisteminin zayıf olduğu dönemlerde bile yüksek bir yabancı yatırım çektiğini, kişisel ilişkilerin yatırım sürecinde önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Bu kişisel ilişkiler yabancı yatırımcılara zayıf bir hukukun üstünlüğü tarafından yaratılan belirsizliği azaltmakta, onlara bilgi sağlayarak, sözleşme uygulamalarında yardımcı olmaktadır. Ticaret sektörünün büyüklüğünün doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki ters yönlü etkisinin nedenleri açıklamak için bu ülkelere gelen yabancı sermaye yatırımlarının türünü incelemek gerekmektedir. Eğer bu ülkelere gelen yabancı sermaye yatırımları imalat endüstrisine yönelik gelen yabancı yatırımlar ise ticari sektörün genişliği ters etki yaratabilecektir. Bunun nedeni anlayabilmek için doğrudana yabancı yatırımların sektörel dağılımları ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Bu sonraki çalışmalara yol gösterebilir.

KAYNAKÇA

- AJIDE, K. B., VE EREGHA, P. B. (2015). "Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Economic Performance in Sub-Saharan Africa", *Managing Global Transitions: International Research Journal*, 13(2), 43-57.
- ALEXANDER, J. S. (2014). *The Rule of Law and Foreign Direct Investment in the Developing World*. (Doktora), University Of California, Irvine
- ASIEDU, E. (2013). *Foreign Direct Investment, Natural Resources And Institutions*. International Growth Centre, İngiltere:
- BEBBINGTON, J., VE UNERMAN, J. (2018). "Achieving the United Nations Sustainable Development Goals: An Enabling Role For Accounting Research", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 31(1), 2-24.
- BEHESHTITABAR, E., VE IRGALIYEV, A. (2008). *The Impact of Economic Freedom on FDI Inflows to Developing Countries: The Case of the Middle East*. (Bachelor), Jönköping University, İsveç.
- BENGOA, M., VE SANCHEZ-ROBLES, B. (2003). "Foreign Direct Investment, Economic Freedom And Growth: New Evidence From Latin America", *European Journal of Political Economy*, 19(3), 529-545.
- BERGGREN, N., VE JORDAHL, H. (2005). "Does Free Trade Really Reduce Growth? Further Testing Using The Economic Freedom Index", *Public Choice*, 122(1-2), 99-114.
- GOEL, R. K., VE NELSON, M. A. (2005). "Economic Freedom Versus Political Freedom: Cross-Country Influences On Corruption", *Australian Economic Papers*, 44(2), 121-133. doi:10.1111/j.1467-8454.2005.00253.x
- GROCHOVÁ, L., VE STŘELEČEK, L. (2013). "Heteroskedasticity, Temporal And Spatial Correlation Matter", *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 61(7), 2151-2155.

- GRUBEL, H. G. (1998). "Economic Freedom And Human Welfare: Some Empirical Findings", *Cato Journal*, 18, 287.
- GUI-DIBY, S. L. (2014). "Impact Of Foreign Direct Investments On Economic Growth In Africa: Evidence From Three Decades Of Panel Data Analyses", *Research in Economics*, 68(3), 248-256. doi:<https://doi.org/10.1016/j.rie.2014.04.003>
- HAYAT, A. (2018). "FDI And Economic Growth: The Role Of Natural Resources?", *Journal of Economic Studies*, 45(2), 283-295. doi:10.1108/JES-05-2015-0082
- HECKELMAN, J. C. (2000). "Economic Freedom and Economic Growth: A Short-Run Causal Investigation", *Journal of Applied Economics*, 3(1), 71-91. doi:10.1080/15140326.2000.12040546
- HERITAGE. (2019). Economic Freedom Index. <https://www.heritage.org/index/explore>
- HIESTAND, T. (2005). "Using Pooled Model, Random Model And Fixed Model Multiple Regression To Measure Foreign Direct Investment In Taiwan", *International Business Economics Research Journal*, 4(12), 37-52.
- IMTIAZ, S., VE BASHIR, M. F. (2017). "Economic Freedom And Foreign Direct Investment In South Asian Countries", *Theoretical Applied Economics*, 24(2), 281-294.
- ISLAM, S. (1996). "Economic Freedom, Per Capita Income And Economic Growth", *Applied Economics Letters*, 3(9), 595-597. doi:10.1080/135048596356032
- KAUFMANN, D. (2019). The Worldwide Governance Indicators. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/>
- MIKHAYLOV, S., VE MARSH, M. (2009). "Policy Performance And Support For European Integration", (Ed.) Thomassen J., *The Legitimacy of the European Union After Enlargement* (pp. 142-164). England: Oxford University Press.
- MOUSSA, M., ÇAHA, H., VE KARAGÖZ, M. (2016). "Review of Economic Freedom Impact on FDI: New Evidence from Fragile and Conflict Countries", *Procedia Economics and Finance*, 38, 163-173. doi:[https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30187-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30187-3)
- NIZAM, I., VE HASSAN, Z. (2018). "The Impact Of Good Governance Of Foreign Direct Investment Inflows: A Study On The South Asia Region", *International Journal of Accounting & Business Management*, 6(1), 66-79.
- NYSTRÖM, K. (2008). "The Institutions Of Economic Freedom And Entrepreneurship: Evidence From Panel Data", *Public Choice*, 136(3), 269-282. doi:10.1007/s11127-008-9295-9
- ÖNDER, Ş., VE KAVAK, N. N. (2019). "Sigorta Şirketlerinde Kurumsal Yönetim Ve Finansal Performans Arasındaki İlişki", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(62), 170-183.
- ÖZCAN, B., VE AYSE, A. (2010). "Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği", *Istanbul University Econometrics Statistics e-Journal*, 12(1), 65-88.
- QUAZI, R. (2007). "Economic Freedom And Foreign Direct Investment In East Asia", *Journal of the Asia Pacific Economy*, 12(3), 329-344.
- REED, W. R., VE YE, H. (2011). "Which Panel Data Estimator Should I Use?", *Applied economics*, 43(8), 985-1000. doi:10.1080/00036840802600087
- ROCHA, R., MORALES, M., VE THORBURN, C. (2008). "An Empirical Analysis Of The Annuity Rate In Chile", *Journal of Pension Economics Finance*, 7(1), 95-119.
- ŞENALP, B. (2018). "Foreign Direct Investment, Economic Growth and Economic Freedom: A Literature Survey", *İstanbul İktisat Dergisi*, 68(2), 301-336.

- TIWARI, A. K. (2011). “Foreign Aid, FDI, Economic Freedom And Economic Growth In Asian Countries”, *Global Economy Journal*, 11(3), 1-28.
- TUMAN, J. P., VE EMMERT, C. F. (2004). “The Political Economy of US Foreign Direct Investment In Latin America: A Reappraisal”, *Latin American Research Review*, 39(3), 9-28.

TÜRK DIŞ TİCARETİ'NİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜNÜN ANALİZİ (2002-2016)*

Zeki YILMAZ

zeki.yilmaz@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7056-2242

Müge ERYILMAZ

mgeryilmaz@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-2345-6789

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 28.09.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 31.01.2021

JEL Codes: F4, F12, F13,
F14, F42, F43

* Bu çalışma Müge ERYILMAZ'ın 13.08.2018 tarihinde Kabul edilen "Türk Dış Ticaretinin Yapısal Dönüşümünün Analizi (2002-2016)" isimli Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

ANALYSIS OF THE STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE TURKISH FOREIGN TRADE (2002-2016)

ÖZ Türkiye'de 1980 sonrası yüksek enflasyon, iç ve dış borç sorunları ciddi ekonomik krizlere neden olmuştur. 2001 krizinin etkilerini azaltmak amacıyla daha önce hiç veya çok az ihracat yapılan ülkelere ihracatı arttırma yoluna gitmiştir. Bu amaçla farklı ülke gruplarına ihracatın arttırılmasının Türkiye ekonomisine etkileri, özellikle dış ticaretin yönü coğrafi ve ekonomik olarak farklı ülke gruplarına göre incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Türkiye'nin 2001 krizi sonrası yeni ihracat politikası nedeniyle 2002-2016 yılları incelenmiştir. Dış ticaret yapılan ve dış ticarete etkili olduğu varsayılan toplam dış ticaret, toplam ihracat, ülke grupları ihracatı ve seçili ülkelere (Analiz döneminde ciddi artışlar olan Yakın ve Ortadoğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika, Diğer Asya'dan 29 ülke) yapılan ihracat ile döviz kuru kullanılarak çoklu regresyon modeli yöntemiyle (SPSS 16 programı kullanılarak) yapılan analizler GSYİH'ye toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat ve döviz kurunun etkileri araştırılmıştır. Analiz sonucunda ilk olarak değişkenlerin GSYİH[D4] 'yı %97 açıkladığı, t testi sonucunda ise Diğer Asya ülkeleri anlamlı iken Yakın ve Ortadoğu, Kuzey Afrika ve diğer Afrika ülke gruplarının anlamsız olduğu görülmüştür. İkinci olarak toplam ihracatı bağımsız değişkenlerin %91 oranında açıkladığı görülmüştür. Küçük ülkelere yönelik ihracatı teşvik, pazar yaratma amaçlı politikaların GSYİH ve toplam ihracatta etkisinin olmadığı görülmüştür. Sonuç olarak benzer politikalar ile ihracatın yönü çeşitlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türk dış ticareti, GSYİH, İhracat ülke grupları, Döviz kuru

ABSTRACT High inflation and internal and external debt problems in Turkey after 1980 caused serious economic crises. To reduce the effects of the 2001 crisis, he went on the path of increasing exports to countries that had never or very little exports before. For this purpose, the effects of increasing exports to different groups of countries on the Turkish economy, especially the direction of foreign trade, were studied and analyzed according to different groups of countries geographically and economically.

The study examined the years 2002-2016 due to Turkey's new export policy after the 2001 crisis. External trade and foreign trade carried on be effective in default to of the total foreign trade, total exports from the country's exports and selected countries (the period of analysis, which is a considerable increase in the near and Middle East North Africa Other Africa other Asia from 29 countries) exports and exchange rate using the method of multiple linear regression models (using SPSS 16 Program) analyses to GDP total exports by country groups and exchange rate effects were investigated. As a result of the analysis, first showed that variables accounted for 97% of GDP, while other Asian countries were significant because of the T test, the near and Middle East, North Africa and other African country groups were meaningless. Second, accounted for 91% of the total exports. Policies aimed at promoting exports and Sunday creation for small countries have no effect on GDP and total exports. As a result, the direction of exports should be diversified with similar policies.

Keywords: Turkish Foreign Trade, GDP, export country groups, exchange rate.

GİRİŞ

Türkiye’de 1980 yılından önce ithal ikameci politikaların hâkim olduğu görülmektedir. 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte Türkiye’de ihracata dayalı politikalar uygulanmaya başlamıştır. Fakat bu dönemde uygulanan stratejiler ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmiş ve ödemeler bilançosunda açıklara neden olmuştur. 1990’lı yıllarda yaşanan ekonomik durgunluk ve devamında hem dünyada hem Türkiye’de meydana gelen özellikle 2001 krizi sonucu ekonomi küçülmüş fakat alınan çeşitli önlemler ve yapısal dönüşümler sayesinde büyüme ve ihracat artış trendi yeniden yakalanmıştır.

Türkiye’nin dış ticaret yapısı yıllara ve ülke gruplarına göre incelendiğinde, 2002 yılından önce Yakın ve Orta doğu, Afrika ülkeleri ve Diğer Asya ülkelerine yapılan ihracatın çok düşük seviyelerde olduğu göze çarpmaktadır. Günümüze kadar olan süreçte ise bu ülkelere yapılan ihracat artma eğilimindedir. Türkiye’nin ihracat yapısının küçülmenin yarattığı kırılmanın etkisinin minimize edilmesi amacıyla 2002-2016 yılları arası dikkate alınarak irdelendiği bu çalışmada, TÜİK’ten elde edilen veriler kullanılarak, ülke gruplarına göre (Bu grupta önemli ihracat artışı olan 29 ülke) yapılan ihracatın ve döviz kurunun GSYİH (Gayrisafi Yurt İçi Hasıla) ve toplam dış ticaret üzerinde etkisi incelenmiştir.

TÜRKİYE’NİN DIŞ TICARETİ VE TÜRLERİ

Türk dış ticareti, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren dönemsel olarak farklılıklar göstermiştir. Türkiye’nin genel ihracat mevzuatını geniş anlamda ihracat mevzuatı ve dar anlamda ihracat mevzuatı olarak tanımlamak mümkündür. “Geniş anlamda ihracat mevzuatı, 4458 sayılı Gümrük Kanunu ve bu kanunun dayanak teşkil ettiği Gümrük Yönetmeliği öncelikli olmak üzere, bunların yanı sıra kambiyo mevzuatı, Türkiye İhracatçılar Meclisi ile İhracatçı Birliklerine ilişkin mevzuat, uluslararası anlaşmalar, merkez bankası genelgeleri ve adı geçen mevzuatların dayanak teşkil ettiği tebliğ ve genelgelerden oluşmaktadır. Dar anlamda ihracat mevzuatı ise 637 sayılı Kanun Hükmünde Kararname altında, ihracat rejim kararı, Dahilde İşleme Rejim Kararı, Hariçte İşleme Rejim Kararı, İhracat Yönetmeliği ve İhracat Tebliğleri’nden oluşmaktadır.”¹

1996 yılında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış ve Türk dış ticaretinde yapısal dönüşüm başlamıştır. Bu dönemde ileri teknoloji gerektiren ürünlerin ihracatında belirgin biçimde artış gözlemlenmiştir (www.invest.gov.tr,2018). Son yıllarda Dünya Ticaret Örgütü (WTO) düzenlemeleri güncel gereksinimleri karşılayamamaktadır. Çok taraflı ticaret düzeni de yeni pazarlar konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu durum ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşmaları yapmaya yöneltmiştir. Türkiye’de, karşılıklı yarar esasına dayalı Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamaktadır.

Türkiye açısından önem taşıyan Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları şunlardır; Tarım Anlaşması, Anti-Dumping Anlaşması, Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması, Koruma Önlemleri Anlaşması, Ticarete Teknik Engeller Anlaşması, Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Anlaşması, Gümrük Kıymeti Anlaşması, Sevk Öncesi İnceleme Anlaşması, Menşe Kuralları Anlaşması ve İthalat Lisansları Anlaşması’dır.² (www.tbmm.gov.tr, 2020)

¹ Ekonomi Bakanlığı (2020), Genel İhracat Mevzuatı, Kaynak: (www.ekonomi.gov.tr) (Erişim tarihi 09.09.2020)

² Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları, (2020)

Kaynak: www.tbmm.gov.tr

Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Dış Ticareti

Türkiye'nin dış ticareti ihracatı ve ithalatı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı

Türkiye'nin ülke gruplarına göre ihracatı 2002-2016 yılları rakamsal verileri incelendiğinde, toplam ihracat 2008 yılına kadar artmış fakat 2008 yılında yaşanan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Küresel Kriz nedeniyle azalmıştır. Küresel krizin etkileri yavaş yavaş atlatıldıktan sonra ihracattaki artış devam etmiş fakat 2013 yılı ve sonrasında meydana gelen "Gezi Olayları", 17-25 Aralık 2014 olayları ve daha sonrasında meydana gelen "15 Temmuz Darbe Girişimi" gibi gelişmeler Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş ve kredi derecelendirme kuruluşları Türkiye'ye verdikleri notları düşürme kararı almıştır. Bu durum döviz kurunun yükselmesine sebep olmuş, dolayısıyla Türkiye'nin ihracatı düşmüştür (https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf, Erişim 26.8.2020).

İhracatın Ülke gruplarına göre dağılımı incelendiğinde dikkati çeken ülke grupları, toplam ihracat içerisinde oldukça düşük yer tutan Kuzey Afrika, Diğer Afrika, Yakın ve Orta Doğu ve Diğer Asya ülke gruplarıdır. Bu ülke grupları ile yapılan ihracat 2002-2004 yılları arasında oldukça düşüktür. Bu dönemden sonra ihracat artma eğilimi göstermiş olsa da, 2010 yılında meydana gelen Arap Baharı etkisi ile Türkiye'nin ihracatında azalma olmuş ve bu durum 2013 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra Türkiye Orta Doğu, Kuzey Afrika, Latin Amerika, Uzak Doğu ve Asya pazarlarında yeni açılımlar yapmaya başlamış ve bu ülke gruplarına yapılan ihracat artma eğilimi göstermiştir.

Türkiye'nin toplam ihracatının %50'ye yakın kısmı AB ülkelerine yapılmaktadır. AB'ye yapılan ihracat 2008 yılına kadar artış göstermiş olsa da 2008-2009 yıllarında yaşanan küresel kriz nedeni ile bu yıllarda azalma meydana gelmiştir. 2010-2011 yıllarında yapılan ihracatta artma eğilimi olsa da, 2012 yılında AB ülkelerinde meydana gelen borç krizi nedeniyle bu ülkelere yapılan ihracat olumsuz etkilenmiştir. 2013-2014 yıllarında ihracat genel olarak artmış olsa da 2015 yılında Fransa'nın Türkiye ile ilgili soykırım iddialarını gündeme getirmesi nedeniyle ihracat azalmıştır (https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf).

Türkiye'nin Asya ülkeleri ile olan dış ticaretinde Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ile birlikte Avrupa'da ve gelişmekte olan ülkelerde pazar payını arttırmış olmasının etkileri büyüktür.

Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı

Türkiye'nin ithalatı ihracatta olduğu gibi 2008 yılına kadar artarak devam etmiştir. 2008 yılında meydana gelen küresel kriz nedeni ile toplam ithalat olumsuz etkilenmiş ve 2009 yılında ithalatta azalma görülmüştür. Küresel kriz'in etkilerinin azalmaya başlaması ile dünya ekonomisi toparlanma sürecine girmiş ve Türkiye ekonomisinde de ithalat rakamları 2010-2011 yıllarında artmıştır. Daha sonraki yıllarda ise ithalat inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. (https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf)

İthalatın ülke gruplarına göre 2002-2004 yılları arasında Kuzey Afrika, Diğer Afrika, Yakın ve Orta Doğu ve Diğer Asya ülkelerinden yapılan ithalat oldukça düşük bir yer tutmaktadır. İthalat 2005 yılı ve sonrasında artmaya devam etmiş fakat 2008 yılında yaşanan Küresel Kriz'in etkisiyle bu ülke gruplarında da azalmıştır. 2010 yılında Yakın ve Orta Doğu ve Diğer Asya ülkelerinden yapılan ithalat Afrika ülkelerine göre daha fazla olmuştur. 2014 yılında meydana gelen Arap Baharı'nın etkisiyle Yakın ve Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalat azalırken diğer Asya ülkelerinden yapılan ithalat

artmıştır. Türkiye'nin ithalatta en büyük ticaret ortağı AB ülkeleridir. Fakat bu ülkelerden yapılan ithalat 2008 yılına kadar artmış, bu yıldan sonra ise Dünya'daki gelişmeler bağlı olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde Türkiye ithalatının bölgesel yapısı AB ülkelerinden Aysa ülkelerine kaymıştır.

Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İhracatı

Türkiye'nin ihracatının mal gruplarına göre dağılımında, hammadde malları ilk sırada yer alır. Yatırım malı ihracatı düşüktür. Bunun sebebi ise Teknoloji ve AR- GE yatırımların düşük olmasıdır. 2006 yılına kadar ise, tüketim malı ihracatı hammadde ihracatına göre daha yüksektir. 2006 yılından sonra ise bu durum tam tersine hammadde ihracatı tüketim malı ihracatından daha yüksek gerçekleşmiştir. (https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf)

Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İthalatı

Türkiye'nin ithalatının mal gruplarına göre dağılımında, sanayide hammadde olarak kullanılan ara malları ik sırada, yatırım malları ikinci sırada, tüketim malları ise üçüncü sıradadır.

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNDE SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARININ İNCELENMESİ

Türkiye'nin dış ticareti inceleme döneminde önemli artışlar olan ülke grupları Yakın ve orta doğu, Kuzey Afrika ve diğer Afrika ve Asya ülke grupları olarak incelenmiştir.

Yakın ve Orta Doğu Ülke Grubu

Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri Irak, İran, Suriye, Mısır, İsrail, Ürdün ve Filistin ülkeleridir. Bu ülkelerin bulunduğu yerler insanlık tarihi bakımından en eski yerleşim yerleri olmakla birlikte, bu ülkelerin coğrafi konumu, yüzölçümü, nüfus büyüklüğü, nüfusun dağılımı gibi özellikleri yakın ve orta doğu bölgesinin jeostratejik önemini arttırmaktadır. Bu bölgede aynı zamanda etnik grupların yer alması bölgenin dünyanın en önemli kültürel merkezlerinden biri olmasını sağlamaktadır (Peköz, 2015; 218-243)

Orta Doğu ülkelerinde görülen ekonomik sorunlar genellikle yüksek enflasyon, dış borç ve yüksek işsizlik oranlarıdır. Aynı zamanda yoksulluk, eğitilmiş gençlerin çaresizliği, hayat pahalılığı, ücretlerin düşük olması, yolsuzluk, adaletsizlik gibi etkenler bu ülkelerdeki halk hareketlerini tetiklemiş ve Arap baharı olarak adlandırılan değişim süreci başlamıştır. Türkiye'nin bu konuya yönelik politikası ise insani ve ahlaki değerleri ön planda tutan, aynı zamanda demokrasiden yana ve ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesi ile bölge ülkeleri arasındaki sorunlarda taraf olmama ilkesi şeklinde yürütülmektedir (Akbaş; 2012).

Kuzey Afrika ve Diğer Afrika Ülke Grubu

Kuzey Afrika ülkeleri; Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır gibi ülkelerdir. Diğer Afrika ülkeleri ise, Libya, Cezayir, Nijer, Sudan, Angola, Etiyopya, Kenya, Tanzanya gibi ülkeleri kapsamaktadır. Dünya topraklarının büyük bir kısmını oluşturan Afrika kıtası sayısız doğal kaynaklara sahip, dilleri ve dinleri birbirinden farklı yüzlerce etnik grubun bulunduğu fakat nüfusun

yüzölçümüne göre az olduğu bir kıtadır. Bu durum birçok Afrika ülkesinde siyasal istikrarsızlığın nedeni de olmaktadır. Bunun yanı sıra bir ülkedeki doğal zenginlikler de istikrarsızlığın ya da bölgesel çatışmaların nedeni olabilmektedir (Hazar,2003;11-15).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde son 50 yıldır sürekli olarak bölgesel çatışmaların yaşanması bu bölgenin ekonomisini son derece olumsuz etkilemekte ve kamu harcamaları içerisinde askeri harcamaların sürekli artmasına neden olmaktadır. Fakat son yetmiş yıldır bu bölgenin dünyanın en büyük petrol üreticisi olması dolayısıyla bu alanda dünyanın diğer bölgeleri arasında birinci sıradadır. Petrol ile birlikte diğer önemli ihracat malı ise doğalgazdır. Bunların yanında ihracat genelde tarım ürünleri ve mineral gibi ihracat malları üzerinde yoğunlaşmaktadır (Oktar vd, 2010; 34-39).

Asya Ülke Grubu

Asya kıtası dünyanın en büyük kıtasıdır. Çin, Hindistan, Endonezya, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Japonya, Güney Kore, Kuzey Kore gibi ülkeler bu kıtada bulunmaktadır. Asya ülkelerinin ekonomik performanslarına bakıldığında dış ticaret önemli bir yere sahiptir. Bu ülkelerdeki politik istikrar ile birlikte devletin ekonomiye müdahalesinin en az düzeyde olması ve piyasa ekonomisine dayalı ihracata yönelik büyüme stratejisi izlemeleri kalkınmada başarılı olmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda eğitime ve teknolojiye büyük önem verilmektedir (Egeli ve Egeli, 2009: 102)

Dünya mal üretimi ve ticaretindeki payları giderek artan Asya ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu ülkelerin ihracat artışı, Türkiye'nin bölgeden yaptığı ithalatı artırmıştır. Fakat Türkiye'nin Asya ülkelerinin ihracatında önemli bir payı bulunmamaktadır (Akdemir ve Kotil, 2007: 1-14)

TÜRK DIŞ TİCARETİNİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜNÜN ÇOKLU REGRESYON MODELİ İLE ANALİZİ

Bu bölümde Türkiye'nin dış ticaret yaptığı seçilmiş ülke grupları ile gerçekleşen ihracatının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla üzerindeki etkisi ile bu ülke gruplarından seçilen ülkeler (ihracatımızın son yıllarda çok hızlı arttığı ve gelecekte de potansiyel olarak daha da artacağı düşünülen ülkelerden) ile gerçekleşen ihracatın toplam dış ticaret üzerindeki etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada bağımsız değişken olarak, seçilmiş dört ülke grubu ve seçilmiş yirmi dokuz ülkeye (2002-2016 yılları arasında ciddi artışlar olan ülkeler ve grupları) yapılan ihracat ile döviz kuru ve toplam ihracat kullanılırken, bağımlı değişken olarak gayri safi yurt içi hasıla ve toplam dış ticaret kullanılmıştır. Kullanılan veriler 2002-2016 döneminde gerçekleşen çeyreklik verilerden meydana gelmektedir. Çalışmada kullanılan verilerin TÜİK veri tabanından elde edilmiş ve bu verilerin doğal logaritmik değerleri kullanılmıştır. Bu değerlerden Gayrisafi yurt içi hasıla değeri, LNGSYİH; toplam dış ticaret, LNTOPLAMDİSTİCARET; Toplam ihracat, LNTOPLAMİHRACAT; seçilen ülke grupları, LNYAKINVEORTADOGU, LNKUZEYAFRİKA, LNDİGERAFRİKA, LNDİGERASYA,; döviz kuru, LNDÖVİZKURU ve seçilen ülkeler ise LNKUVEYT, LNKATAR, LNFAS, LNNİJER, LNTOGO, LNSOMALİ, LNMALZYA gibi yirmi iki adet daha ülke olacak şekilde kısaltılmıştır.

Çalışmada sırasıyla gayrisafi yurt içi hasıla ve toplam dış ticaretin bağımlı değişken olduğu üç farklı denklem oluşturulmuştur. Bu bağlamda kullanılan birinci denklem için; LNGSYİH bağımlı değişken olarak kabul edilirken, LNTOPLAMİHRACAT, LNYAKINVEORTADOGU, LNKUZEYAFRİKA, LNDİGERAFRİKA, LNDİGERASYA, LNDÖVİZKURU bağımsız değişkenler olarak kabul edilmiştir. İkinci denklem için; LNTOPLAMDİSTİCARET bağımlı değişken olarak kabul edilmiş, LNTOPLAMİHRACAT, LNYAKINVEORTADOGU, LNKUZEYAFRİKA, LNDİGERAFRİKA, LNDİGERASYA,

LNDÖVİZKURU ise bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Üçüncü denklemde ise; LNTOPLAMDISTİCARET bağımlı değişken, LNYAKINVEORTADOĞU, LNKUZEYAFRİKA, LNDİGERAFRİKA, LNDİGERASYA, LNAZERBAYCAN, LNKUVEYT, LNBAHREYN, LNKATAR, LNBAE, LNYEMEN, LNKAZAKİSTAN, LNTURKMENİSTAN, LNOZBEKİSTAN, LNTACİKİSTAN, LNKIRGIZİSTAN, LNFAS, LNCEZAYİR, LNTUNUS, LNNİJER, LNSENEGAL, LNGİNE, LNTOGO, LNNİJERYA, LNGABON, LNETİYOPYA, LNSOMALİ, LNKENYA, LNGUNEFARİKACUM, LNPAKİSTAN, LNHİNDİSTAN, LNBANGLADES, LNENDONEZYA, LNMALEZYA, LNDÖVİZKURU bağımsız değişkenlerdir. Çalışmada analiz yöntemi olarak Çoklu Regresyon modeli kullanılacaktır. Regresyon Analizleri SPSS 16 istatistik program ile gerçekleştirilmiştir.

ÇOKLU REGRESYON MODELİ

Çoklu regresyon modeli birden fazla değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi için kullanılmaktadır. Değişkenler arası ilişkinin niteliğini saptamayı amaçlar. Bağımsız değişkenden bir birimlik artışın bağımlı değişkenden ne kadar ve hangi yönde etki ettiği yaklaşık olarak ve en az sapmayla hesaplanmaktadır. Çoklu regresyon modeli matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \epsilon$$

Burada Y= Bağımlı değişken, X'ler bağımsız değişkenlerdir. Modeldeki değişken sayısı k'dır.

Burada β_0 parametresi sabit terimdir. $X_1=X_2=\dots=X_k= 0$ olduğunda, Y'nin ortalama değerini vermektedir. $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ parametreleri ise kısmi regresyon katsayıları olup, β_1 katsayısı; $X_2, X_3, \dots, X_k$ sabit tutulurken X_1 değişkenindeki bir birimlik değişimin, bağımlı değişken olan Y değişkeninde meydana getireceği ortalama değişim miktarını vermektedir.

Çoklu regresyon analizinde bütün parametrelerin genel anlamlılık sınaması yapmak için F testi uygulanmaktadır ve bu amaçla oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = 0 \text{ (Model genel olarak anlamsızdır.)}$$

$$H_1: \text{En az bir } \beta \text{ sıfırdan farklıdır (Model genel olarak anlamlıdır) (Uzgören, 2009; 479-482).}$$

Hipotezin kabul edilmesi veya reddedilmesi seçilecek olan anlamlılık düzeyine bağlı olmakla birlikte anlamlılık düzeyi, doğru bir hipotezin reddedilme olasılığını göstermektedir. Önemlilik düzeyi de denilmektedir. Ekonometrik uygulamalarda çoğunlukla yüzde 5 ($\alpha=0,05$) anlamlılık düzeyi tercih edilmektedir (Tarı, 2006; 54).

Seçilen belirli bir anlam düzeyi ve bağımsız değişken sayısı ile serbestlik derecesine göre F tablosundan bir tablo F değeri belirlenir. Örnekten elde edilen F değeri, tablo F değerinden küçükse hipotez kabul edilir. Elde edilen F değeri, tablo F değerinden büyükse hipotez reddedilir (Tarı, 2006; 86).

F değeri R^2 değerinden yararlanarak hesaplanabilmektedir.

$$F = \frac{R^2/k-1}{(1-R^2)/n-k}$$

Burada k, tahmin edilen parametre sayısını, n ise gözlem sayısını göstermektedir. Bu sınamaya ilişkin F değeri $\alpha=0,05$ 'ten küçük ise H_0 hipotezi reddedilir H_1 hipotezi kabul edilir. Yani model genel olarak anlamlıdır. En az bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu söylenir. F değeri $\alpha=0,05$ 'ten

büyükse H_1 hipotezi reddedilir, H_0 hipotezi kabul edilir. Yani model genel olarak anlamsızdır ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur denilmektedir.

Regresyon parametrelerinin tek tek anlamlılığını test etmek için ise t testi kullanılmaktadır. T testi bağımsız değişkenlerin teker teker bağımlı değişkeni etkileyen önemli bir değişken olup olmadığını anlamak için yapılmaktadır. Bu amaçla oluşturulan hipotezler β_1 katsayısı için aşağıdaki gibidir;

$H_0: \beta_1=0$ (Bağımlı değişken ve bağımsız değişken arasında hiçbir ilişki yoktur)

$H_1: \beta_1 \neq 0$ (Bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında ilişki vardır)

T testinde de katsayıların istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığı yüzde 5 anlamlılık düzeyine göre değerlendirilmektedir. Eğer bir katsayıya ilişkin p değeri $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinden küçük ise H_0 hipotezi reddedilir, H_1 hipotezi kabul edilir.

T testi sonucunda $H_0: \beta_1=0$ hipotezinin kabul edilmesi, söz konusu bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde bir etkisi olmadığını ve dolayısıyla modelde yer almaması gerektiğini göstermektedir (Tarı,2006;52).

Modelde H_1 hipotezi gibi çoklu regresyon analizi uygulandığından H_2 ve H_3 hipotezleri kurularak test edilmiştir. Hipotezlerin testi SPSS İstatistik programı ile yapılmıştır.

ANALİZ

Çalışmada Türkiye'nin dış ticaretinin değişiminde önemli etkileri olduğu düşünülen toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat, döviz kuru gibi değişkenler kullanılarak oluşturulan hipotezler;

$H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=0$ (Toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat ve döviz kurunun GSYİH üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.)

H_1 : En az bir β_k sıfırdan farklıdır. (Toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat ve döviz kuru, GSYİH üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.)

Tablo 1'de H_1 hipotezinde kullandığımız değişkenler yer almaktadır. Bu değişkenlerden Bağımlı değişken; GSYİH, Bağımsız değişkenler ise; Toplam ihracat, Ülke Gruplarına Göre İhracat (Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika ve Diğer Asya ülke grupları) ve Döviz Kuru'dur. Yani, β_1 : Toplam ihracat, β_2 : Yakın ve Orta Doğu ülkelerine ihracat, β_3 : Kuzey Afrika ülkelerine ihracat, β_4 : Diğer Afrika ülkelerine ihracat, β_5 : Diğer Asya ülkelerine ihracat, β_6 : Döviz kuru şeklindedir.

Tablo 1: H_1 Hipotezi İçin Girilen Değişkenler

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	İndovizkuru, İntoplamihracat, İnkuzeyafrika, İndigerasya, İndigerafrika, İnyakınveortadogu ^a	.	Enter

Tablo 2: Modelin Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,985 ^a	,970	,966	,0784926

Tablo 2’de yer alan R Square olarak adlandırılan R^2 değeri, bağımlı değişkenin kurulan model tarafından ne oranda açıklandığını göstermektedir. Burada bağımlı değişken olan GSYİH, bağımsız değişkenler tarafından %97 oranında açıklanmaktadır.

Kurulan modelin genel olarak anlamlı olup olmadığını anlamak için Anova testini incelemek gerekmektedir. Yani Anova testi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni anlamlı bir şekilde açıklayıp açıklamadığını göstermektedir.

Tablo 3: Genel Anlamlılık Testi (F Testi)

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	10,507	6	1,751	284,227	,000 ^a
Residual	,327	53	,006		
Total	10,833	59			

Anova tablosu (Tablo 3) çoklu regresyon analizinde genel anlamlılık testi yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Genel anlamlılık sınavına ilişkin hipotezler aşağıdaki gibidir.

$H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=0$ (Model genel olarak anlamlı değildir)

H_1 : En az bir β_k sıfırdan farklıdır. (Model genel olarak anlamlıdır.)

Anova tablosunda yer alan parametre değeri (sig.)=0,000 < 0,05 olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir ve modelin genel olarak anlamlı olduğuna karar verilir. Yani oluşturduğumuz modelde en az bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır.

Tablo 4’ de ise modelde yer alan bağımsız değişkenlere ilişkin katsayıların istatistiksel açıdan tek tek anlamlı olup olmadığı tabloda yer alan t testi ile anlaşılmaktadır. Bu amaçla her bir bağımsız değişken için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=0$ (GSYİH ile, Toplam ihracat, Yakın ve Ortadoğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika, Diğer Asya ülkelerine yapılan ihracat ve döviz kuru arasında hiçbir ilişki yoktur.)

$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq \beta_5 \neq \beta_6 \neq 0$ (GSYİH ile, Toplam ihracat, Yakın ve Ortadoğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika, Diğer Asya ülkelerine yapılan ihracat ve döviz kuru arasında ilişki vardır.)

Tablo 4: Katsayıların Anlamlılık Testi (t Testi)

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	3,931	1,839		2,137	,037
Lntoplamihracat	,817	,166	,866	4,914	,000
Lnyakınveortadogu	,073	,101	,128	,727	,471
Lnkuzeyafrika	-,117	,075	-,187	-1,559	,125
Lndigerafrika	-,081	,067	-,144	-1,201	,235
Lndigerasya	,225	,079	,341	2,868	,006
Lndovizkuru	-,074	,050	-,045	-1,495	,141

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde sadece β_1 ve β_4 katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Çünkü bu katsayıya ilişkin parametre değerleri β_1 için= 0,000 < 0,05 ve β_4 için= 0,006 < 0,05'dir. Yani GSYİH üzerinde toplam ihracat ve diğer asya ülkelerine yapılan ihracatın etkilidir.

Kurulan ikinci modelde hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=0$ (Toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat ve döviz kurunun Toplam Dış Ticaret üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.)

H_2 : En az bir β_k sıfırdan farklıdır. (Toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat ve döviz kuru, Toplam Dış Ticaret üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.)

Tablo 5'de H_2 hipotezinde kullandığımız değişkenler yer almaktadır. Bu değişkenlerden Bağımlı değişken; Toplam Dış Ticaret, Bağımsız değişkenler ise; Toplam ihracat, Ülke Gruplarına Göre Yapılan İhracat (Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika ve Diğer Asya ülke grupları) ve Döviz Kuru'dur. Yani, β_1 : Toplam ihracat, β_2 : Yakın ve Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracat, β_3 : Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracat, β_4 : Diğer Afrika ülkelerine yapılan ihracat, β_5 : Diğer Asya ülkelerine yapılan ihracat, β_6 : Döviz kuru şeklindedir.

Tablo 5: H_2 Hipotezi İçin Girilen Değişkenler

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Lndovizkuru, Lntoplamihracat, Lnkuzeyafrika, Lndigerasya, Lndigerafrika, Lnyakınveortadogu ^a	.	Enter

Tablo 6: Modelin Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,895 ^a	,801	,778	,2336195

Tablo 6'da yer alan R Square olarak adlandırılan R^2 değeri, bağımlı değişkenin kurulan model tarafından ne oranda açıklandığını göstermektedir. Burada bağımlı değişken olan toplam dış ticaret, bağımsız değişkenler tarafından %80 oranında açıklanmaktadır.

Tablo 7: Genel Anlamlılık Testi (F Testi)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	11,607	6	1,935	35,445	,000 ^a
	Residual	2,893	53	,055		
	Total	14,500	59			

Kurulan ikinci modelin genel anlamlılık sınavına ilişkin hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=0$ (Model genel olarak anlamlı değildir)

H_2 : En az bir β_k sıfırdan farklıdır. (Model genel olarak anlamlıdır.)

Anova tablosu incelendiğinde modelin anlamlılığına ilişkin parametre değeri (sig.)= 0,000 < 0,05 olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir ve modelin genel olarak anlamlı olduğuna karar verilir. Yani oluşturulan modelde en az bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır.

Tablo 8’de modele ilişkin katsayılar yer almaktadır.

Tablo 8: Katsayıların Anlamlılık Testi (t Testi)

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	4,771	5,473		,872	,387
	Intoplamihracat	,653	,495	,598	1,319	,193
	Inyakınveortadogu	,136	,300	,206	,454	,652
	Inkuzeyafrika	-,011	,223	-,015	-,048	,962
	Indigerafrika	-,236	,200	-,364	-1,180	,243
	Indigerasya	,294	,234	,385	1,259	,214
	Indovizkuru	,270	,148	,141	1,826	,073

Modele ait katsayıların anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde, hiçbir bağımsız değişkenin katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna varılmaktadır. Yani toplam dış ticaret üzerinde toplam ihracat ile birlikte, ülke gruplarına yapılan ihracat ve döviz kuru anlamlı bir etkiye sahip değildir. Kurulan üçüncü modelde hipotezler;

$H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=\dots=\beta_{34}0$ (Toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat, seçtiğimiz ülkelere yapılan ihracat ve döviz kurunun Toplam Dış Ticaret üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.)

H_2 : En az bir β_k sıfırdan farklıdır. (Toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat, seçilen ülkelere yapılan ihracat ve döviz kuru, Toplam Dış Ticaret üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.)

Tablo 12’de H_3 hipotezinde kullandığımız değişkenler yer almaktadır. Bu değişkenlerden Bağımlı değişken; Toplam Dış Ticaret, Bağımsız değişkenler ise; Ülke Gruplarına Göre Yapılan İhracat (Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika ve Diğer Asya ülke grupları), Seçtiğimiz ülkelere yapılan ihracat ve Döviz Kuru ‘dur. Yani, β_1 : Yakın ve Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracat, β_2 : Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracat, β_3 : Diğer Afrika ülkelerine yapılan ihracat, β_4 : Diğer Asya ülkelerine yapılan ihracat, β_5 : Azerbaycan ile yapılan ihracat,

β_6 : Kuveyt, β_7 : Bahreyn, β_8 : Katar, β_9 : Birleşik Arap Emirlikleri, β_{10} : Yemen, β_{11} : Kazakistan, β_{12} : Türkmenistan, β_{13} : Özbekistan, β_{14} : Tacikistan, β_{15} : Kırgızistan, β_{16} : Fas, β_{17} : Cezayir, β_{18} : Tunus, β_{19} : Nijer, β_{20} : Senegal, β_{21} : Gine, β_{22} : Togo, β_{23} : Nijerya, β_{24} : Gabon, β_{25} : Etiyopya, β_{26} : Somali, β_{27} : Kenya, β_{28} : Güney Afrika Cumhuriyeti, β_{29} : Pakistan, β_{30} : Hindistan, β_{31} : Bangladeş, β_{32} : Endonezya, β_{33} : Malezya, β_{34} : Döviz kuru şeklindedir.

Tablo 9: Modelin Özeti

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,957 ^a	,916	,802	,2203722

Tablo 9’da yer alan R Square olarak adlandırılan R^2 değeri, bağımlı değişkenin kurulan model tarafından ne oranda açıklandığını göstermektedir. Burada bağımlı değişken olan toplam dış ticaret, bağımsız değişkenler tarafından %92 oranında açıklanmaktadır.

Tablo 10: H_3 Hipotezi İçin Girilen Değişkenler

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	Indovizkuru, Inguneyafrikacum, Inkuveyt, Intogo, Inmalezya, Inyemen, Inbanglades, Ingabon, Inkenya, Ingine, Inpakistan, Inbahreyn, Inetiopya, Inkatar, Insenegal, Inendonezya, Innijer, Intunus, Inhindistan, Insomali, Inkırgızistan, Inbae, Incezayir, Innijerya, Inkazakistan, Infas, Inozbekistan, Intacikistan, Inturkmenistan, Inzerbaycan, Inyakınveortadogu, Inkuzeyafrika, Indigerasya, Indigerafrika ^a		Enter

Tablo 11: Genel Anlamlılık Testi (F Testi)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	13,286	34	,391	8,046	,000 ^a
	Residual	1,214	25	,049		
	Total	14,500	59			

Kurulan üçüncü modelin genel anlamlılık sınavına ilişkin hipotezler;

$H_0: \beta_1=\beta_2=\beta_3=\beta_4=\beta_5=\beta_6=\dots=\beta_{34}=0$ (Model genel olarak anlamlı değildir)

H_3 : En az bir β_k sıfırdan farklıdır. (Model genel olarak anlamlıdır.)

Anova tablosunu inceleyecek olursak, modelin anlamlılığına ilişkin parametre değeri (sig.)= 0,000 < 0,05 olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir ve modelin genel olarak anlamlı olduğuna karar verilir. Yani oluşturduğumuz modelde en az bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamlıdır.

Tablo 12: Katsayıların Anlamlılık Testi (t Testi)

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	10,121	8,534		1,186	,247
	Lnyakinveortadg	,966	,479	1,462	2,018	,054
	lnkuzeyafrika	,700	,521	,972	1,343	,191
	Indigerafrika	-,706	,670	-1,087	-1,054	,302
	Indigerasya	,159	,712	,208	,223	,826
	lnzerbaycan	-,158	,391	-,259	-,405	,689
	lnkuveyt	,054	,157	,052	,345	,733
	lnbahreyn	-,191	,112	-,356	-1,706	,100
	lnkatar	-,080	,101	-,207	-,799	,432
	lnbae	-,391	,194	-,666	-2,015	,055
	lnyemen	-,153	,144	-,176	-1,064	,298
	lnkazakistan	,213	,318	,254	,668	,510
	Inturkmenistan	-,197	,266	-,411	-,741	,466
	lnozbekistan	,200	,342	,239	,585	,564
	Intacikistan	-,155	,237	-,292	-,654	,519
	lnkirgızistan	,040	,264	,065	,150	,882
	lnfas	,152	,242	,222	,627	,537
	lncezayir	-,288	,399	-,271	-,721	,478
	Intunus	-,185	,228	-,243	-,812	,425
	lnnijer	,093	,101	,239	,923	,365
	lnsenegal	,076	,150	,116	,507	,616
	lngine	,064	,095	,122	,673	,507
	Intogo	-,029	,104	-,074	-,284	,779
	lnnijerya	-,018	,244	-,027	-,074	,942
	lngabon	,100	,073	,246	1,364	,185
	lnetiopya	-,077	,151	-,129	-,512	,613
	lnsomalı	,011	,065	,047	,168	,868
	lnkenya	,045	,110	,095	,408	,687
	lnguneyafrika	,152	,245	,222	,621	,540
	lnpakistan	-,048	,166	-,057	-,289	,775
	lnhindistan	,161	,193	,271	,834	,412
	lnbanglades	,040	,123	,071	,327	,746
	lnendonezya	,164	,188	,257	,870	,393
	lnmalezya	-,076	,120	-,115	-,630	,534
	Indovizkuru	,242	,450	,127	,538	,595

Modele ait katsayıların anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde, hiçbir bağımsız değişken katsayısının istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna varılmaktadır. Yani toplam dış ticaret üzerinde ülke gruplarına yapılan ihracat, seçilen ülkeler ile ihracat ve döviz kuru anlamlı bir etkiye sahip değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dış ticarete meydana gelen gelişmeler, özellikle az gelişmiş ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Dış ticarete meydana gelen olumlu bir değişim GSYH’de aynı yönde bir değişikliğe neden olmaktadır. Dış ticaretin ekonomi üzerindeki etkisi, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Ülkeler dış ticaret politikalarını belirlerken; ülkenin kalkınması, ekonomik ve siyasi istikrar, ekonomik açıklık, devlete gelir sağlama, piyasa aksaklıklarını giderme, yerli üreticiyi koruma, gibi ekonomik amaçları göz önüne alsalar da bunların yanında siyasi amaçlar da söz konusu olmaktadır.

Çalışmada Türkiye’nin dış ticaret politikalarının büyümenin önemli göstergelerinden olan GSYİH ve toplam dış ticaret üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda üç farklı model kurulmuş ve Çoklu Regresyon Modeli uygulanarak analizler yapılmıştır. Analizler yapılırken Çoklu Regresyon Model’inde meydana gelebilecek varsayımlardan sapmaların önüne geçebilmek için modelde kullanılan değerlerin logaritmaları alınarak hesaplama yapılmıştır.

Birinci model, Toplam ihracatın, ülke gruplarına göre yapılan ihracatın ve döviz kurunun GSYİH üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Burada GSYİH bağımlı değişken, toplam ihracat, ülke gruplarına göre yapılan ihracat (Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika ve Diğer Asya) ve döviz kuru bağımsız değişkenlerdir. Regresyon analizi sonucunda bağımlı değişken olan GSYH’nin bağımsız değişkenler tarafından %97 oranında açıklandığı ve modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi ise, GSYİH bağımlı değişkeni üzerinde bağımsız değişkenlerden sadece Diğer Asya ülkelerine yapılan ihracatın anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Geriye kalan Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Diğer Afrika ülkelerine yapılan ihracat ve döviz kurunun bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

İkinci modelde bağımlı değişken toplam dış ticaret olup, bağımsız değişkenler; toplam ihracat, ülke gruplarına göre ihracat (Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika ve Diğer Asya) ve döviz kurudur. Bağımlı değişken olan toplam dış ticaretin bağımsız değişkenler tarafından %80 oranında açıklandığı (modelin açıklama gücü) ve modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Modele ait katsayıların anlamlılığına ilişkin t-testine göre ise, hipotezde yer alan hiçbir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani toplam dış ticaret üzerinde, toplam ihracat, ülke gruplarına göre yapılan ihracat ve döviz kurunun etkisi yoktur.

Üçüncü modelde ise bağımlı değişken toplam dış ticaret; bağımsız değişkenler, toplam ihracat, ülke gruplarına göre yapılan ihracat (Yakın ve Orta Doğu, Kuzey Afrika, Diğer Afrika ve Diğer Asya) ve incelenen dönemde Türkiye’nin ihracatının belirgin oranda arttığı gözlemlenen ve bu ülke gruplarının içinde yer alan seçili ülkelere yapılan ihracattır. Seçilen ülkeler; Yemen, Bangladeş, Gabon, Katar, Senegal, Somali, Cezayir, Fas, Özbekistan, Azerbaycan gibi toplam 29 ülke olarak analizde yer almaktadır. Analiz sonuçlarına göre modelin açıklama gücünün %91 oranında olduğu ve modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayıların anlamlılığına ilişkin olarak t-testi incelendiğinde modelde yer alan hiçbir bağımsız değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı, yani toplam dış ticaret üzerinde, ülke gruplarına göre yapılan ihracat, seçili ülkelere yapılan ihracat ve döviz kurunun anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuçlara göre 2002-2016 döneminde Türk dış ticaret politikasındaki değişim ve gelişiminin odak noktasının ihracat olduğu görülmektedir. Analiz sonucunda bu dönemde Türkiye’de uygulanan dış ticaret politikalarının GSYİH ve toplam dış ticaret üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı görülmüştür. Teoride Önemsiz Olmanın Önemi (Küçük Ülke Avantajı) olarak adlandırılan ve küçük ülkelere karşı uluslararası ticarete söz hakkı olan ülkelerin tercih ettiği uygulama sonucunda ticaret hacmi büyük olan bu ülkeler, ticari mal fiyatlarını belirleme gücüne sahiptirler. Önceden mallarını daha düşük fiyattan satmayı kabul etmiş olan bu küçük ülkeler, bu sayede büyük ülkenin belirlediği fiyattan ticaret yapmaktadır. Bu durumda küçük ülkeler dış ticaret kazançlarının büyük bir bölümünden yararlanmaktadır. Türkiye de benzer bir durumu seçilen ülke gruplarına ve ülkelere yapılan ihracatını arttırması sonucunda yaşamıştır.

Genel olarak analizlerden elde edilen sonuçlara göre, üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan bu ülkelere yapılan ihracat miktarındaki artışın ana nedeninin siyasi yakınlaşmalar olduğu görülmüştür. Teorik olarak geçerli olan Önemsiz Olmanın Öneminin (Küçük Ülke Avantajı) ortaya konulması ve daha farklı çalışmaların yapılması ile literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, S. ve KOTİL, E. (2015), "*Asya Bölgesi ile Türkiye'nin Dış Ticareti'nin Gelişimi*", Atatürk Kültür Dil ve tarih Yüksek Kurumu Yayını www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AKDEMİR-Sevim-KOTİL-Erdoğan-ASYA-BÖLGESİ-İLE-TÜRKİYE'NİN-DIŞ-TİCARETİNİN-GELİŞİMİ-pdf (28.04.2018).
- AKBAŞ, Zafer (2012), " Ortadoğuda Değişim Süreci ve Türk Dış Politika0sı". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* , 3 (1), 51-73.
- BERTELEMY, Jean Claude (1984).,"La Division International des Processus Productif: Une Note Ricardienne". *Revue d'Economie Politique* , 3 (94), 347-357.
- BRASSEUL, Jacques (1997), "*Historie Des Faits Economiques de l'Antique a La Revolution Industrielle*" (1 b.). Paris: Armand Colin.
- EGELİ, Hüseyin Avni ve EGELİ Pınar (2009), "İhracat- Milli Gelir İlişkisi Asya Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. (A. K. Kurumu, Dü.) 38.ICANAS .
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı* (2018). 04 07, 2018 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü (The World Trade Organization): ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-orgutler/dunya-ticaret-orgutu adresinden alındı
- HAZAR, Numan (2003), "*Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri* ". Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- INVEST IN TURKEY, (2018, 03 13), Dış Ticaret: www.invest.gov.tr/tr-TR/investmentguide/investorguide/PagesInternationalTrade.aspx adresinden alınmıştır
- KARLUK, Rıdvan. (2002), *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- KRUGMAN, Paul R. (2003), "*İnternational Economics*" (6.Baskı b.). Boston: Addison Wesley.
- OKTAR, Tiğınç; Arzu, ve GENÇ Hamdi ve VARLI (2010), "Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinde Ekonomik Dönüşüm". (73).

PEKÖZ, Mustafa (2015), "*Küresel Savaşta Büyük Ortadoğu*". İstanbul: Vivo Yayınevi.

SEYİDOĞLU, Halil (2001), "*Uluslararası İktisat*" (14.Baskı b.). İstanbul: Kurtiş Matbaacılık.

TARI, Recep, (2006), "*Ekonometri*" (172 b.). İstanbul: Kocaeli Üniversitesi Yayın-Avcı Ofset.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. (2018). 04 07, 2018 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc078/kanuntbmmc078/kanuntbmmc07804067.pdf adresinden alındı

YILMAZ, Zeki (2020), *Ekonomik Büyüme Teori ve Modeller*, Merdiven Yayınevi, Yay.No:54 Ankara.

BİLGİ TOPLUMU OLMA YOLUNDAKİ TÜRKİYE'DE GENÇ İŞGÜCÜ İSTİHDAMI

Tuğçe OLCAY

tugceolcay@karabuk.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8247-9021

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi

Received: 10.10.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 13.01.2021

JEL Codes: J21, J23

* Bu makale, "The Employment of the Youth Labor Force in Turkey on the Path to Becoming a Knowledge Society" başlığı ile Econdor 2020 3rd International Economics, Business and Social Sciences Kongresi'nde (22-25 Kasım 2020) özet bildiri olarak sunulmuştur.

THE EMPLOYMENT OF THE YOUTH LABOR FORCE IN TURKEY ON THE PATH TO BECOMING A KNOWLEDGE SOCIETY

ÖZ Türkiye'de işsizlik çözüm bekleyen en önemli sosyo-ekonomik sorunların başında gelmektedir. İşgücüne yeni katılan gençlerin zorlu rekabet koşullarının yer aldığı ve işgücünden beklenti standartlarının yükseldiği açık bir ekonomi ortamında kendilerine iş/yer bulmaları kolay değildir. Genç nesil böyle bir ortamda ya işsiz kalarak ya da birikimleriyle uyumlu olmayan alanlarda çalışarak çok hızlı bir şekilde yetişkinler grubuna dahil olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye genç nüfus avantajını yeterince kullanamamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2014-2020 yılları arası Mart ayı verileri esas alınarak 15-24 yaş grubundaki gençlerin işgücüne katılımı, istihdamı ve işsizliği analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'de bilgi ve teknolojiyi temel almış, yüksek gelirli gelişmiş ülkelere ulaşabilmek için bilgi, beceri ve yenilikçi rekabet yeteneğini geliştirecek evrensel eğitim yanında insanların ileri seviyede beceri ve beşeri sermayelerini kullanabilecekleri açık bir işgücü piyasasının oluşturulmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye, katma değeri yüksek bilgi ve teknolojiye dayanan üretim hedeflerine ulaşabilmesi için aktif nüfus içinde yer alan gençlere işgücü talebine uygun eğitim vermeli, işgücüne katılım ve istihdam oranının yükseltilmesi ve genç işsizliğinin azaltılması yönünde önemli atılımlar yapmalıdır. Aksi halde işgücü arzının niteliği ile işgücü talebinin niteliğinin örtüşmemesinden kaynaklanacak yüksek oranlı işsizlik ve bunun getireceği ekonomik, sosyal ve politik sorunlar ile karşılaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizliği, Bilgi Toplumu, Genç İşgücü, İstihdam

ABSTRACT Unemployment in Turkey, is one of the most important unresolved socio-economic issues. It is not easy for young people participating in the labor force to find a place in an open economy environment where difficult competition conditions and standards are rising. The younger generation joins the group of adults very quickly under the conditions of such an environment. Therefore, Turkey cannot use enough advantage of young population. In this study, Turkey Statistical Institute between the years 2014-2020 on the basis of the March data, the labor force participation, employment and unemployment of young people aged 15-24 were analyzed. In this context, in Turkey, information and technology have received basic information in order to reach high-income developed countries, it has emerged the necessity of universal education will improve the competitiveness and innovative skills. In addition, it is necessary to create an open labor market where people can use advanced skills and human capital. Turkey on the path to becoming a knowledge society to achieve the goals of added value based on knowledge and high technology should provide appropriate training to the young people on the labor demand in the active population. It should also make significant strides towards increasing the labor force participation and employment rate and reducing youth unemployment. Otherwise, the high rate of unemployment and economic, social, political problems will be encountered due to the mismatch between the nature of the labor supply and the nature of the labor demand.

Keywords: Youth Unemployment, Knowledge Society, Youth Labor Force, Employment .

GİRİŞ

Türkiye, büyük olasılıkla yakın gelecekte somut hale gelecek teknolojik ve ekonomik gelişmeler nedeniyle işgücü, istihdam ve işsizlik açısından özellikle gençleri kapsayan boyutuyla yeni sorunlarla karşılaşabilecektir. Giderek yaşlanan nüfusla birlikte demografik değişimin getireceği sonuçlar, yerleşim alanlarındaki dengesiz gelişmelerin yarattığı sosyal sıkıntılar, sanayileşme stratejileri ve istihdamda yeni dönemin gereklerine yönelik yapılanma ile yapılanma sonuçları en başta gelen önemli sorunlardır. Bu sorunlara çözüm bulunabilmesi için alışlagelen, değiştirilmez, yenilenmesi olanaksız görülen zihinsel alışkanlıklar terk edilmelidir. Artık ekonomik büyüme ve toplumsal gelişmenin sadece rakamsal artışla, yeni yatırım miktarıyla, yeni yapılan okul, fabrika, otoyol, baraj, havaalanı, köprü sayısının fazla oluşuyla gerçekleşebileceği, ilerlemenin niceliksel artışa bağlı olduğu düşüncesinin yerini niteliksel düşünce yaklaşımı almalıdır.

Türkiye, genç nüfus yapısından yaşlanan nüfus yapısına doğru bir demografik dönüşüm süreci içindedir. Dönüşüm sürecinin yaratacağı fırsatları değerlendirerek yüksek bir refah düzeyini yakalamak ve sürdürülebilirliğini gerçekleştirmek, küresel rekabette güçlü olmak bakımından gerekli olan nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi çok önemlidir. Yenilikçilik, insana yatırım yapma ve bilgi temelli ekonomik ve toplumsal yapılanmaya yönelik, gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmenin öncelikleri olmaktadır (TÜSİAD, 2011: 27).

Türkiye, 21. yüzyılda küresel düzeyde rekabet edebilecek bir ekonomik güce ulaşabilmesi için genç nüfusunu içinde bulunan çağın gereklerine uygun olarak eğitmelidir. Bunun için toplumsal değerler, beceriler, sistem ve yeniden yapılanma gibi temel unsurların tamamının geliştirilmesi hedeflenmelidir. İnsan kaynaklarına ilişkin faktörler mikro ve makro ekonomik stratejilerin uygulanabilmesinde, başarı kazanmasında önemli ölçüde etkili olmaktadır. Türkiye’ de işgücü yapısı sosyo-ekonomik açıdan atılım yapılabilmesini gerektiren ön koşulları sağlayabilecek nitelikte değildir. Eğitim, kalkınmayı hızlandırabilecek değer ve becerileri geliştirmekte yetersiz kalmaktadır. Nüfustaki artış işgücü için yapılan yatırımların etkinliğini azaltmaktadır. Ekonomik stratejisini ve alt yapı ihtiyaçlarını belirlemiş bir ülkede istikrarlı bir sosyo-ekonomik gelişmeyi yakalayabilmek insan veya sosyal yapıyla ilgili faktörleri en iyi biçimde düzenlemekten geçmektedir (TÜSİAD, 1993: 4.18).

Türkiye, tarım toplumu özelliklerinin hissedildiği, sanayileşmeyi tam anlamıyla gerçekleştirememiş görünümü yanında bilgi temelli teknolojik yeniliklerin hız kazandığı bilgi çağına da tüketim/kullanım boyutuyla da olsa uyum sağlamaya çalışmaktadır. Türkiye, istihdam artıramayan yetersiz yatırımlar ve gelecekteki yatırım belirsizlikleri yanında genç nüfus nedeniyle genç işgücü arzındaki artışla karşı karşıya bulunmaktadır. Rekabet koşullarının ağırlaştığı bu dönemde genç işgücü arzının işgücü talebi ile uyumsuzluğu, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, yıkıcı doğal afetler, ekonomiyi daraltan küresel yayılan salgın hastalıklar gibi nedenler ülkede istihdam sorunları yaratarak işsizliği ön plana çıkarmaktadır. Bu durumlardan istihdam edilebilmeleri yönünde olumsuz olarak daha çok gençler etkilenmekte ve öncelikle onlar işsiz kalmaktadır.

Bu çalışmada, bilgi toplumunda değişen işgücü ve işgücüne olan talep dikkate alınarak Türkiye’de gençlerin işgücü talebi karşısındaki durumu değerlendirilecektir. Bu bağlamda, bilgi toplumunda değişen işgücünün yapısı ortaya konularak yeni işgücü yapısından etkilenebilecek 15 - 24 yaş grubu çerçevesinde genç ve genç işsizliği tanımına, genç işgücü istihdamı ile genç işsizliğin nedenleri ve sonuçlarına yer verilecektir. Bu genel

bilgilendirmelerden sonra Türkiye'nin demografik yapısına, bilgi toplumu yaklaşımı ve çalışmalarına yer verilerek genç işgücü, istihdamı ve işsizliğinin analizi yapılacaktır. Sonuçları açısından gençlerin işgücü piyasasındaki geleceği değerlendirilecektir.

BİLGİ TOPLUMUNDA DEĞİŞEN İŞGÜCÜ

Ülkeler açısından işsizlik sorununun çözümü için istihdam politikaları belirlenirken bilgi çağında işgücü talebinin yeni işçi tipi "bilgi işçisi"ne doğru yöneleceği dikkate alınmalıdır. Bilgi işçisi; bilgiyi kullanan, geliştiren, aktaran, ticaretine katkı veren işlerde çalışanlar ve bilgiyi kendi işi için kullanan, öğrenmeyi öğrenen, öğrendiklerine yeni bilgiler ekleyen, yeniden öğrenebilen üstün nitelikli işçi tipidir. Teknolojik gelişmeler ve yeni ekonomik yapı sanayi ve hizmet sektörünün geleneksel işçi türünün büyük bir kısmını vasıfsız ve kısa sürede eğitilip uyumlu hale getirilemez olarak gördüğünden, bilgi işçileri talebi artacaktır. Bir yandan bilgi işçisi yetersizliği ile karşı karşıya kalınma olasılığı varken diğer yandan vasıfsız olarak değerlendirilen eski tipteki işçilerin yoğun işsizliği ile karşılaşılacaktır. Türkiye katma değeri yüksek bilgi ve teknolojiye dayanan üretim hedeflerine ulaşabilmek için yeni işçi tipine yani bilgi işçisine ihtiyaç duyulacaktır. Bunun için gençler, hem örgün eğitime hem de mesleki bilgiyi artıracak eğitime önem verilerek çok yönlü, derinliğine düşünebilen, yeniliklere açık bireyler olarak yetiştirilmelidir. Bu doğrultuda yetiştirilecek gençler yeniçağın bilgi, iletişim, ulaşım gibi önde gelen alanların teknolojik gelişmelerinde ve yeni ekonomide bilgi işçisi ve üst düzey bilgi uzmanı olarak ülke ekonomisinin gelişmesine, işsizliği azaltıcı istihdam odaklı üretken, gelir artırıcı çözümler ortaya koyabilecektir (Ekin, 2000: 393, 394).

Bilgi toplumu, insanları yetenek ve yeterliliğiyle farklı bir konuma yerleştirirken bilginin ve teknolojinin hızına yetişemeyen, kendini geliştiremeyenleri büyük olasılıkla işsizlik sorunuyla başbaşa bırakacaktır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimler yeni bir ekonomik süreci ve dolayısıyla işgücü piyasasının yapısının da değişimini gerekli kılmıştır. Mal ve hizmet üretiminde nitelikli ve beceri düzeyi yüksek işgücü talebi giderek artarken düşük nitelikli işgücüne talep oldukça azalmakta ve işsizlik süresinin uzaması ardından işgücü piyasası dışında kalmayı getirmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimler mevcut niteliklerin aşınmasına, eskimesine yol açarak nitelikli, becerili ekonomik gelişme ve rekabet gücünün belirleyici faktörü olan beşeri sermayenin önemini arttırmaktadır.

Bilgi toplumunda ekonominin de giderek bilgi temelli hale gelmesi, bilgiyi üretecek ve kullanacakların da yeterli donanımına sahip olmasını gerekli kıldığından işgücünden beklenen niteliklerde önemli değişimler olacaktır. Tablo 1'de 2018 yılında işgücünden beklenen on nitelik öncelik sırasına göre düzenlenerek, 2018'den 2022 yılına gelindiğinde on niteliğin sıralamasının değişeceği ve yeni niteliklerin öne çıkacağı, yine 2022 yılında bazı niteliklerin de değersizleşeceği gösterilmektedir. Yeni kuşaklara katma değeri yüksek beceriler kazandırılması kritik bir önemdedir. Yaratıcılık, sorgulayıcı düşünme, inisiyatif alma, ikna ve müzakere becerili olma, esnek düşünme, zorluklarla mücadele etme, detaycılık gibi özellikler yanında liderlik, duygusal zeka, hizmet odaklılık gibi hiç de kolay olmayan yetkinlikler önem kazanıp işgücü talebinde öne çıkacaktır. Bilgi ve teknolojiye bütünüyle değişim ve dönüşümlerden ülke ekonomisine en yüksek katkı yeniden tasarlanan işgücü sayesinde olabilecektir.

Tablo 1: 2018 – 2022 Yılları için İşgücü Talebinde İstenen İlk On Niteliğin Değişimi ve Karşılaştırılması

	2018	Trend, 2022	Düşüşte, 2022
1	Analitik düşünme ve yenilik	Analitik düşünme ve yenilik	Manuel el becerisi, dayanıklılık ve hassasiyet
2	Karmaşık problem çözme	Aktif öğrenme ve öğrenme stratejileri	Bellek, sözel, işitsel ve mekansal yetenekler
3	Eleştirel düşünme ve analiz	Yaratıcılık, özgünlük ve inisiyatif	Finansal, maddi kaynakların yönetimi
4	Aktif öğrenme ve öğrenme stratejileri	Teknoloji tasarımı ve programlama	Teknoloji kurulumu ve bakımı
5	Yaratıcılık, özgünlük ve inisiyatif	Eleştirel düşünme ve analiz	Okuma, yazma, matematik ve aktif dinleme
6	Detaylara dikkat, güvenilirlik	Karmaşık problem çözme	Personel yönetimi
7	Duyusal zeka	Liderlik ve sosyal etki	Kalite kontrol ve güvenlik bilinci
8	Akil yürütme, problem çözme ve kavrayış yeteneği	Duyusal zeka	Koordinasyon ve zaman yönetimi
9	Liderlik ve sosyal etki	Akil yürütme, problem çözme ve kavrayış yeteneği	Görsel, işitsel ve konuşma becerileri
10	Koordinasyon ve zaman yönetimi	Sistem analizi ve değerlendirmesi	Teknoloji kullanımı, izlenmesi ve kontrolü

Kaynak: WEF, 2018: 12.

Ülkeler okuryazarlık düzeyinde önemli ölçüde gelişme sağlamış olsa da işgücünün niteliklerinin geliştirilmesinin önünde engel olan eğitimdeki yetersizlikler tutum ve becerilerin oluşturulmasını sınırlamakta, olumsuz etki yaratmaktadır. Yetersizlikler, sosyal yapıda farklılıklar ortaya çıkarmakta ve işgücü niteliğinin de olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Birçok ülkenin gelişmesi yönünde atılım için gerekli yetişmiş nitelikli işgücü sayısındaki artış yeterli düzeylerde değildir. Yetersizlikler nedeniyle işgücündeki eğitim düzeyi düşüklüğü verimliliği olumsuz etkilemekte ve bu durum yoğun hizmet içi eğitim ihtiyacının önemini artırmaktadır (TÜSİAD, 1993: 4.20).

Firmalar için çalıştıracakları kişilerin bilgileri ve uzmanlıkları ile uzmanlık becerileri çok önemlidir. Firmalar, alanında farklı olmak ve rekabet gücünü artırabilmek amacıyla işe alacakları kişilerde giderek standart çalışanın bilgi ve uzmanlık özelliklerinin yanında empati becerisi, işe pozitif yaklaşım, iletişim ve problem çözme becerisi gibi sosyal becerilere sahip ideal çalışana tercih etmektedir. Geleceğin işgücü piyasası mesleki teknik becerilerle sosyal becerilerin birlikteliğini öne çıkarmaktadır. Sosyal beceriler üst düzey beceriler olarak kabul edilmekte ve yeteneklere olumlu etkisiyle geleceği yaratacak ve rekabetin merkezinde olacak beceriler olarak görülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 8, 10). Dolayısıyla çalışanlarda sadece tekil boyutta uzman ya da iyi olmak değil, bütünsel olarak iyi olma özelliği aranacaktır.

GENÇ VE GENÇ İŞSİZLİĞİ TANIMI

Birleşmiş Milletler sınıflandırmasında genç olarak 15-24 yaş aralığı kabul edilmektedir. Sınıflandırma ülkelerin kültürel, kurumsal ve politik yapılarına göre farklılıklar gösterebilmektedir. Genellikle alt sınır zorunlu eğitimin bittiği yaşa göre belirlenmektedir (O’Higgins, 1997: 63). Genç işsizliğini Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization-ILO), kısa referans süresince bir saatten fazla çalışmamış ve çalışabilir durumdakilerin aktif biçimde iş aramaları olarak tanımlamaktadır. Aktif iş arama kistasına bazı ülkelerin genç işsizliği tanımlarında yer verilmemektedir. Birçok ülkede öğrenciler işgücü dışında tutulmakta, aktif biçimde iş aradıklarında işgücü içinde yer almakta, iş aramadan vazgeçtiklerinde veya öğrenimlerine devam etmeye karar verdiklerinde işgücü dışında değerlendirilmektedir (O’Higgins, 2001: 18-19). Türkiye’de 15-24 yaş grubu Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) işgücü istatistiklerinde genç nüfus olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, 2020a).

Gençliğin tanımlanmasında özellikle genç nüfusun bir yaş aralığı olarak görülmesi gençliğin bir geçiş dönemi biçiminde algılanmasına ve bu geçiş dönemi gençler için ekonomik, sosyal ve siyasal haklar açısından kısıtlamalara neden olmaktadır. Gençliğin istihdamı açısından konuya yaklaşıldığında ise gençlik, büyük ölçüde eğitimden istihdama geçişin başladığı bir yaş aralığı olarak görülmektedir.

Gençler, yaşları dikkate alınarak farklı yaş aralıklarıyla oluşturulmuş gruplar şeklinde sınıflandırılmıştır. Genç tanımlaması yapılırken genellikle çalışma çağı yaşı olan 15 yaş ve eğitim sürecinin olası bitiş yaşı olan 24 yaş, 15-24 yaş grubu olarak değerlendirilmektedir. Bu yaş grubu dışında 15-19 ve 20-24 yaş alt grupları da değerlendirmeler, istatistiksel veriler bakımından önemlidir. Yine eğitimde yüksek lisans eğitime yönelmenin artması nedeniyle 25-29 yaş grubu da uluslararası çalışma ve istatistiksel değerlendirmelerde genç yaş grubu olarak yer almaktadır. Eğitimin uzaması 25-29 yaş grubundaki gençlerin işgücüne katılımını da daha ileri yaşlara taşımaktadır (Yentürk ve Başlevent, 2007: 3).

Gençlik bir toplumda en dinamik kesimi oluşturmaktadır. Gençlik, yetişkinliğe geçiş ve sosyalleşme aşaması olarak değerlendirilmekte ve gençlik tanımlamalarında yaş belirleyici olmakta, yetişkinliğe geçişten önceki dönem olarak görülmektedir. Gençlik toplumsal akılda, kişilikteki gelişme ile beraber kimliğin oluştuğu, ilerideki yaşamın planlanıp şekillendirilmeye başlandığı hazırlık dönemi olarak yerleşmiştir. Bu toplumsal akıdaki genç yaş aralığı da o toplumun geleneklerine, sosyal ve kültürel yapısına göre değişiklik göstermektedir. Gençliğin toplumun en dinamik ve en reaksiyoner kesimi olması, bu kesimin sorunlarının çözülmesi ve beklentilerinin karşılanmasını önemli ve öncelikli hale getirmektedir.

GENÇ İŞGÜCÜ VE İSTİHDAMI

İçinde bulunulan dönemde 15-24 yaş grubuna yeni girecek veya grubun başlangıç yaşlarında olan gençleri gelecekte büyük olasılıkla tanık oldukları iş ortamlarından çok farklı ortamlar ve farklı çalışma biçimleri beklemektedir. Gençler gelecekteki iş ortamında ve çalışma biçimlerinde dikkat, sezgi, esnek düşünebilme, bütünü görebilme, hızlı ve etkili karar verebilme gibi makinelerin henüz üstesinden gelemedikleri sosyal ve duygusal becerilerin değerli olacağını bilmelidirler (TÜSİAD, 2019: 38). Gençlerin işgücü piyasasındaki konumu ve potansiyeli genel olarak işgücü talebinin gücü ve dinamizmi ile ekonomik süreçlere ne ölçüde entegre olabildiklerine bağlıdır. Gençler böyle bir durumda işgücü talebi arttıkça, istihdamlarının kalitesini ve miktarını iyileştirmek için daha geniş kapsamdan yararlanabilirler (Godfrey, 2003: 8).

Eğitimini tamamlayarak işgücü piyasasına girmeye çalışan çok sayıdaki gencin varlığı arz yönlü baskıyı artırmakta, giderek genç işsizliğini yükseltmektedir. Son yıllarda konjonktürel nedenlerle işlerinden olanların piyasanın talebine uyum sağlamayan nitelikleri, onların bir süre işsizler arasında kalmalarına daha sonra da işgücü dışına çıkmalarına neden olmaktadır. Konjonktürel nedenlere dayalı olarak istihdamda süregelen azalışla birlikte firmaların işgücü talebinde isteksizliği de genç işsizliğini etkilemektedir. İşgücü üzerinden alınan yüksek vergiler ve kıdem tazminatı gibi katılıklar talep yönlü kısıtlılıklardır. Tecrübesiz gençlerin istihdamında yüksek işgücü maliyeti önemli bir etken olmakta ve dolaylı olarak kayıt dışı istihdamı artırmaktadır (Öz ve Tunalı, 2010: 1). İstihdam edilen gençler, başarılı bir kariyer ve parlak bir gelecek yolunda ilerlemelerine katkı sağlayacak değerli iş deneyimleri ve pratik beceriler kazanmaktadır. Bununla birlikte, pratikte, birçok genç işçi hayatta kalmak için düşük kaliteli (niteliksiz) işlerle uğraşmaktadır. Bu gençler genellikle güvencesiz çalışma koşulları, istikrarsızlık, yasal ve sosyal koruma eksikliği, eğitim ve kariyer gelişimi için sınırlı fırsatlar ile karakterize edilen işlerle uğraşmaktadır (ILO, 2020: 39).

Gençler için iş ve istihdam, onların sosyal kimliğine şekil veren, yaşamlarını, bağımsızlıklarını, gelişimini, kendilerine güveni, ekonomik ve politik kimliklerini belirleyen en önemli unsurdur. Gençler için bu kadar önemli olan iş ve istihdam işsiz kaldığında beraberinde bireysel ve toplumsal sorunları da getirmektedir.

Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerdeki genç kadınların ve erkeklerin, hızla gelişen bir teknolojik ortamın yarattığı fırsatları kullanma becerilerini geliştirme ihtiyacı, mevcut çeşitli zorlukların başında gelmektedir. Dünyanın her yerindeki birçok genç yetersiz eğitim ve öğretim, yetişkinlere kıyasla işsiz kalma olasılığı ve kayıt dışı ekonomideki işlere yerleşme zorunluluğu nedeniyle okuldan işe geçişte sayısız engelle karşı karşıyadır (ILO, 2020: 54). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin işgücünün büyük bir kısmını vasıfsız, yanlış ya da eksik vasıflı ve eğitilemeyen işgücü grupları şeklinde sınıflandırılmasına neden olduğu söylenebilir. Teknolojik gelişmeler, küreselleşmenin getirdiği rekabet artışı ve bilgiyi üretenler, satanlar ile tüketenler ekonomilerin temel belirleyici unsurları olmuştur. Artık hedef sayısal işgücünden uzaklaşarak özellikle nitelikli işgücü talebine ve nitelikli işgücü istihdam etmeye yöneliktir. Bilgi teknolojisi temelli ekonomide artacak iş alanlarında işgücüne yeni katılan gençlerin bilgi ve nitelik bakımından yetersizlikleri nedeniyle iş bulmaları giderek zorlaşmaktadır. Yeniçağda ortalama nitelikli genç işgücünden en azından yazma, dinleme, gözleme, uygulamalı matematik, yazılı bilgileri okuma ve anlama, uygulamalı teknoloji, bilgiyi anlama ve kullanma, ekip çalışmasına uyum becerileri beklenmektedir (Ekin, 2000: 59, 65, 68).

Teknolojideki son ilerlemelerin yeni ve daha iyi gelir sağlayan işlerin yaratılmasına yol açmayacağına dair yaygın endişeler bulunmaktadır. İnternet ve akıllı telefon kullanımındaki eğilimlerin gösterdiği gibi, gençler teknolojiyi erken benimseyen olma eğilimindedir. Yine de, teknolojilerin işler üzerindeki etkisi ile ilgili endişeler genellikle genç kadınlar ve erkekler arasında daha belirgindir. Gençlerin korkuları, yeni teknolojilerin hem faydalı hem de yıkıcı potansiyellerini daha iyi anlamalarından veya daha ileri yaş gruplarına kıyasla daha uzun yıllara sahip olmalarından ve bu teknolojilerin etkisine daha açık olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Her durumda, teknolojiyi erken benimseyen genç kadınlar ve erkekler yapısal dönüşüm sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Genç işçiler söz konusu olduğunda, potansiyellerinin tam olarak gerçekleşmesi gerekiyorsa, uygun bir makroekonomik çerçeveyi belirli endüstriyel ve sektörel politikalarla birleştirerek büyüyen ve dinamik sektörlerde yeni işler yaratmak hayati önem taşımaktadır. Dijital altyapı yatırımları, bağlanabilirliği artırmak ve büyük veri, nesnelerin interneti ve blok zincirleri gibi iş yaratmayı artıracak teknolojilere erişimi iyileştirmek için kilit öneme sahiptir. Teknoloji tabanlı çözümler, piyasalara ve piyasa bilgilerine erişimi kolaylaştırarak ve finansal, girişimci ve dijital okuryazarlık becerileri

kazanmalarını sağlayarak gençlerin girişimci isteklerini gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir (ör. çevrimiçi kurslar ve koçluk, mobil öğrenme uygulamaları ve dijital eğitim materyalleri aracılığıyla). Genç girişimciler için finansmana erişim mobil ve kitle fonlaması kanallarıyla artırılabilir ve yeni işletmelerin resmileştirilmesini desteklemek için elektronik ve mobil ödeme yöntemleri kullanılabilir (ILO, 2020: 54, 55, 127, 132).

Herkes gibi gençler için de istihdama katılmanın önemli bir anlamı bulunmaktadır. İstihdam sadece ekonomik gereklilik olmayıp toplumsal yapı içinde bireyin varlık nedenlerinden biri olarak da kabul görmektedir. Çalışma bir yaşam biçimidir ve çalışarak toplam üretime katkı sağlamak bireyin kendisine olan saygısını artırırken bireyin toplumdaki yeri ile kendisine duyulan saygı da güçlenecektir.

Gençler ne eğitimde ne istihdamda (not in employment, education or training – NEET) olduğunda, işgücü piyasasında değerlendirilen ve gelecekteki istihdam beklentilerini azaltan beceriler geliştirememektedir. Uzun vadede ise ülkelerinin sürekli ekonomik büyüme ve daha fazla sosyal uyum elde etmesini önlemektedir. Birçok gencin geçmişte iş bulmayı başaramaması, gençlerde kendileri için uygun işlerin olmadığı inancının oluşmasına neden olurken, bazıları nasıl ve nerede iş arayacaklarını bilmemekte bazıları ise isteklerine uyan bir fırsat beklerken, diğerleri hastalık, sakatlık veya aile sorumlulukları nedeniyle çalışamaz durumdadır. NEET statüsüne sahip gençler farklı bir grup olduğundan, karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların üstesinden gelmek için gereken politikalar farklıdır. Birçoğu iş aramadıkları için, işgücü piyasasındaki bu kopukluk gelecekte iyi bir istihdama erişme ihtimalini azaltabilir. Aksine, işsiz olanlar aktif olarak işgücü piyasasında yer edinmeye çalışmaktadırlar (ILO, 2020: 37, 38).

GENÇ İŞSİZLİĞİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Gençlerin deneyimsiz olmaları, istedikleri işe ulaşmanın zaman alması, işgücü talebine uyumsuzluk ve yüksek ücret beklentileri gibi etkenler gençler arasında 15-24 yaş grubunun işsizlik oranının artışına neden olmaktadır. Genç işsizliğinin yüksek olması, genç işgücüne talebin azalması genellikle ekonomik gelişmedeki yetersizlik, konjonktürel nedenler ve asgari ücret düzeyi ile genç işgücünün niteliksizliği gibi nedenlere dayandırılmaktadır.

İşgücüne olan toplam talepteki düşüşün genç işgücünü etkilemesi kaçınılmazdır. İstihdamdaki gençler işgücüne olan toplam talep düşüşünde yetişkinlere nazaran daha çok etkilenmekte, genç işsizliği yetişkin işsizliğinden daha fazla artış göstermektedir. İstihdam edenler çeşitli gerekçelerle çalışanlarından azaltmaya giderken genç işçilerin fırsat maliyetinin yetişkinlere göre daha düşük olacağı, tecrübesizlikleri, meslek içi eğitim yatırımının düşüklüğü nedenleriyle genel görüş önceliğin genç işçiler olacağı yönündedir. Önceliğin genç işçilerin olmasına diğer nedenler olarak son giren ilk çıkar yaklaşımı ve çalışma süresiyle ve ücretle bağlantılı olarak artan kıdem tazminatı gösterilmektedir (Gündoğan, 1999: 69-70).

Tablo 2’de genç işsizliğinin yüksekliğinin nedenleri olan mevcut işler, ücretler, genç işgücünün mobilitesi, davranışları, nitelikleri, alternatif iş ve genç nüfustaki hızlı artış açısından talep ve arz yönlü yaklaşımlarına yer verilmektedir.

Tablo 2: Genç İşsizliğin Nedenlerine Talep ve Arz Yönlü Yaklaşım

Genç İşsizliğin Yüksek Olmasının Nedeni	Talep Yönlü Görünüm	Arz Yönlü Görünüm
Mevcut İşler	Ekonomik koşullar nedeniyle gençlere yönelik bir iş kıtlığının olması	Düşük seviyeli birçok boş işin olması
Ücretler	Asgari ücretlerin ve diğer katı düzenlemelerin düşük düzeyli işlerin sayısını azaltması	Gençlerin gerçekçi olmayan ücret beklentilerinin olması
Mobilite	Kısa dönemli geçici işlerin yüksek işsizlik oranının temelini oluşturması	Genç işçilerin kararsız ve yüksek bir mobiliteye sahip olması
Davranışlar	Gençlerin geleceği olan iş beklentisi ve işveren ayrımcılığının genç işçilere olan talebi azaltması	Mevcut gelir düzeylerinde gençlerin boş zamanı tercih etmesi ve çalışma etiğinden yoksunluk
Nitelikler	Niteliklerin çalışılırken kazanılması	Gençlerde eğitim ve tecrübe eksikliği olması
Genç Nüfusun Hızlı Artışı	İşgücü piyasasının gençler için mevsimsel birçok yeni iş üretmesi	Genç nüfustaki hızlı artışın genç işsizliği kısmen olumsuz etkilemesi
Alternatif İş Faaliyeti	Gençlerin yasadışı "yeraltı" ekonomik faaliyetlerinden yüksek kazançlar elde edebilmesi	

Kaynak: Freeman, 1979: 7.

Genç işgücünü ekonomik kriz dönemleri öncelikle etkilemekte ve bu etki yıkıcı olmaktadır. Özellikle genç kadınlar ekonomik kriz dönemlerinde işsizlikten çok daha fazla zarar görmektedir. Gençlerin bir kısmı işsiz kalma korkusuyla beklentilerinin dışındaki istikrarsız, kayıt dışı, güvencesiz çalışma alanlarına yönelerek, mecburen kariyer planlarının dışına çıkmaktadır. Bu durumda kariyeri için iyi işlerde beceri kazanmayı hedefleyen gençlerin gelecekteki kazançları ve istediği işi bulabilme olanakları da azalmaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 2).

Gençler, yeniliklere daha çabuk uyum sağlayan, fikirleri kolaylıkla kavrayan, öğrenebilen bireylerdir. Gençlik eğitim alınacak, bilgiyle donatılacak en uygun dönemdir. Gençler okulda ve işyerinde gerekli mesleki eğitimi almadıklarında mesleki kariyerlerinde sorunlarla karşılaşabilecektir. Gençler, çalışma yaşamının kendilerine yeni bir sosyal kimlik ve statü kazandıracığı beklentisi taşımaktadır. Gençler, çalışma yaşamı içinde olmadıklarında veya işlerini kaybettiklerinde maddi olanaksızlıklar içinde kalmaktadır. Gençler, işsiz kalınca çalışma ve iş tecrübesinin getireceği sosyalleşme kazanımlarını da kaybetmektedir (Gündoğan, 1999: 70). İşsizliği azaltmayı amaçlayan çalışmalar üç ana gençlik grubuna odaklanmalıdır. Bu gençlik grupları, eğitimdeki gençlerden iş dünyasına geçenler, zaten işgücü piyasasında olan gençler ve ne eğitimde ne istihdamda (NEET) olanlar da dahil olmak üzere halihazırda yeni teknolojiler tarafından işinden edilmiş gençlerdir (ILO, 2020: 128).

Gençlerin güvenli, ileriye görebildikleri, belirsizlik yaşamayacaklarına inandıkları bir iş ve geliri olmaları kadın ve erkek açısından aile kurmalarını cesaretlendiren önemli bir unsurdur. İşsiz ve dolayısıyla düzenli bir gelirden yoksun olan gençler maddi açıdan ailelerinin desteğine ihtiyaç duyacaklar, ailelerine bağımlı halde olacaklar ve gelecekleri konusunda belirsizliğe düşeceklerdir. Gençler için iş sahibi olmak bir başarı

göstergesi olurken işsizlik başarısızlık, kaybediş, sosyal ve ekonomik bakımdan dışlanma olarak görülmektedir. Gençlerin bu işsizlik algısı toplumdan uzaklaşmalarına, ruhsal çöküntüye ve kendi sorunlarıyla özdeş gördükleri asosyal gruplarla yakınlaşmalarına ve böylece suç işleme potansiyeli yüksek bireyler haline gelmelerine neden olmaktadır (Gündoğan, 1999: 70, 71). Genç işsizliği hem gençler hem de ülke ekonomisi ve toplumsal yapısı açısından önemli bir sorundur. Genç işgücü üretim gücünün en yüksek olduğu dönemde çalışma hayatının içinde yer alırsa ülkenin ekonomik kalkınma ve beşeri sermayesine önemli katkı sağlayacaktır.

İşsizlik, gençlerin gelecekteki istihdam edilebilirlikleri, üretkenlikleri ve kazanç potansiyellerinin sonuçlarıyla birlikte iş deneyimi kazanmasını önlemektedir. Yeni işgücü piyasasına girenler kendilerine uygun işlerle eşleşmek amacıyla kısa süreli işsizlik yaşayabilmektedir. İşsizliğin gençlerin yaşamları üzerindeki uzun vadeli yansımaları göz önüne alındığında, gençlerin uzun süreli işsizlik endişeleri daha fazladır. 15-24 yaşları arasındaki gençlerin işsiz olma olasılıkları yetişkinlerin (25 yaş ve üstü) üç katıdır. Gençlerin sahip olduğu sınırlı iş deneyiminin sonucu olan bu durumla gençler, bir dereceye kadar giriş seviyesindeki işler için rekabet edebilmektedir. Ayrıca iyi bir iş bulmaya çalışırken aileleri tarafından finansal açıdan desteklenen gençler ise iş arama sürecinde kendi istekleriyle de işsizliği tercih edebilmektedir (ILO, 2020: 35).

Gençler, kendilerinin beceri ve bilgi eksikliklerinin yanında piyasada yeni iş olanaklarının sınırlı olmasını okuldan işe, çalışma hayatına geçişte önemli bir sorun olarak görmektedir. Gençler, işgücü piyasasında var olan işlerden ve bu işler için gerekli beceri ve eğitim hakkında yeteri kadar bilgilenebilmektedir. Gençler, okuldan işe geçiş genellikle uzun bir süre sonunda gerçekleşebildiğinden boşta kalarak kaygılı, umutsuz ve verimsiz bir dönem geçirmektedir. Çocukluk ve gençlik yıllarını okulda eğitimle geçiren gençlerin okuldan işe geçiş isteklerinin önündeki önemli engeller onların heyecanlarını azaltıp umutlarını kırmakta, gençler en son süreçte genellikle düşük ücretlerle kayıt dışı sektörlerde buldukları işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Eğitim, iyi bir iş bulmak isteyen gençler açısından avantaj yaratsa da okuldan işe geçişin kısa sürede ve sorunsuz gerçekleşeceğinin garantisi olmamaktadır. Gençlerin bir kısmı kayıt dışında çalışmayı kayıtlı sektörde daha iyi iş bulabilmek amacıyla basamak olarak değerlendirmeyi düşünmekte ve bunda bir kısım başarılı olurken, eğitim seviyesi daha düşük olanların birçoğu kayıtlı sektöre geçememektedir (WB, 2008: iv).

TÜRKİYE’NİN DEMOGRAFİK YAPISI, BİLGİ TOPLUMU YAKLAŞIMI VE GENÇ İŞGÜCÜ DURUMU

Bilgi temelli yeni dönemde teknolojik gelişmelere dayalı olarak Türkiye’de büyüme ve istihdam arasındaki yakın ilişki beklentilerin dışında daha da hızlı bir şekilde esneyip ayrışabilir. Bunun başlıca nedeni olarak genç işgücünün yeni istihdam yapısına uyumsuzluğu gösterilebilir. Genç işgücünün uyumsuzluğunun önde gelen nedeni olarak da eğitimdeki nitelik yetersizliği gelmektedir. Bilgi ve teknoloji kaynaklı dönüşüm ve yatırımların hedeflendiği bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye’de genç işsizliğinin yüksek olması nedeniyle genç nüfusa yeni iş alanları yaratılması daha da önemli hale gelecektir. Yeni teknolojiler Türkiye’yi verimlilik artışı ve büyümenin getirdiği sınırlı istihdam artışı ile giderek artan işsizliğin yaşanacağı yeni döneme doğru taşıyacaktır.

Türkiye, işgücü piyasası için uygulamaya koyacağı yeni politikalarla istihdamda ve özellikle gençlerin istihdamında iyileşmeler sağlayabilecektir. Bunun için politikalarda işler yerine işçilerin korunmasına yönelik

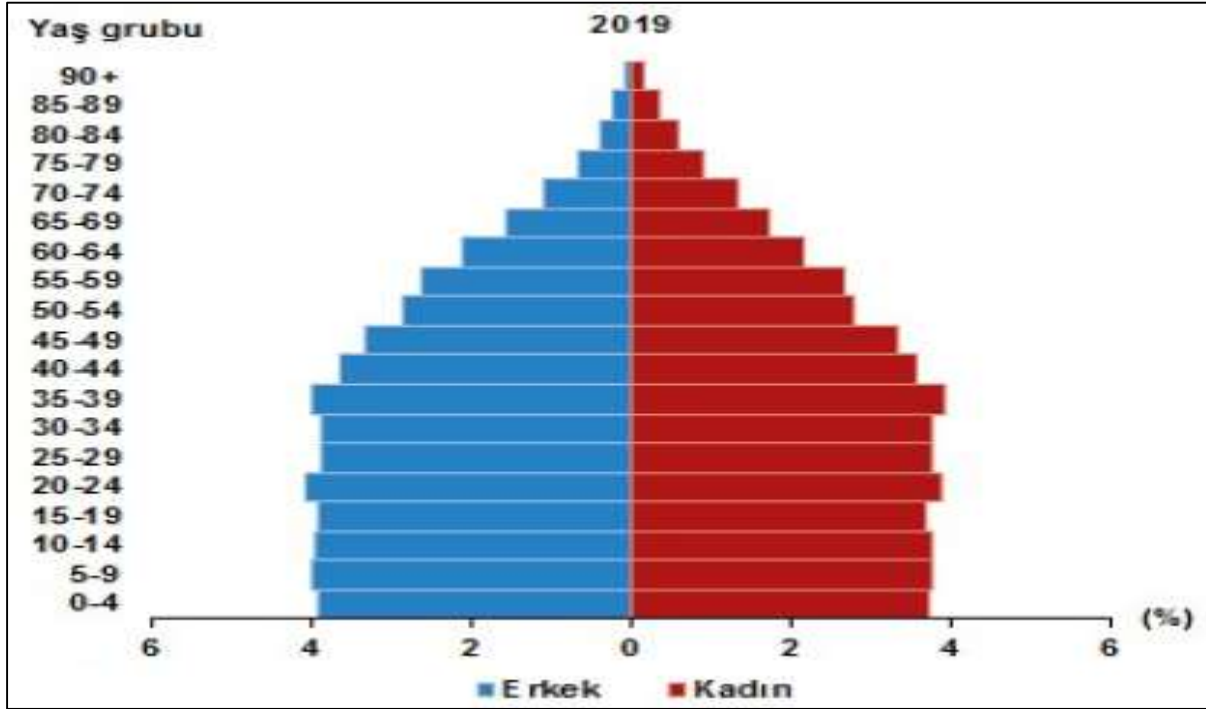
yaklaşımına yer verilmeli ve önemsenmelidir. Politikalarda işçilerin korunması yaklaşımı kayıtlı sektörde istihdamı artıracak, gençleri, kadınları ve ileri yaşlıları işgücüne katılıma yönlendirecektir (WB, 2008: iii).

Türkiye'nin nüfus ve demografik yapısı ortaya konularak, gençlerin nüfus içindeki oranında artış veya azalış bilgi toplumu yolunda uygulanacak politika ve stratejilere yön verecektir. Bu bakımdan ülkenin nüfus ve demografik yapısı ile gençlerin durumunun değerlendirilmesi önemlidir.

Türkiye'de Nüfus ve Demografik Yapı

Türkiye, 31 Aralık 2019 tarihi itibarıyla 41milyon 721bin 136 erkek nüfusu ve 41milyon 433bin 861 kadın nüfusuyla toplam 83milyon 145bin 997 nüfusa ulaşmıştır. Nüfusun yaş ve cinsiyet yapısındaki değişimleri gösteren 2019 yılı nüfus piramidinde geçmiş yıllara göre doğurganlık ve ölümlülükteki azalma nedeniyle yaşlı nüfusun arttığı ve ortanca yaşın da yükseldiği Şekil 1'de görülmektedir (TÜİK, 2020b).

Şekil 1: 2019 Yılı Türkiye Nüfus Piramidi

Kaynak: TÜİK, 2020b.

Türkiye'de toplam nüfus içinde genç nüfusun payında düşme, çalışma çağındaki nüfusun da artış hızında azalma görülmektedir. Türkiye'nin, içinde bulunulan dönemde de giderek kısılmakta olan ve çok uzun sayılmayacak kalan bir süre için demografik fırsat penceresinden yararlanma şansı bulunmaktadır. Ülkenin giderek kısılan sürede demografik fırsat penceresini en verimli bir şekilde değerlendirebilmesinin önünde önemli bir kısmı işgücünün nitelikleriyle bağlantılı olan yapısal sorunları bulunmaktadır. Yapısal sorunların başında yer alan genç nüfusun eğitim düzeyi ve eğitim sisteminin niteliğinin yükseltilmesi, okul ve mezun sayısının artırılması yoluyla çözülmeye çalışılsa da genç işsizliği istihdamda işgücü arz ve talebindeki nitelik

uyumsuzluğu nedeniyle devam etmektedir. Türkiye'nin önemli yapısal sorunları arasında genç işgücünün istihdamında olduğu gibi genel işgücünde de nitelik uyumsuzluğu yer almaktadır. Ekonominin özellikle katma değeri yüksek sektörlerdeki işgücü talebinde beklenen artışı sağlayamaması, kırsal ve kentsel işsizlikle istihdamda sorunların giderek farklılaşması, ekonomik ağırlığın belirli alanlarda yoğunlaşarak buralara göçü hızlandırması, kayıt dışı enformel istihdamın yükselmesi diğer başlıca sorunlardır (Akay: 8).

Türkiye demografik değişim sürecinin sonuna yaklaşmaktadır. Demografik değişim süreci yüksek doğurganlık ve yüksek ölüm oranlarının yaşandığı bir dönemden, doğumların bilinçli olarak kontrol edildiği ve sağlıklı uzun yaşamın artışıyla ölüm oranlarının düştüğü yeni bir döneme geçiş sürecidir. Türkiye'de doğum oranlarında düşüşün devlet politikalarından kaynaklı bilinçli bir düşmeden daha çok giderek zorlaşan ekonomik ve sosyal koşullara bağlı olduğu söylenebilir. Türkiye'de toplam nüfus içinde genç nüfusun oranı düşerken 15-64 yaş grubundaki üretken nüfus ile ileri yaşlı nüfusun sayısında bir süre daha artış görülecek ve toplam nüfus içindeki oranı da artacaktır. Bu süreç demografik fırsat penceresidir ve Türkiye bilgi toplumuna ulaşmak, teknolojik gelişmeyi yakalamak için önceliklerini değiştirerek nicelik yaklaşımından nitelik arayışlarını öne almalıdır (TÜSİAD, 1999: 5, 21).

Yüksek seyreden doğum ve ölüm oranlarının sonrasında düştüğü demografik geçiş sürecinde nüfusun üretken ve bağımlı kesimleri arasındaki etkilenme ülke açısından önemli ekonomik sonuçlar ortaya çıkarabilir. Demografik fırsat penceresinin açık olduğu dönem 15-64 yaş grubundaki aktif nüfusun toplam nüfusa oranının düştüğü daha sonra da yükseldiği yani ekonomik olarak aktif nüfusun artışa geçtiği dönemdir. Ekonomik büyümenin hızlanabileceği bu dönemde toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal özellikleri ve diğer birçok faktör büyümenin gerçekleşebilmesinde etkili olmaktadır (WB, 2008: 6).

Demografik değişim sürecinin işgücünden, sosyal güvenliğe ve eğitime kadar yansımaları olacak riskler ve fırsatlar ortaya çıkacaktır. Demografik geçiş sürecinde nüfus artış hızı yavaşlamakta, çalışma çağındaki nüfus artarak yüksek değerlere ulaşmaktadır. Nüfustaki bu hareketlilik demografik fırsat penceresi olarak anılmakta ve bu dönemde çalışma çağı nüfusunun artışı daha fazla istihdam olanaklarının yaratılmasını gerektirmekte aksi halde artan işsizlikle yoksulluğun artması ve toplumsal refahın bozulması, işsizliğin ülkede baskı unsuru olarak öne çıkması kaçınılmaz olacaktır (TÜSİAD, 2011: 34, 35).

Türkiye'nin Bilgi Toplumu Yaklaşımı ve Çalışmaları

Bilgi toplumuna dönüşüm çalışmaları Türkiye'de 2000'li yılların başından itibaren öne çıkmaya başlamış, temel hedeflerini yeniden belirlemeye, bilim ve teknoloji politikaları ortaya koymaya yönelmiştir. Türkiye, 21.yüzyılın başından itibaren bilgi toplumuna ulaşma çalışmalarını hızlandırmış ve 2003 yılından bu yana bilgi toplumu çalışmaları ile projelerin strateji çerçevesinde yürütülmesine yoğunlaşmıştır.

Türkiye'nin 2015-2018 Bilgi Toplumu ve Eylem Planı, büyüme ve istihdam temel alınarak bilgi toplumuna ulaşmadaki gelinen yer, sorunlar, fırsatlar ile ulusal, tematik ve bölgesel politika belgeleri, uluslararası alandaki tercihlerini kapsamaktadır. Onuncu Kalkınma Planı'nda ortaya konan bilgi toplumu politikaları ve hedeflerinin açılımı yapılarak uygulamaya konulması için belirlenen strateji ve eylemlerin şekillendiği bir politika aracı olarak hazırlanmış, ülkenin 2023 hedeflerine büyüme ve istihdam temelinde bilgi toplumu politikalarının sağlayacağı katkı ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin bilgi toplumuna dönüşümü öncelikli ve uzun vadeli bir hedef olarak değerlendirilerek politikaların etkin kullanımı ve takibi

benimsenmiştir. Bilgi toplumuna dönüşüm için gerekli farklı politika alanlarında kararların alınacağı ve etkin bir şekilde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının gerçekleşmesine odaklanılacağı belirtilmektedir. Bilgi toplumu politikaları belirlenirken bilimsel ve analitik çalışmalardan gerektiği kadar yararlanılmadığı ve politika içeriğinin büyük bir kısmını bilgi ve iletişim teknolojileri üretimi ve kullanımı ile bireysel, ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri kapsadığı belirtilmektedir. Bilgi toplumu yolunda gerçekçi bir politika oluşturmanın doğru, güncel veri ve bilgiyle kapsamlı bilimsel çalışmalardan geçtiği belirtilirken yapısal ve yaklaşım farklılıklarının aşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Üniversitelerin dışında bilimsel, analitik çalışmalar yapan kurumlar az olduğu gibi yürütülen çalışmalardan kurumsal kapasite yetersizliği ve davranışsal nedenlerle yeteri kadar yararlanılmadığı belirtilmiş, yapılacak bilimsel çalışmaların planlanması, geliştirilmesi ve desteklenmesi için bir araştırma programı başlatılmasının gerektiği anlaşılmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 15, 65, 163).

Türkiye'nin yüksek teknoloji ve katma değer üreten ülke olabilmesi için hazırlanan 2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi'nde Milli Teknoloji Güçlü Sanayi vizyonu ile Yüksek Teknoloji ve İnovasyon, Dijital Dönüşüm ve Sanayi Hamlesi, Girişimcilik, Beşerî Sermaye ve Altyapı olmak üzere beş ana hedef belirlenmiştir. Ülkenin insan kaynağı potansiyelinin bilgi toplumunun gerektirdiği yetkinliklere göre yetiştirilmesi, bireylerin var olan yeteneklerinin de geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019: 69).

2019 yılının "Daha Parlak Bir Gelecek İçin Çalışmak" konulu 12. Çalışma Meclisi toplantısında on sene öncesine kadar siber güvenlik uzmanı, veri madenciliği, sosyal medya uzmanı gibi meslekler çok bilinmediği halde içinde bulunulan dönemde artık birçok kurumun bu uzmanlıklara ihtiyaç duyduğu ve ilgilendiği ifade edilmiştir. Yeni dönemde yeni işler veri, enformasyon ve bilgi temelli olacağından yaşanacak dönüşümün merkezinde bireyin ve değer yaratmanın önemine yer verilerek milli teknoloji hamlesi ve dijital Türkiye olarak tanımlanan bir sürecin yürütüldüğü belirtilmiştir. Politikaların temelini gençleri çağın gerektirdiği niteliklere uyumlu hale getirmenin oluşturduğu ve üniversite eğitimi alan gençleri işgücü piyasasına hazırlayacak, ilk kayıtlı istihdam deneyimi sağlayacak çalışma programının başlatıldığı vurgulanmaktadır (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2019: 11).

Bilgi toplumu olma yolunda Türkiye önündeki süreçte teknolojik değişim ve otomasyonla gelen dönüşümün hızlanacağı, işgücünde niteliğin öne çıkacağı öngörüsüyle yeni teknolojilere uyum sağlayamadığı için istihdamda yer bulamayan gençlerine yönelik politikalar ve stratejiler belirlemiştir. Yeni dönemde işgücü talebine uyumsuz gençlerin istihdam ve işsizlik sorunlarına çözüm ararken aynı zamanda kaybedilecek zamanın olmadığı belirtilerek, şimdiden geleceğe yönelik sonuçları uzun yıllar sonra alınabilecek, ahlaki değerlerin öne çıkarıldığı, birey odaklı varlık ve bilgi anlayışının geliştirilmesini hedefleyen 2023 Eğitim Vizyonu ortaya konarak uygulamasına geçilmiştir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı: 18).

21.yüzyılın başından bu yana bilgi toplumu olma yolunda yoğunlaşan Türkiye temel hedeflerini yeniden belirlemeye, bilim ve teknoloji politikaları ortaya koyarak ekonomisini küresel rekabet ortamında güçlü kılmaya çalışırken şimdiden hissedilmeye başlayan nitelikli işgücü talebine uyumsuz genç işgücünün niteliğini artırıcı uygulamalarla bugün ve gelecek için çözüm bulmaya çalışmaktadır.

Türkiye’de Genç İşgücü, İstihdamı ve İşsizliği

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) 2014 – 2020 yılları arasındaki Mart ayı verileri esas alınmıştır. Bunun nedeni, genç işgücünün salgın hastalıklardan daha çok etkileneceğinin düşünülmesi, küresel boyuta yayılan korona virüs salgının ülkede ilk belirtilerinin mart ayı sonunda görülmeye başlanmasıdır. Mart ayından sonra ekonomiye ve genç işsizliğe ilişkin verilerle değerlendirme yapmanın, konjonktürün çok özgün niteliklerine bağlı olarak anlamlı bir değerlendirme olmayacağı öngörülmüştür.

Türkiye’de işgücüne katılım ve buna bağlı olarak da istihdam ülkenin potansiyeline göre oldukça düşük düzeydedir. Türkiye’de işgücü piyasasının istihdam sağlama yetersizliği ve işgücü talebinin son yıllarda sınırlı düzeyde kalması gençlerin istihdamında da önemli bir engel yaratmaktadır.

Tablo 3: 15-64 Yaş Grubundaki Nüfusun İşgücü Durumu (2014 Mart – 2020 Mart) (Bin Kişi)

	15 - 64 yaşları arasındaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne katılım oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
2014	50 793	27 672	24 938	2 734	54,5	9,9	11,7	49,1	23 121
2015	51 409	28 267	25 218	3 049	55,0	10,8	12,6	49,1	23 143
2016	52 064	29 263	26 261	3 002	56,2	10,3	11,9	50,4	22 801
2017	52 960	30 335	26 706	3 629	57,3	12,0	13,8	50,4	22 625
2018	53 540	30 835	27 659	3 176	57,6	10,3	11,9	51,7	22 705
2019	53 970	31 502	26 990	4 513	58,4	14,3	16,2	50,0	22 468
2020	54 615	29 347	25 390	3 957	53,7	13,5	15,1	46,5	25 268

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

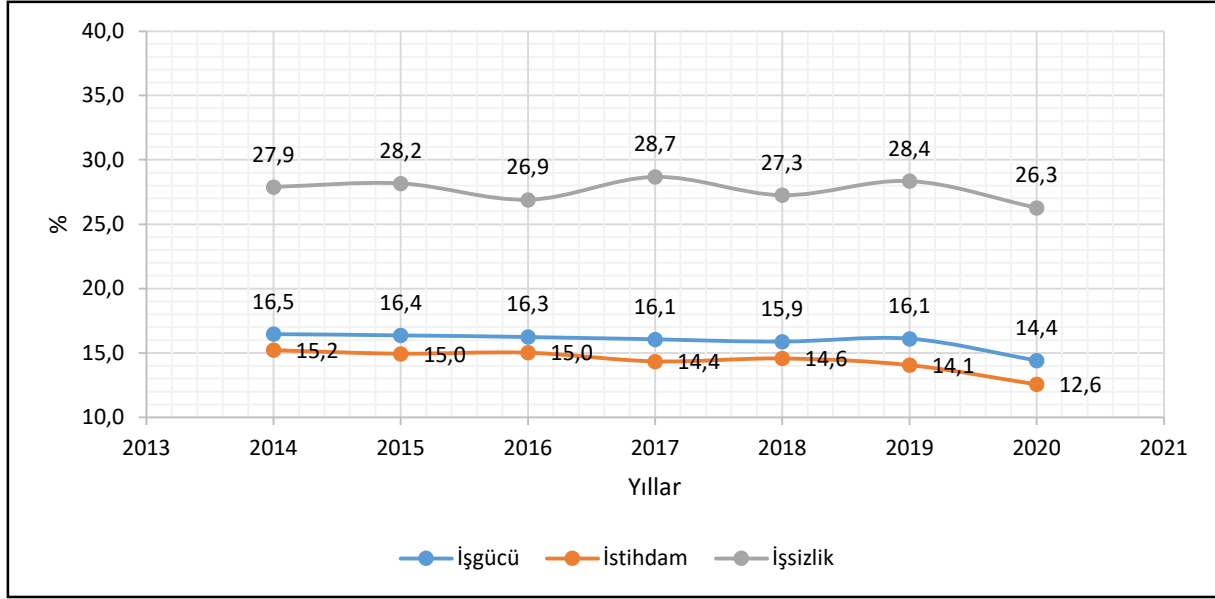
Tablo 3’de görülebileceği gibi Türkiye’de 2020 yılı Mart ayı verilerine göre aktif nüfus olan 15-64 yaş grubunda 54.6 milyonu geçen nüfusun 29.3 milyonu işgücü piyasasında bulunmaktadır. İşgücü piyasasındakilerin de yaklaşık 25.4 milyonu istihdamdadır. İşgücüne katılım oranı % 53,7, istihdam oranı da % 46,5’tir. İşsizlik oranı % 13,5, tarım dışı işsizlik oranı ise % 15,1’dir. Ülkede büyüme istihdamı yeterli düzeyde desteklememekte, % 46,5’lik istihdam oranı ile Lizbon stratejisinin istihdamdaki % 70 hedefinden oldukça geride kalmaktadır.

2020 yılı Mart ayında herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların toplam çalışanlar içindeki payını gösteren kayıt dışı çalışanların oranı % 29,1, tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışanların oranı da % 18,6 olarak gerçekleşmiştir. Toplam istihdamın yarısından fazlası da kayıt dışı sektörde yer almaktadır (TÜİK, 2020a).

Türkiye ekonomisi açısından genç nüfus ve 15-24 yaş grubundaki genç işgücü, istihdamı ve işsizliğinin özellikleri önemlidir. Öncelikle gençlerin 15-64 yaş grubu içindeki işgücü, istihdam ve işsizlik oranlarının değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Şekil 2: 15 – 64 Yaş Grubundaki İşgücü, İstihdam ve İşsizlikte 15 – 24 Yaş Grubu Oranı (2014 Mart – 2020 Mart)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2, genç işgücünün, genel işgücü toplamı olan 29.3 milyonun % 14,4'ünü oluşturduğunu, genel işgücü içindeki genç işgücünün oldukça düşük seviyede kaldığını göstermektedir. Ayrıca gençlerin istihdamının toplam istihdam içindeki % 12,6'lık payının da genç istihdamının yetersizliğini, % 26,3'lük toplam işsizler içindeki genç işsizler oranıyla da genç işsizliğin yüksekliğini ortaya koymaktadır. Aktif nüfus içindeki gençlerin işgücü, istihdam ve işsizlik oranları ülke ekonomisi açısından gençler için alınacak tedbirleri öne çıkarmaktadır. Bu verilere göre gençlere yönelik uygulanacak istihdam politikalarının toplam işsizlerin dörtte birini kapsayacağı söylenebilir. Toplam işsizler içindeki genç işsizliğinin yüksekliği işgücü piyasasına girerek ilk işlerini bulma sürecinin zorlu geçmesinin bir nedeni olarak görülebilir.

Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye'nin katma değeri yüksek bilgi ve teknolojiye dayanan hedeflere ulaşabilmesi için aktif nüfus içinde yer alan gençlere işgücü talebine uygun eğitim verilmesi, işgücüne katılım ve istihdam oranının yükseltilmesi ve genç işsizliğinin azaltılması yönünde önemli atılımlar yapılmalıdır.

İşsizlik, toplumun sosyal yapısı içindeki gençler, kadınlar, engelliler, niteliksiz işçiler gibi bazı grupları daha çok etkilemektedir. Ülkenin geleceği açısından önemli bir yere sahip gençler işsizliğe karşı duyarlı gruplar içinde çoğunluktadır ve işsizlik yüksek düzeydedir. İş arayan ve bulamayan 15-24 yaş grubundaki gençlerin sayısı giderek artmaktadır. Tablo 4'de 15-24 yaş grubundaki gençlerin işgücü piyasasındaki görünümü incelendiğinde; yaklaşık 11.7 milyonluk genç nüfusun 4.2 milyonunun genç işgücünü oluşturduğu ve işgücüne katılım oranının % 36,3, genç erkeklerde % 46,8, genç kadınlarda da % 25,4 olduğu görülmektedir.

Tablo 4: 15-24 Yaş Grubundaki Nüfusun İşgücü Durumu (2014 Mart – 2020 Mart) (Bin Kişi)

	15 - 24 yaşları arasındaki genç nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
2014	11 694	4 562	3 799	763	39,0	16,7	19,3	32,5	7 133
2015	11 786	4 630	3 771	859	39,3	18,6	21,1	32,0	7 155
2016	11 853	4 758	3 950	808	40,1	17,0	19,1	33,3	7 095
2017	11 874	4 874	3 833	1 041	41,1	21,4	24,0	32,3	7 000
2018	11 840	4 901	4 035	866	41,4	17,7	19,9	34,1	6 939
2019	11 682	5 077	3 798	1 280	43,5	25,2	27,7	32,5	6 605
2020	11 669	4 235	3 195	1 040	36,3	24,6	27,5	27,4	7 434
Erkek									
2014	5 854	3 032	2 557	475	51,8	15,7	17,5	43,7	2 822
2015	5 896	2 993	2 497	495	50,8	16,6	18,1	42,4	2 903
2016	5 948	3 094	2 608	487	52,0	15,7	17,1	43,8	2 854
2017	6 006	3 150	2 541	609	52,4	19,3	21,3	42,3	2 856
2018	6 020	3 175	2 700	475	52,7	15,0	16,6	44,9	2 845
2019	5 916	3 209	2 461	748	54,2	23,3	25,3	41,6	2 707
2020	5 931	2 776	2 133	643	46,8	23,2	25,7	36,0	3 156
Kadın									
2014	5 841	1 530	1 243	287	26,2	18,8	23,4	21,3	4 311
2015	5 890	1 638	1 274	364	27,8	22,2	26,9	21,6	4 252
2016	5 904	1 664	1 342	322	28,2	19,3	22,9	22,7	4 241
2017	5 868	1 725	1 293	432	29,4	25,0	29,2	22,0	4 144
2018	5 819	1 726	1 334	391	29,7	22,7	26,2	22,9	4 093
2019	5 766	1 868	1 337	531	32,4	28,4	31,7	23,2	3 898
2020	5 738	1 459	1 062	397	25,4	27,2	30,9	18,5	4 279

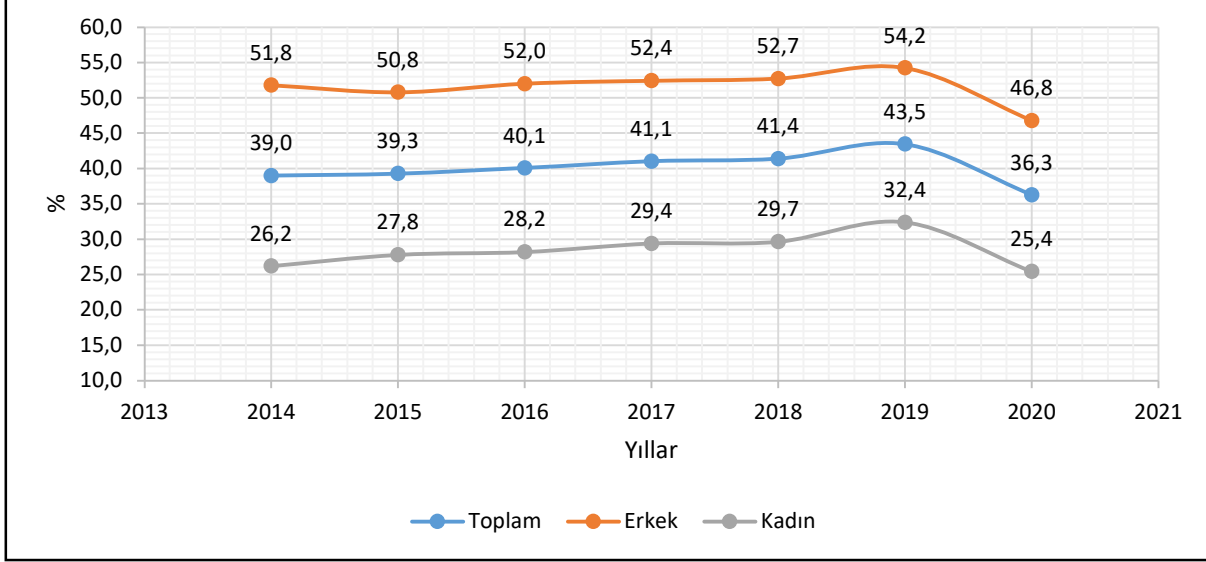
Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Genç erkeklerde işgücüne katılım oranı 2014'ten 2019'a kadar % 39' dan % 43,5'e yükselirken 2020 yılında % 36,3'e gerilemiştir. Genç kadınlarda işgücüne katılım oranı % 26,2'den % 32,4'e yükselmiş, 2020 yılında ise % 25,4'e düşmüştür. Genç kadınlarda işgücüne katılım oranındaki artışın temel nedeni büyük ölçüde ortalama eğitim düzeyindeki yükselme ve ilk evlilik yaşının ileri yaşlara kayması olarak gösterilebilir.

Türkiye'de gençlerin işgücüne katılım oranındaki düşüklüğün gençlerin eğitimde kalma oranının yüksekliğinden kaynaklandığı düşünülse de eğitimde olmayanlarda da işgücüne katılım oranı çok düşüktür. Ülkenin bilgi toplumuna, küresel düzeyde rekabet edebilecek ekonomik güce ve yüksek bir büyümeye ulaşması için işgücüne katılımın artması yanında eğitim düzeyinde, nitelikte ve verimlilikte de artışın sağlanması gerekmektedir. Sadece işgücüne katılımın artışı işsizlik, yoksulluk ve sosyal güvensizlik sorunları doğurabilecektir.

Genel işgücünün % 14,4'ünü genç işgücünün oluşturduğu ülkede genç işsizler işsizliğin genel görünümünü saptayabilme açısından önemli bir belirleyicidir.

Şekil 3: 15-24 Yaş Grubundaki Nüfusun İşgücüne Katılma Oranı (2014 Mart – 2020 Mart)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3’de görüldüğü gibi genç kadınların işgücüne katılımı düşük düzeydedir. Buna gerekçe olarak son yıllarda eğitime katılmadaki artış gösterilebilir. Genç kadınların işgücüne katılımı % 25,4 düzeyindedir. Kadın işgücünde, eğitimde kalma ve eğitim süresi uzunluğu işgücüne katılımı belirgin olarak düşürmektedir. Yükseköğretimli kadınlarda işgücüne katılım yüksektir. Genç erkeklerde eğitimde kalma süresi uzamakta ve bunun sonucunda gençler eğitimde kalma maliyeti ve kaybettiireceği fırsat maliyetinden yüksek gelir beklentisi içinde olmaktadır. Gençlerin eğitim nedeniyle katlandıkları maliyetin yüksekliği ücret beklentilerini yükseltmekte ve bu durum yeni mezun gençlerin iş bulmasını oldukça zorlaştırmaktadır.

Bilgi toplumu eşiğindeki Türkiye’nin 15-24 yaş arasındaki nüfusun azalmasına rağmen ne eğitimde ne istihdamda olma oranının arttığı Tablo 5’de görülmektedir. Bu artış mesleki veya teknik lise ile yükseköğretim mezunlarında dikkat çekmektedir.

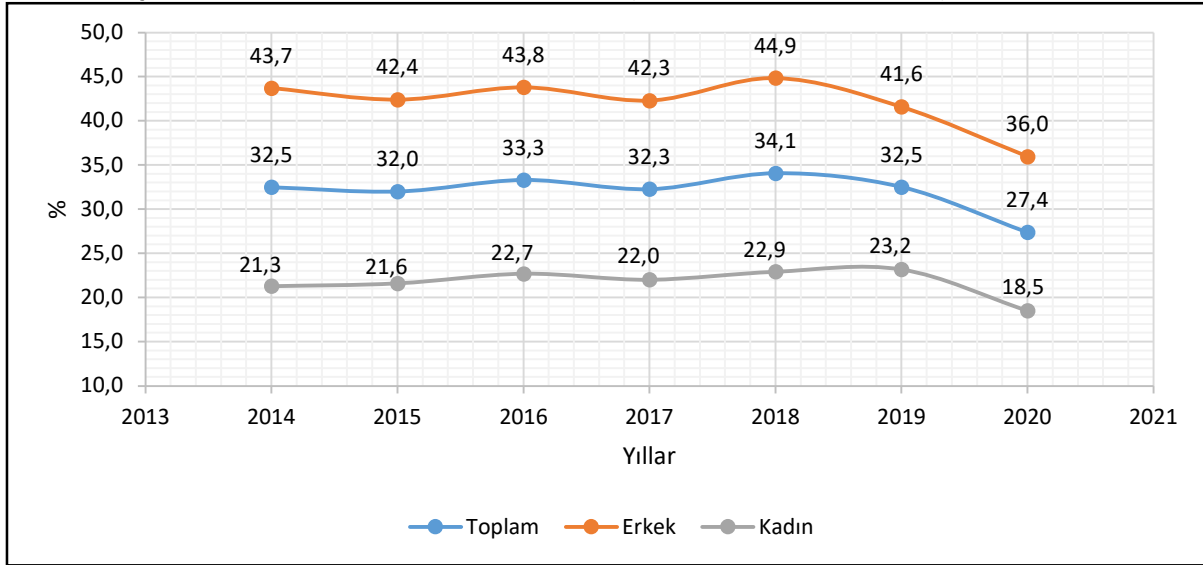
Tablo 5: 15-24 Yaş Grubunun Eğitim Düzeyine Göre NEET'deki Oranları (2014 Mart – 2020 Mart) (Bin Kişi)

	15 - 24 yaş grubundaki nüfus	Ne eğitimde ne istihdamda olanlar	Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı (NEET) (%)	Okur-yazar olmayanlar NEET (%)	Lise altı eğitilmişler NEET (%)	Lise NEET (%)	Mesleki veya teknik lise NEET (%)	Yüksek-öğretim NEET (%)
2014	11 694	2 732	23,4	79,7	24,0	15,4	18,0	19,3
2015	11 786	2 723	23,1	82,4	22,5	16,2	20,7	24,8
2016	11 853	2 622	22,1	83,9	21,6	17,0	18,0	22,9
2017	11 874	2 732	23,0	81,7	21,6	17,0	21,6	31,6
2018	11 840	2 584	21,8	78,1	20,8	17,3	21,1	25,3
2019	11 682	2 763	23,7	83,8	21,4	16,5	28,1	31,1
2020	11 669	3 251	27,9	84,1	24,2	24,3	33,3	37,8

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

15-24 yaş arasındaki nüfusun 2020 Mart verilerine göre % 27,9'unun ne eğitimde ne istihdamda olması genç işgücünün işgücü piyasasına katılımının sağlanmasında yeterli tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Özellikle 15-24 yaş arası nüfusta yer alan yükseköğretim mezunlarının % 37,8'nin ne eğitimde ne istihdamda olması işgücüne katılımında önemli sorunların olduğuna işaret etmektedir (TÜİK, 2020c).

Şekil 4: 15-24 Yaş Grubundaki Nüfusun İstihdam Oranı (2014 Mart – 2020 Mart)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'de 15-24 yaş grubundaki genç nüfusun istihdamı 2014-2019 yılları arasında ortalama olarak % 32,5'ler düzeyinde olup 2020'de %27,4'e gerilediği Şekil 4'de görülmektedir. Genç işgücünün talep edilen

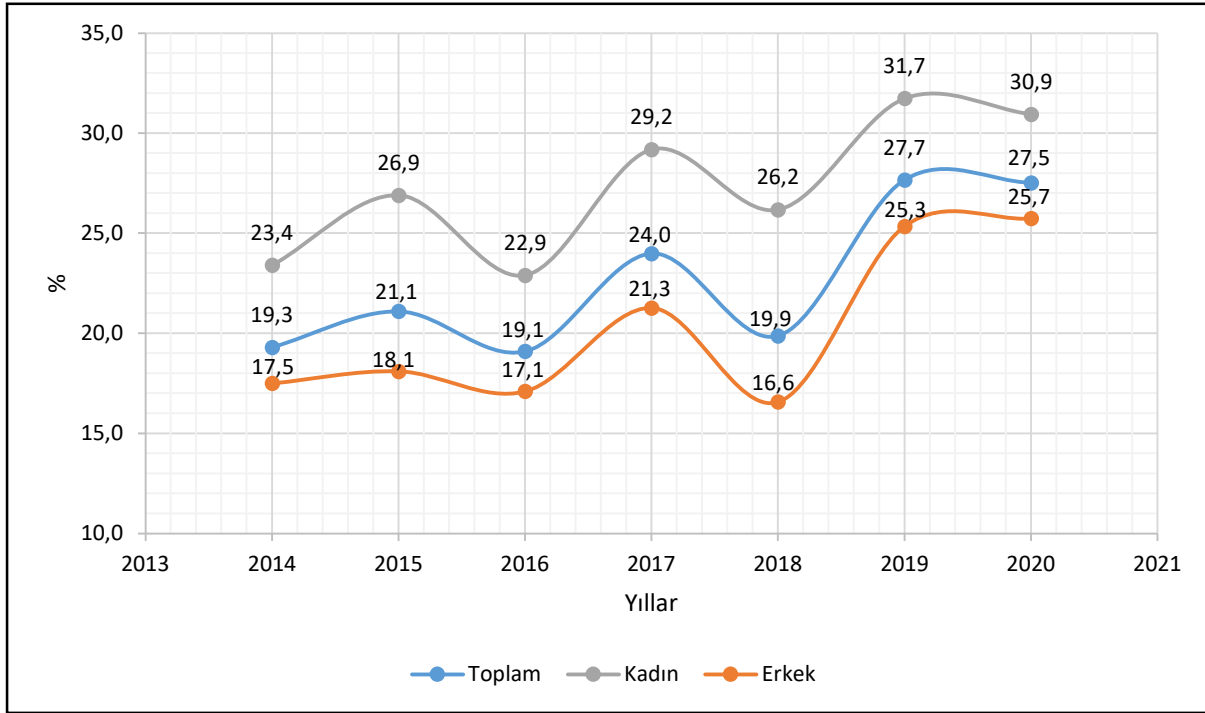
vasıfta olmayışı diğer bir ifadeyle işgücü piyasasındaki nitelik uyumsuzluğu istihdamı etkilemekte ve genç işsizliğin en önemli nedenlerinden biri olmaktadır. Türkiye’de gençlerin istihdamı ve genç işsizliğin çözümü beceri sahibi gençler yetiştirecek eğitim sisteminden ve iyi işler yaratabilecek işgücü piyasasının varlığından geçmektedir. Beceri eksiklikleri gençlerin istihdamında karşılaşılan en önemli engellerdendir. Genç kadınların istihdam oranı oldukça düşüktür ve bu büyük çoğunluğun işgücüne katılmamasından kaynaklanmaktadır. Eğitimli genç kadınların işgücüne katılma olasılığı yüksek olsa da sadece eğitimin kazanımları işgücüne katılım için ölçü olmamaktadır (WB, 2008: ii).

Türkiye’de istihdamın düşük büyüme hızı, sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam ve üretkenlik ilişkisinden kaynaklanırken işgücü piyasasını düzenleyen kural ve kurumların da rolü bulunmaktadır. Türkiye’de eğitim düzeyinde ve eğitim niteliğinde düşüklük yanında hizmet içi eğitimin ve yaşam boyu eğitim uygulamalarının yetersiz kalması işgücünün üretkenliğini düşürmektedir (Tansel, 2012: 60). Türkiye’de kırsaldaki nüfusun kentlere göçü ile artan niteliksiz işgücü arzı işgücü piyasasının istihdam yaratma kabiliyetini zayıflatmaktadır.

15 ve daha yukarı yaştakilerde istihdam edilenlerin % 16,4’ü tarım, % 21,1’i sanayi, % 4,9’u inşaat, % 57,6’sı ise hizmet sektöründe yer almaktadır (TÜİK, 2020a). Tarım sektörü önemli istihdam kapasitesine sahip olurken sanayi sektörü istihdamı görece düşük seviyededir. Bu durum yüksek katma değer yaratacak yatırımlarla büyümenin hedeflenmesi gerektiğini göstermektedir. Genç erkek ve kadınların yaşları ilerledikçe hizmetlerde çalışmayı tercih ederek sanayiden hizmetlere geçiş yapmaktadır. Köylerde yaşayan genç erkekler de tarımdan ayrılarak çoğunlukla hizmetlere bir kısmı da sanayiye kaymaktadır. Niteliksiz işgücünün çabuk uyum sağladığı istihdam alanı olarak kabul edilen tekstil, lokanta, kafe, otel, alışveriş merkezleri gibi sektörlerde gençlerin çoğunlukta olması da görmezlikten gelinemez bir gerçektir.

Genç işgücünün eğitim düzeyi yetişkin işgücüne nazaran belirgin şekilde yükselmekte ve buna bağlı olarak işgücü piyasasına yeni girenler işgücü talebi uyumsuzluğunu azaltabilecek, en azından uyum için altyapısı hazır bir işgücünün istihdam olasılığını yükseltebilecektir. Buna rağmen yeni mezun lise ve üzeri eğitimli çok sayıdaki genç işgücünün örgün eğitimden işgücü piyasasına talep edilen nitelikleri taşımadan gelmeleri istihdam olasılıklarını azaltmaktadır. Bu durum eğitimi bitirip işgücüne katılan gençlerin istihdama katılımını kolaylaştıracak kurum ve politikaların başarısızlığı yanında eğitim sisteminin yetersizliğini de göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda gençlerin istihdamına yönelik eğitim ve iş eşleştirme kurumları genç işsizliğini azaltıcı faaliyetler içinde bulunmakta, bir yandan da genç işsizliği konusunda veri ve bilgi kaynağı olmaktadır. Türkiye’de ise genç işsizliğinde iş alanı olmamasının, eğitim ve deneyim ile iş arama kanallarının yetersizliğinin ne kadar payı olduğunu, uyumsuz eşleşmenin nedenlerini ortaya çıkarmaya yardımcı olacak yeterince veriye ulaşılamamaktadır.

Şekil 5: 15-24 Yaş Grubunda Tarım Dışı İşsizlik Oranı (2014 Mart – 2020 Mart)

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4’de 15-24 yaş grubunda işsizlik oranının 2014 Mart – 2019 Mart dönemleri arasında % 16,7’den % 25,2 oranına kadar yükselerek geldiği 2020 Mart döneminde % 24,6 oranına gerilediği görülmektedir. Şekil 5’de de görüleceği üzere aynı şekilde tarım dışı işsizlik oranı 2014 Mart -2019 Mart dönemi arasında % 19,3’den % 27,7’ye yükselmiş, 2020 Mart döneminde % 27,5 olarak gerçekleşmiştir. Tarım kesiminde işgücünün tamamının istihdamda olduğu kabul edildiğinden işsizlik oranı düşük görülmektedir. Böylece yaşanan işsizlik sorununun hafifletildiği söylenebilir. Tarım kesimi dışarıda bırakıldığında işsizlik oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

TÜİK’in işsiz tanımında yer alan “iş aramak için son dört hafta içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve iki hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm kişiler işsiz nüfusa dahildir” ifadesi hesaplamalarda düşük işsizlik oranına ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. İşsiz tanımındaki dört haftalık kısıt dışında kalan iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar, iş bulma ümidi olmayanlar ve mevsimlik çalışanlar da bulunmaktadır. Bunlar işgücüne dahil edilerek geniş işgücü ve dolayısıyla geniş işsizlik verilerine ulaşmanın daha sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülebilir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de genç işsizliği önemli bir sorun olmaktadır. Genç erkeklerde işsizlik % 23,2 iken tarım dışı işsizlik % 25,7, genç kadınlarda ise işsizlik % 27,2 iken tarım dışı işsizlik % 30,9 oranlarındadır. Genç işsizliğin bu oranlarda seyretmesi nedenleri arasında işverenlerin genç kadınların ilerde evlilikleri ve çocukları nedeniyle işten ayrılacakları düşüncesiyle istihdam etmedikleri, genç erkeklerin de ücret beklentilerinin yüksekliği sayılabilir. Genç işsizlerin önemli bir kısmının ilk iş arayanlardan olması da bu oranın yüksek düzeyde oluşmasının başlıca nedenlerinden biri olarak söylenebilir. Genç işsizlik oranlarının önde gelen nedenleri arasında işverenin talep ettiği vasıfların gençlerde olmaması, işgücü

piyasasının çalışanın yanında olmayan işi koruma amaçlı düzenlemelerin katılıkları, gençlerin iş arama kanalları hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları bulunmaktadır.

Ülkedeki göçmen ve sığınmacılar işgücü arzı, istihdam ve işsizlik üzerinde etkili olmaktadır. Son yıllarda komşu ülkelerdeki çeşitli sorunlar nedeniyle ülkeye gelen göçmen ve sığınmacıların bütün sektörlerle yönelik işgücü arzı, işverenleri bu işgücünden düşük maliyetlerle faydalanmak için yasal boşlukları değerlendirmeye yöneltmektedir. Bunun sonucunda kayıt dışı istihdamın artarak ücretlerin de en alt seviyeye düştüğü ortamda gençlerin istihdam alanlarının daraldığı ve genç işsizliği artışına neden olduğu söylenebilir.

Analize konu olan tablolar ve şekiller Türkiye'nin yakın geçmişi ile 2020 yılı birinci çeyreğini kapsamakta ve gençlerin işgücü, istihdam, işsizliği hakkında bilgilendirmektedir. Türkiye, bu zaman diliminin başlangıcından bu yana bilgi toplumu yolunda çalışmalar yapmaktadır. Ancak izlenen politikalar ve stratejiler doğrultusunda sanayi, tarım ve hizmetlerde istenilen teknolojik düzeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Türkiye, teknolojik gelişimin eşliğinde olduğu bir durumdayken ve istihdamda yüksek nitelikli işgücü talebinin yanında orta nitelikli ve düşük nitelikli işgücüne talep varken gençlerin istihdam ve işsizlik oranlarındaki olumsuz görünüm dikkat çekicidir. Türkiye, bilgi ve iletişim teknolojilerinde gelişme sağlayıp teknolojik dönüşümde ilerledikçe iş modelleri ve işin organizasyonu değişirken işgücünden beklenen yetenekler de değişecektir. Özellikle teknolojiye uyumlu yüksek yeteneklilerle, bilgisayarların başaramadığı sosyal yeteneklere talep artacak, otomasyonla verimlilik ve üretkenlik artacak, ortaya çıkacak yeni iş alanları ve yaşlanan uyumsuz çalışanların yerini gençler alabilecektir. Bilgi Toplumuna yönelik ilk adımların atıldığı bu süreçte gençlerin yetkinlikleri önem kazanacak, istihdam olanakları artabilecektir. Gençlerin büyük bir kısmının eğitimi ve yetkinlikleri yeterli düzeyde olmazsa işsiz kalmaları veya beklentilerinin dışındaki işlerde istikrarsız koşullarda ve kayıtdışı çalışmaları kaçınılmaz olacaktır. Türkiye'nin ortaya koyduğu eğitim vizyonu ve hedeflerinin sonuçları uzun yıllar sonra görülmeye başlanacağından ülke bilgi toplumu yolunda ilerlerken mevcut genç kaynağının yetkinliklerinden yararlanacaktır. Bu süreçte gençlerin işgücü arzı ile işgücü talebi uyumsuzluğu an aza indirilerek gençlerin istihdamı sağlanmalıdır. Ancak bilgi toplumunda yüksek yetenekli gençler de ileri yaşlara ulaştıkça ve kendini yenileyemedikçe ardından gelen yeni yeteneklerle donanımlı gençlerin baskısını hissedecektir. Türkiye, bilgi toplumu sürecinde ilerledikçe gençler istihdamda yer bulabileceği gibi bir kısmının da işsiz kalabileceği olağan bir durumdur. Toplam işsizlik içindeki % 26,3 genç işsizlik oranı gençler için uygulanan istihdam politikalarının ne kadar etkili veya başarılı olduğu konusunda bilgi verebilmektedir. Genç işsizliğine yönelik olarak uygulanacak politikaların hedefinde bu oranı makul düzeylere indirmek olmalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

21.yüzyılda gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşabilmenin önde gelen koşulu bilgiye dayalı yani bilgiyi üreten ve bilgiyi kullanan bir toplum olmaktır. Türkiye, genç nüfusunun geleceğin işgücü piyasasında ve toplumunda yerini alarak ülkenin ekonomik ve toplumsal refahına katkıda bulunması için gençlerine yatırım yapmak zorundadır. Demografik fırsatı da değerlendirebilmesi açısından gençlere yatırıma hemen başlanmalıdır. Türkiye eğitim göstergelerinde uluslararası düzeyde istenilen yerde değildir. Bunun için de üstün becerilerin kalıcı olarak genç kuşaklara kazandırılması hedeflenerek okul öncesinden yüksek eğitime kadar eğitim sisteminin çağdaş bir yapıda olması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir. Toplumda yaşam boyu eğitim kavramı yerleştirilmelidir.

Ekonomik gelişmeye her zaman eğitim ve kültürdeki gelişmelerin eşliğinde birbirlerini tamamlayarak ulaşılmaktadır. Sosyal ve ekonomik gelişmeye ulaşan ülkeler sosyo-ekonomik kalkınmada eğitim sistemini önemli bir araç olarak kullanmakla başarılı olmuşlardır. Küresel ekonominin bilgi temeline dayalı bir topluma yöneldiği 21. yüzyılda, hedeflerini önceden belirleyerek eğitim sistemlerinde yaptıkları reformlarla aşama kaydedenler yine en gelişmiş ülkeler olmuştur.

Türkiye ekonomisinin büyüme performansı istihdamda yeterli artışı sağlayamamaktadır. Bunun nedenleri olarak işgücünün verimlilik artışı, yükselen ithalat, artmayan doğrudan yabancı yatırımlar, yüksek işgücü maliyeti ve kayıt dışılıktaki artış gösterilebilir. İstihdam yaratmayan büyüme işsizliği artırarak, gelir dağılımı adaletsizliğine ve refah düzeyinin azalmasına toplumsal yapıda sorunlara neden olmaktadır.

Türkiye’de işsizlik oldukça önemli bir sorundur ve genç işsizliğinin yetişkin işsizliğinin üzerinde olması ülke ekonomisinin geleceğini ilgilendiren sorun olarak öncelikle ele alınıp çözülmesi gerekmektedir. Türkiye’de istihdam edilmeyen gençlerin ekonomik ve sosyal alanın dışında kalmaları ülke açısından büyük bir sorundur. Ülkede istihdamda olmadığı gibi eğitim ve öğrenim de görmeyen gençlerin artması bireysel ve toplumsal olumsuz sonuçlar yaratırken işgücünün yeteri kadar değerlendirilememesi önemli bir kayıptır.

Türkiye, gençlerin okuldan işe geçiş sürecindeki sorunları en aza indirerek genç nüfusunu çalışma dünyasına hazırlayamaz, işgücü piyasası da daha iyi işleri artıramazsa bunun olumsuz sosyal ve ekonomik yansımaları olacaktır. Gençler iyi bir eğitim alarak, iyi işlerde çalışma olanağı bulurlarsa ülke ekonomisini ve toplumsal yapıyı güçlendirmede önemli rol oynayabilirler. Türkiye yüksek gelirli ülkeler düzeyine bilgi, beceri ve yenilikçilik temelinde rekabet edebilecek güce ulaştığında gelebilecektir. Bu güce ulaşabilmesi de evrensel temel eğitim yanında becerilerin ve beşeri sermayelerin kullanılabilmesi için açık bir işgücü piyasasının varlığından geçmektedir.

Türkiye’nin bilgi toplumu olma yolunda üretim ve ekonomideki yapısal dönüşümleri, teknolojik yeniliklere yönelmesi işgücü talebinin yapısını da değiştirmekte ve genç işgücünün bu değişimler karşısında uyumsuzluğu genç işsizliğin artmasında etken olmaktadır. Eğitim sistemi ve işgücü piyasası reformları gençleri işgücü talebine uyumlu hale getirecek ve istihdamlarını sağlayabilecek kapsamda olmalıdır. Eğitim sistemi öğrencilerin tümünü en iyi şekilde eğitebilecek düzeye getirmeyi hedeflemelidir. Eğitim alanında eşitsizlikler azaltılmalı, kızların okullaşma oranları yükseltilmelidir. İşgücü piyasası ve bu piyasada yer alacak gençler açısından mesleki ve teknik eğitim, teorik eğitim ile işyeri arasında ilişki kurmayı, istenilen nitelikte olmasını, istihdam edilebilirliği ve çalışma yaşamına hazırlamayı sağlamaktadır. Ayrıca mesleki ve teknik eğitim, işletmelerin verimliliğini, rekabet gücünü artırırken toplumda ekonomik gelişme, refah ve sosyal uyum sağlaması bakımından önemlidir. Genç işsizliğinin azaltılmasında mesleki ve teknik eğitim en etkili yöntemlerden biri olmakta ve oldukça önemli katkılar yapmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de eğiti-üretim entegrasyonu daha etkin bir şekilde kurulmalıdır.

Gençler eğitimlerinin sonuna yaklaşırken veya işgücü piyasasında iken iş bulmalarına destek hizmeti verilmesi önemlidir. Türkiye iş arama yardımında deneyim ve kapasite açısından gelişmiş ülkelere ve birçok orta gelirli ülkeye nazaran yeterli seviyede değildir. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) önemli bir kurum olarak iş arama yardımı işlevini yerine getirmeye çalışsa da gençler buradan yardım alan çok az kişi içinde küçük bir oranla yer almaktadır. Özel istihdam büroları da işgücü piyasasında yeterli güce ulaşamadıklarından, verdikleri hizmetler de çok sınırlı kalmaktadır.

Ülkenin genç işsizliği ve istihdam sorununa yönelik On Birinci Kalkınma Planı'nda da hedefler ve politikalar belirlenerek bilgi toplumuna ulaşma yolunda bilgi ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayacak genç işgücünün yaratılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, On Birinci Kalkınma Planı'nda daha çok ve daha iyi işlerin yaratılacağı, değişen koşullara ve küresel piyasalara göre uyum sağlamış nitelikli bir işgücü piyasasının oluşturularak genç istihdamının artırılması ve işsizliğin azaltılması hedeflenmiştir. Gençlerin işe geçiş sürecindeki engellerin ortadan kaldırılması, staj programları kanalıyla bilgi ve becerilerinin artırılarak tecrübe sahibi olmaları, iş arama süreçlerinde yeterli desteğin verilmesi amaçlanmıştır. Bu hedef ve amaçlar doğrultusunda okuldan işe geçiş kolaylığı, staj programlarının daha etkin hale gelmesi, girişimcilik programlarının yeniden organize edilmesi başlıklarıyla üç politika belirlenerek uygulama stratejileri ortaya konmuştur. On birinci kalkınma planının bu hedef, amaç, politika ve uygulama stratejilerinin genç işsizliği ve istihdamında önemli katkılar sağlayacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKAY, H. Gençliğin İstihdama Katılımı ve Genç İşsizliği: Temel Göstergeler, Politikalar ve Yaklaşımlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- DÜNYA BANKASI (WB) (2008). Türkiye'nin Gelecek Nesillerine Yatırım Yapmak: Okuldan İşe Geçiş ve Türkiye'nin Kalkınması.
- EKİN, N. (2000). Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- FREEMAN, B. R. (1979). "Why Is There A Youth Labor Market Problem?", National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series, Sayı: 365.
- GÜNDOĞAN, N. (1999). "Genç İşsizliği ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 54(1): 63-79.
- GODFREY, M. (2003). "Youth Employment Policy in Developing and Transition Countries – Prevention as well as Cure", Social Protection Discussion Paper Series, Sayı: 0320.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION (ILO). (2020). Global Employment Trends for Youth 2020: Technology and The Future Jobs, ILO, Geneva.
- O'HIGGINS, N. (1997). "The Challenge of Youth Unemployment", International Social Security Review, 50(4): 63-93.
- O'HIGGINS, N. (2001). Youth Unemployment and Employment Policy: A Global Perspective, International Labour Organization, Geneva.
- ÖZ, S. ve TUNALI, İ. (2010). "İstihdam Stratejisinde Son Durum", Ekonomik Araştırma Forumu (EAF) Politika Notu, Sayı:18.
- TANSEL, A. (2012). 2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- T. C. AİLE, ÇALIŞMA VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI (2019). 12. Çalışma Meclisi: Daha Parlak Bir Gelecek için Çalışmak, Global Turizm Organizasyon, İstanbul.

- T. C. KALKINMA BAKANLIĞI (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Özel İhtisas Komisyonu Raporu: İşgücü Piyasası ve Genç İstidamı, T. C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- T. C. KALKINMA BAKANLIĞI (2015). 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T. C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. 2023 Eğitim Vizyonu, T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- T. C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI (2019). 2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi, T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (2020a). İşgücü İstatistikleri Mart 2020 Haber Bülteni, TÜİK, Ankara.
- TÜİK (2020b). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları-2019 Haber Bülteni, TÜİK, Ankara.
- TÜİK (2020c). İşgücü İstatistikleri, Ne Eğitimde Ne İstihdamda olan 15 - 24 Yaş Grubundaki Genç Nüfusun Bitirdiği Eğitim Düzeyi Tablosu.
- TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞ İNSANLARI DERNEĞİ (TÜSİAD) (2019). Sosyal ve Duygusal Öğrenme Becerileri: Yeni Sanayi Devriminin Eşiğinde İş ve Yaşam Yetkinliklerinin Anahtarı, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- TÜSİAD (2011). Vizyon 2050 Türkiye, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- TÜSİAD (1999). Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- TÜSİAD (1993). 21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- YENTÜRK, N. ve BAŞLEVENT, C. (2007). Türkiye'de Genç İşsizliği, İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu, İstanbul.
- WORLD ECONOMIC FORUM (WEF) (2018). The Future of Jobs Report 2018, WEF, Geneva.